

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

**КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (1)

Чернігів 2017

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 11 від 11 жовтня 2017 р.).

Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці: Академія ДПтС, 2017. № 1 (1). 200 с.

У цьому номері журналу «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» вміщено статті, присвячені загальній теорії права, пенологічній теорії, кримінально-правовим та кримінологічним проблемам, організаційно-правовим питанням виконання покарань та застосування позбавлення волі, загальним питанням і забезпеченню діяльності персоналу. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 343.8(051)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, доц., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ніцимна С. О., д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Гончаренко О. Г.*, д-р екон. наук, доц., *Шумна Л. П.*, д-р юрид. наук, доц.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борисов В.І., д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Глушков В.О.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Денисов С.Ф.*, д-р юрид. наук, проф.; *Денисова Т.А.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Джеужа О.М.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Доній Н.Є.*, д-р філос. наук, доц.; *Ємельянов В.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Колб О.Г.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Копотун І.М.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Литвинов О.М.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений працівник освіти України; *Пальченкова В.М.*, д-р юрид. наук, проф.; *Пекарчук В.М.*, д-р іст. наук, доц.; *Рябчинська О.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Сердюк П.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Степанюк А.Х.*, д-р юрид. наук, проф.; *Шакун В.І.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Яковець І.С.*, д-р юрид. наук, старш. наук. співроб.; *Адамска-Худзінська Малгожата*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Андріяшко М. В.*, д-р, проф. (Республіка Білорусь); *Кіліан Маттіас*, д-р хабілітований, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ляковська Катажина*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Партенадзе Омар Асланович*, д-р, проф. (Республіка Грузія); *Помикала Марта*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Сметанська Ірина*, д-р с.-г. наук, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ткач Анатолій Арсентійович*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Ткач Тамара Володимирівна*, д-р соц. наук (Республіка Польща).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Пузирьов М. С.*, канд. юрид. наук.

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**CRIMINAL AND
EXECUTIVE SYSTEM:
YESTERDAY. TODAY.
TOMORROW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№1 (1)

Chernihiv 2017

UDC 343.8(051)

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol №11 from the 11-th of October 2017).

Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2017. № 1 (1). 200 p.

In this volume of the journal «Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow» the articles, dedicated to general theory of Law, Penological theory, criminal, legal and criminological problems, organizational and legal issues of execution of punishments and application of imprisonment, general issues and ensuring of personnel's activity are placed. The publication will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 343.8(051)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Tohochynskiy O.M., Doctor of Science in Education, Docent, President of Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: **Nishchymna S.O.**, Doctor of Science in Law, Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: **Honcharenko O.H.**, Doctor of Science in Economics, Docent, **Shumna L.P.**, Doctor of Science in Law, Docent.

EDITORIAL BOARD:

Borysov V.I., Doctor of Science in Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; **Hlushkov V.O.**, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; **Denysov S.F.**, Doctor of Science in Law, Professor; **Denysova T.A.**, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; **Dzhuzha O.M.**, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; **Donii N.Ye.**, Doctor of Science in Philosophy, Docent; **Yemelianov V.P.**, Doctor of Science in Law, Professor; **Kolb O.H.**, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; **Kopotun I.M.**, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; **Lytvynov O.M.**, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine; **Palchenkova V.M.**, Doctor of Science in Law, Professor; **Pekarchuk V.M.**, Doctor of Science in History, Docent; **Riabchyńska O.P.**, Doctor of Science in Law, Professor; **Serdiuk P.P.**, Doctor of Science in Law, Professor; **Stepaniuk A.Kh.**, Doctor of Science in Law, Professor; **Shakun V.I.**, Doctor of Science in Law, Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; **Yakovets I.S.**, Doctor of Science in Law, Senior Research Fellow; **Adamska-Hudzinska Malhozhat**, Doctor Habitat, Professor (Poland); **Andriiashko M.V.**, Doctor, Professor (Belarus); **Kilian Mattias**, Doctor Habitat, Professor (Germany); **Liaskovska Katazhyna**, Doctor Habitat, Professor (Poland); **Partenadze Omar Aslanovych**, Doctor, Professor (Georgia); **Pomykala Marta**, Doctor Habitat, Professor (Poland); **Smetanska Iryna**, Doctor of Science in Economics (Germany); **Tkach A.A.**, Doctor Habitat, Professor (Poland); **Tkach T.V.**, Doctor of Science in Sociology (Poland).

EXECUTIVE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: **Puzyrov M.S.**, PhD of Sciences in Law.

ЗМІСТ

I. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА. ПЕНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

<i>Гринчак С. В.</i> Незаконна трансплантація: визначення понять.....	11
<i>Демидова Л. М.</i> Значення традицій та новацій для сучасного розвитку кримінального права	21
<i>Партенадзе О. А.</i> Реформирование и развитие уголовно-исполнительной системы Грузии	31
<i>Бандурка О. М., Литвинов О. М.</i> І знову про напрями реформування пенітенціарної системи.....	41

II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

<i>Бородулькіна Е. С.</i> Учет личности и поведения осужденного в случае освобождения от наказания по заболеванию: теоретические и прикладные аспекты	47
<i>Дудоров О. О., Титаренко С. С.</i> До питання про коректне кримінально-правове визначення захоплення суб'єктів господарювання (рейдерства).....	57
<i>Ланцедова Ю. О.</i> Природа кримінального та кримінально-виконавчого права і кримінології за новою доктриною класифікації юридичних наук	68

III. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

<i>Єрмак О. В.</i> Конфіскація в міжнародних правових документах	77
<i>Ребкало М. М.</i> Деякі шляхи удосконалення фахової підготовки персоналу пробачії: управлінський аспект.....	87
<i>Свірін М. О.</i> Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні.....	96

IV. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

<i>Батиргарєєва В. С.</i> Проблемні питання запровадження замісної терапії у місцях позбавлення волі	107
<i>Кондратов Д. Ю., Боднар І. В.</i> Відповідність національного законодавства вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення права на таємницю листування та телефонних розмов відносно засуджених до позбавлення волі	119
<i>Ткач Т. В.</i> Нейропсихология и нейроправо: перспективы междисциплинарных исследований	130

Хряпінський П. В. Заохочувальні приписи у розділі I особливої частини Кримінального кодексу України	144
--	-----

V. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

Джужа О. М., Ліховіцький Я. О. Про деякі інституційні принципи кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України.....	156
Колб О. Г., Ремега В. В. Про деякі змістовні елементи поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань».....	164
Копотун І. М., Руденко В. І. Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт кримінально-виконавчої діяльності в Україні.....	172
Шумейко З. Є. Ідеї правового виховання українського народу в педагогічній спадщині Матвія Номиса: джерела і принципи	181
Яковець І. С., Василюк І. М. Про зміст деяких принципів кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України	190

CONTENT

I. GENERAL LAW THEORY. PENOLOGICAL THEORY

<i>Grynychak S. V.</i> Illegal transplantation: definition of concepts.....	11
<i>Demidova L. M.</i> Significance of tradition and news for the contemporary development of criminal right.....	21
<i>Phartenadze O. A.</i> Reform and development of the criminal-executive system of Georgia	31
<i>Bandurka O. M., Lytvynov O. M.</i> And again about directions of reforming the penitentiary system	41

II. CRIMINAL, LEGAL AND CRIMINOLOGICAL PROBLEMS

<i>Borodulkina E. S.</i> Analysis of the personality and behavior of the convicted person in the case of exemption from the punishment for the disease: theoretical and applied aspects.....	47
<i>Dudorov O. O., Titarenko S. S.</i> To the question of correct criminal law definition of seizure of subjects of economic activity (raiding)	57
<i>Lancedova Y. A.</i> Nature of criminal and criminal-executive law and criminology for a new doctrin of classification of juridical sciences	68

III. ORGANIZATIONAL AND LEGAL QUESTIONS OF EXECUTION OF PUNISHMENTS, NOT CONNECTED WITH IMPRISONMENT

<i>Yermak O. V.</i> Cofiscation as it is described in international legal documents	77
<i>Rebkalo M. M.</i> Some ways of probation personnel professional development, and its administrative aspect	87
<i>Svirin M. O.</i> Classification of preventive activities subjects in Ukraine....	96

IV. APPLICATION OF IMPRISONMENT: THEORY AND PRACTICE

<i>Batergareieva V. S.</i> The problematic issues of the possibility of introducing of substitution therapy in prison.....	107
<i>Kondratov D. Y., Bodnar I. V.</i> Conformity of national legislation to international standards requirements concerning providing the right to privacy of correspondence and calls related to convicted persons	119
<i>Tkach T. V.</i> Neuropsychology and neurolaw: prospects for interdisciplinary research	130
<i>Khriapinskiy P. V.</i> Insentive prescription in section I of the special part Criminal code of Ukraine	144

V. GENERAL QUESTIONS OF PROVIDING PERSONNELS' ACTIVITY

<i>Dzhuzha O. M., Likhovitsky Y. O.</i> About some institutional principles of criminal executive activity of personnel of bodies and institutions of implementation of punishment of Ukraine.....	156
<i>Kolb O. G., Remeha V. V.</i> About some content elements of the concept of «criminal executive activity of personnel of authorities and penalties of penalties implementation»	164
<i>Kopotun I. M., Rudenko V. I.</i> Personnel of bodies and institutions for performance of punishments as a subject of criminal executive activities in Ukraine.....	172
<i>Shumeiko Z.</i> The ideas of legal education of ukrainians in Matviy Nomys' pedagogical heritage: sources and principles	181
<i>Yakovets I. S., Vasilyuk I. M.</i> About contents of some principles of criminal and executive activity of personnel of bodies and institutions of performance of punishments of Ukraine	190

Шановні читачі!

З цього номера раз на півроку починає виходити науковий журнал «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра».

Головне завдання цього видання – це сприяти об'єднанню зусиль науки і практики для вирішення проблем вдосконалення діяльності установ виконання покарань та навчання персоналу.

Перед науковцями і практиками стоїть важливе завдання пошуку оптимального балансу у використанні методів переконання, заохочення і примусу для того, щоб призначене покарання відповідало тяжкості злочину та було виконано відповідно до закону. Суспільство занепокоєне зростанням суспільно небезпечних діянь, і це підштовхує його до нових дискусій стосовно системи та видів покарань, дослідження їх ефективності в процесі виконання та відбування.

Кримінальне покарання є актом примушення до виконання винною особою певних дій і навіть спричинення страждання. Використання цієї сили з боку державної влади може мати досить неоднозначні наслідки залежно від змісту покарання й особливо від характеру його застосування, тобто тих умов, з якими воно гіпотетично пов'язане. Вивчення можливостей покарання і його наслідків та внесення відповідних наукових рекомендацій законодавцеві щодо застосування тієї чи іншої системи репресії є одним з головних завдань карної політики.

Кримінальне покарання як особлива форма державного примусу впливає не тільки на особу, яка вчинила злочин, та її найближче оточення, а й на певні соціальні процеси. Сьогодні цивілізований світ пропонує нову модель ставлення до злочинців, яка полягає, зокрема, в обмеженні застосування кримінальних покарань. Однак, незважаючи на те, що Україна обрала шлях демократичного розвитку, в суспільній правосвідомості домінуючою залишається думка про те, що активна протидія злочинності повинна бути нерозривно пов'язана із суворістю кримінального покарання. Проте, караючи злочинця, суспільство не повинно переходити певних меж, аби не покарати в майбутньому себе – не стати заручником ще більшої криміналізації окремого регіону чи держави.

У нашому виданні будуть публікуватися матеріали, які розкриватимуть наукові напрямки, школи теорії пенології; еволюцію системи виконання покарань та її особливості у різні історичні періоди; основні методологічні підходи до проблем пенології та пенітенціарії; питання захисту прав людини; коментарі до нових нормативних актів, роз'яснення щодо порядку їх застосування; роз'яснення застосування міжнародних і європейських стандартів поводження із засудженими, Токійських правил тощо; вивчення міжнародного досвіду організації виконання покарань в інших державах; організаційно-правові питання виконання покарань, не пов'язаних та пов'язаних із позбавленням волі; методичні рекомендації з виконання окремих видів покарань тощо.

Крім того, в нашому журналі будуть розміщуватись матеріали з проблем підготовки фахівців з вищою освітою; рекомендації і поради із застосування прийомів, навичок та засобів для організації впливу на засуджених; консультації психологів щодо протидії професійній деформації персоналу. Окремо чекаємо публікацій з вивчення досвіду оволодіння професією, формування позитивного іміджу персоналу та про організацію наставництва.

Просимо Вас надсилати статті, кореспонденції, інформації за вказаною проблематикою.

Голова редакційно-видавничої ради:

**Тогочинський О.М., доктор педагогічних наук, доцент,
ректор Академії Державної пенітенціарної служби,
заслужений працівник освіти України**

І. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА. ПЕНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 343.6

Гринчак С. В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права № 1,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

НЕЗАКОННА ТРАНСПЛАНТАЦІЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Стаття присвячена дослідженню різних наукових підходів до визначення понять трансплантації органів або тканин людини, медичного експерименту та донорства. На цій підставі виокремлено спільні та відмінні риси вказаних суміжних понять, які використовуються в медичній сфері. Автором запропоноване власне формулювання поняття трансплантації органів або тканин людини, яке об'єднує медичний та юридичний аспекти цього явища.

Ключові слова: донорство, медичний експеримент, незаконна трансплантація, реципієнт.

Постановка проблеми. Кримінальна протиправність у законі може бути виражена трьома способами: 1) шляхом окреслення діяння безпосередньо в диспозиції статті Особливої частини КК через характеристику способів, у тому числі утримання від вчинення необхідної дії; 2) за допомогою бланкетної диспозиції; 3) шляхом указівки на діяння або на наслідки [23, с. 184–187; 12, с. 117–130].

Стаття 143 КК містить диспозиції, які за способом визначення кримінальної протиправності відносяться до бланкетних, тобто таких, які безпосередньо не визначають ознаки злочинного діяння, а відсилають до нормативних актів інших галузей права. Чинний КК, окрім ст. 143, містить і багато інших норм з бланкетними диспозиціями. Наприклад: «...порушення порядку, встановленого Конституцією України...» (ч. 1 ст. 110); «порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки...» (ч. 1 ст. 236); «порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху...» (ст. 288) тощо. При цьому законодавець використовує різну законодавчу техніку під час характеристики таких складів. Відсутність єдності у формулюванні бланкетних диспозицій негативно впливає на уніфі-

кацію закону про кримінальну відповідальність, а також ускладнює правозастосування вказаних норм. У зв'язку з цим актуальним є вдосконалення термінологічного апарату зазначених бланкетних норм [18, с. 263].

Мета статті – здійснити детальний аналіз поняття «трансплантації органів або тканин людини», яке безпосередньо використовується в ст. 143 КК та понять «медичний експеримент» і «донорство», які є суміжними щодо трансплантації.

Виклад основного матеріалу. Трансплантація органів і тканин (латин. *transplantare* – пересаджувати; синонім – пересадка органів і тканин) – це заміна пошкоджених або відсутніх тканин чи органів власними тканинами або органами чи тканинами, або органами, взятими з іншого організму. Різновидами трансплантації є: 1) ауотрансплантація (аутопластика [13, с. 566], «аутологічна трансплантація») – пересадка власних органів і тканин організму; 2) ізотрансплантація – пересадка органів або тканин, взятих від організмів, генетично повністю ідентичних (монозиготопні близнюки, сингенна трансплантація) або переважно ідентичних (кровні родичі); 3) гомотрансплантація (гомопластика [14, с. 761], алотрансплантація) – пересадка органів або тканин від організму того ж виду; 4) ксенотрансплантація (гетеропластика [11, с. 275], гетеротрансплантація) – пересадка органів або тканин від організму іншого виду [1, с. 212]. Різновид трансплантації залежить від виду трансплантата – ділянки тканини або органа, який використовується для трансплантації [1, с. 210]. Такими видами трансплантата є ауотрансплантат, ізотрансплантат, гомотрансплантат, ксенотрансплантат. Наведені поняття пересадки органів і тканин людини характеризують медичну сторону такого оперативного втручання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі чимало науковців (Горелік І. І., Красіков А. М., Маргацька, Н. О., Мислива О. О., Дргонець Я., Холлендер П., Малейна М. М., Кобяков Д. П., Чеботарьова Г. В. та ін.) намагалися визначити поняття «трансплантації».

Зокрема, Горелік І. І. визначає трансплантацію як пересадку органа або тканини на іншу частину тіла того ж організму або на інший організм [3, с. 5]. Дргонець Я. та Холлендер П. під трансплантацією розуміють медичну операцію, під час вчинення якої

хвора частина людського організму замінюється здоровою частиною, вилученою з того ж або іншого організму [5, с. 91]. Чеботарьова Г. В. пропонує визначати трансплантацію як спосіб реалізації конституційного права громадян України на охорону життя та здоров'я, що являє собою особливий вид медичної діяльності, врегульованої законодавством, що здійснюється під контролем держави і має правові наслідки для її учасників [26, с. 17].

Існування бланкетних диспозицій у ст. 143 КК потребує під час формулювання понять враховувати положення чинних медичних норм та правил [25, с. 217], зокрема, ст. 1 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» [22], де поняття трансплантації сформульовано як спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи у тварини.

Головним недоліком визначень, запропонованих Гореліком І. І., Дргонцем Я., Холлендером П., є відсутність у них юридичних ознак поняття трансплантації, тобто вони є суто медичними й окреслюють лише медичну сторону цього явища, не враховуючи юридичні ознаки аналізованого поняття.

На жаль, цього недоліку не уникнув і законодавець. У наведеному Законі акцент зроблено також саме на медичному аспекті трансплантації.

Спробу виокремити юридичні ознаки поняття трансплантації зробили Маргацька Н. О. та Чеботарьова Г. В. Слід зазначити, що їх визначення трансплантації багато в чому схожі, зокрема вони зазначають, що трансплантація – це особливий вид медичної діяльності (послуги), який здійснюється під суворим контролем держави та має правові наслідки для її учасників [17, с. 21]. Але й ці визначення не позбавлені недоліків. Так, поняття трансплантації, запропоноване Чеботарьовою Г. В., по-перше, не розкриває суті цього явища, вказівки на особливий вид медичної діяльності недостатньо, адже під особливим видом медичної діяльності можна розуміти не лише трансплантацію, але й будь-яку іншу операцію, методику лікування, діагностику тощо.

Трансплантацію слід розглядати як метод лікування, який являє собою медичну операцію з вилучення анатомічних матеріалів у донора та пересадку їх реципієнту. Таке хірургічне або

інше оперативне втручання проводиться у встановленому порядку. Зазвичай донором може бути особа, в якій за життя або після її смерті взято анатомічні матеріали для подальшого безпосереднього використання для лікування, виготовлення лікарських препаратів, біоімплантатів, проведення наукових дослідів, навчальних процесів тощо, але це, зрозуміло, більш загальне поняття. У ст. 143 КК під донором слід розуміти лише особу, в якій за життя або після її смерті вилучено анатомічні матеріали для трансплантації, а під реципієнтом відповідно – особу, для лікування якої застосовується трансплантація.

Визнаючи в цілому той факт, що трансплантація є методом лікування [24, с. 17], необхідно зазначити, що в трансплантології як науці є певні напрямки, які знаходяться в стадії наукових досліджень (наприклад, нові методи консервації органів, удосконалення методів тканинного типування, дослідження впливу нових імунодепресантів на організм людини, якій зроблена трансплантація тощо), тобто такі, які можуть бути віднесені з правової точки зору до медичного експерименту через недостатній рівень науково-практичного розвитку цього напрямку.

Медичний експеримент теж може бути способом лікування хворого, але з невідомим заздалегідь результатом, оцінка якого має ймовірний характер і ризик якого буде правомірним за умови належного наукового обґрунтування та допустимості за законом [15, с. 37]. Стадіями такого експерименту є: а) лабораторний експеримент, який проводиться на тваринах; б) біомедичне дослідження (експеримент), яке є першим після дослідів на тваринах і проводиться на людині, в процесі якого складається наукове обґрунтування нової пропозиції і збираються відомості, важливі не тільки для клінічного застосування, але й з точки зору загальної імунології, генетики механізму розвитку організму. Біомедичний експеримент проводиться на добровольцях, цілком здорових людях, бо його результати неможливо передбачити точно та не виключається погіршення здоров'я учасників експерименту; в) клінічний (терапевтичний) експеримент, який дозволяється використовувати в медичній установі на добровольцях-хворих. Якщо перші дві стадії медичного експерименту способами лікування не є, то третя стадія (клінічний експеримент) являє собою науково обґрунтований метод лікування [8, с. 115, 116; 7, с. 322].

У той же час він одночасно вважається експериментом, оскільки як метод лікування не повністю відпрацьований і не виключає ризику, а його проведення можливе тільки в окремих лікувальних установах. Після проведення лабораторного, біомедичного та клінічного експерименту новий метод лікування може бути дозволений до широкого використання в медичній практиці Міністерством охорони здоров'я України.

Крім того, в медицині, залежно від мети проведення медичних досліджень на організмі людини, експерименти поділяють на два види: медичний терапевтичний експеримент і медичний науковий експеримент. Метою медичного терапевтичного експерименту є рятування життя або покращення здоров'я пацієнта. У той же час вказана мета є факультативною для медичного наукового експерименту. Насамперед медичний науковий експеримент спрямований на підтвердження або спростування наукових гіпотез емпіричним шляхом, його метою є поступ у медицині та суміжних науках [8, с. 115, 116; 7, с. 322].

Так, трансплантація нирок сьогодні вже не є експериментом, а є лікувальним методом [16, с. 57, 58; 19, с. 208], тоді як пересадка серця, серцево-легеневого комплексу, печінки є на цей час в Україні, здебільшого, клінічним (терапевтичним) експериментом, бо кількість таких трансплантацій незначна, а як наслідок, відчувається недостатність досвіду в лікарів-трансплантологів.

Прогрес медицини без експериментів неможливий – ця теза доказування не потребує, але є експерименти, які в будь-якому разі неприпустимі. Особливо слід зупинитися на масових варварських експериментах під час війни, коли групи фашистських недолюдків з дипломами лікарів проводили вилучення в живих дітей рогівки ока, вушних раковин, кісткових кінцівок для експериментів під час трансплантації органів іншим в'язням. Ними розроблені цілі методики отримання «чистого селекційного матеріалу» шляхом миттєвого умиротворення в'язня на потрібному етапі експерименту та багато іншого [4, с. 131]. Чимало випадків незаконних експериментів відомо й в мирний час. Зокрема, Громов О. П. наводить такий приклад: суд визнав доктора медичних наук уролога М. винним, вказавши у вирок таке: «Підсудний розробляв наукову тему «Кавертономія нирок і придатків з відсовуванням». Для цього потрібно було мати достатню кількість

випадків із хірургічної практики з позитивним післяопераційним результатом. Цю тривалу працю М. «спростив» тим, що всупереч інтересам хворих умисно ставив їм потрібні для себе діагнози туберкульозу нирок і придатків, а після цього робив непотрібні для хворих операції. Заподіюючи хворим фізичний біль і душевні страждання, М. протягом двох років провів 12 таких операцій, під час останньої з яких необережно заподіяв хворому Д. тяжкі тілесні ушкодження, внаслідок чого хворий помер» [4, с. 130].

Детальний розгляд медичного експерименту та його видів викликаний тим, що зміст правовідносин, а відповідно і правове регулювання під час медичного експерименту в деяких випадках суттєво відрізняється від правового регулювання трансплантації. Наприклад, порядок і умови застосування медико-біологічних експериментів регулюються ст. 45 Основ законодавства України про охорону здоров'я [20], Конвенцією про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 р., Гельсінською декларацією «Рекомендації для лікарів, які проводять біомедичні дослідження на людині», прийнятою 18-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в червні 1964 р.

У свою чергу і кваліфікація незаконних експериментів має свої особливості. Так, незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів (експериментів) над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я, тягне кримінальну відповідальність за ст. 142 КК України, а не за ч. 1 ст. 143 КК України. Протилежну позицію займає Єгорова В. О., пропонуючи у випадку пересадки реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу людини з науковою метою кваліфікувати діяння за сукупністю злочинів: як порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та незаконне проведення дослідів над людиною. Проте в цьому випадку не враховано, що трансплантація – це метод лікування і його відсутність, на нашу думку, виключає кримінальну відповідальність за ст. 143 КК [6, с. 85].

Трансплантація – це двоєдина операція, за якої життя чи здоров'я хворого (реципієнта) рятується за рахунок заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини (донора «ex vivo») або шляхом пересадки анатомічних матеріалів від мертвої людини (донора «ex

mortuo»). Складовими цієї операції є вилучення транспланта та донора та його пересаджування реципієнту.

У зв'язку з цим існує нагальна потреба визначити співвідношення понять трансплантації та донорства. Термін донорство (англ. donor – жертвуватель, від латин. donare – дарувати, жертвувати) розуміють як добровільний акт волевиявлення людини, що полягає в даванні крові або її компонентів, живої тканини чи певних органів для подальшого безпосереднього використання їх для лікування, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання в наукових дослідженнях [27, с. 286]. Як і поняття трансплантації, донорство теж розглядають з точки зору медицини та права.

У юридичній науці одним із перших зробив спробу сформулювати правові поняття донорства та трансплантації Красиков А. М. Він визначив їх як «двоєдину операцію, за якої життя або здоров'я хворого (реципієнта) рятується за рахунок заподіяння певної шкоди не хворій людині (донору) ... і вирішити питання про соціальне значення операції під час алотрансплантації можливо в тому випадку, коли цю двоєдину операцію розглядати як цілісне явище» [10, с. 142–146]. Основним недоліком цього визначення є відсутність у ньому юридичних ознак, які притаманні як донорству, так і трансплантації [17, с. 18; 26, с. 15].

Більш вдалий підхід для визначення правового поняття донорства обрала Маргацька Н. А. По-перше, авторка виокремила основні та додаткові юридичні ознаки донорства. До основних вона віднесла: 1) добровільність, засновану на вільному волевиявленні донора; 2) право донора на безперешкодне звільнення від роботи в день обстеження та здачі крові; 3) специфічну платність донорства. Як додаткові ознаки названо різноманітні пільги для донорів. Донорство визначено як соціально корисну діяльність громадянина (донора), засновану на вільному волевиявленні, яка складається з надання крові, органів і тканин медичному закладу для лікування реципієнта, здійснюється під суворим контролем держави, з наданням донору матеріальних й інших пільг і тягне правові наслідки для її учасників [17, с. 20, 21].

Заслуговує на увагу визначення поняття донорства, запропоноване Мисливою О. О., як свідомого добровільного акта волевиявлення особи, здійсненого нею за життя чи на випадок смерті,

який полягає в наданні анатомічних сегментів організму (органів або іншого анатомічного матеріалу, зокрема, фетальних матеріалів, крові та її компонентів, репродуктивних клітин) з метою безпосереднього їх використання для пересадки чи навчальних або наукових досліджень, а також виготовлення лікарських препаратів (у тому числі і біоімплантатів) [18, с. 266].

Необхідно зазначити, що саме з розвитком трансплантації органів і тканин людини поняття донорства стало більш широким і, крім переливання крові, охоплює також і вилучення органів і тканин [2, с. 468]. Хоча чинне законодавство і сьогодні містить лише поняття донорства крові, що насправді є тільки частиною донорства. Так, відповідно до Закону України «Про донорство крові та її компонентів» донорством крові та її компонентів є добровільний акт волевиявлення людини, що полягає у даванні крові або її компонентів для подальшого безпосереднього використання їх для лікування, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання в наукових дослідженнях [21]. Таким чином, з медичної точки зору, трансфузія (переливання крові) теж є своєрідною трансплантацією, але тільки тканини [9, с. 13].

На думку Маргацької Н. А. [17, с. 17], донорство та трансплантацію слід розглядати взаємопов'язано як дві стадії єдиного лікувального процесу, бо трансплантація без донорства, тобто без переливання крові або без попереднього вилучення органів чи тканин, неможлива. У той же час пересадка органів або тканин, на відміну від взяття крові, пов'язана з хірургічним втручанням. У цілому такий підхід є правильним, але слід пам'ятати, що донорство анатомічних матеріалів можливе не тільки для трансплантації, але й з іншою метою, зокрема, для виготовлення лікарських препаратів, біоімплантатів, проведення діагностичних досліджень, наукових дослідів, навчальних процесів тощо. Наведені випадки донорства, звичайно, не будуть першою стадією трансплантації. Це застереження необхідно завжди враховувати, тому що воно має важливе і перш за все практичне значення. Так, будь-яке незаконне вилучення органів або тканин людини, скоєне без подальшої мети трансплантації, не утворює жодного зі складів злочинів, передбачених ст. 143 КК.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави вважати, що поняття трансплантації має об'єднувати як медичний, так і юридичний аспекти цього явища [18, с. 264], що дасть змогу виокремити коло суспільних відносин, які охоплюються трансплантацією, суб'єктів (учасників) цих відносин та їхні права і обов'язки, що виникають у сфері трансплантації. З цією метою можна запропонувати таке визначення трансплантації: «трансплантація – це спеціальний метод лікування, який являє собою медичну операцію з вилучення органів або тканин у донора та пересадку їх реципієнту на умовах і в порядку, визначеному в законодавстві України».

Список використаних джерел

1. Большая медицинская энциклопедия: в 30 т. / АМН СССР. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1985. – Т. 25. – 544 с.
2. Большая медицинская энциклопедия: в 30 т. / АМН СССР. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1977. – Т. 7. – 548 с.
3. Горелик И. И. Правовые аспекты пересадки органов и тканей. – Минск: Вышэйшая школа, 1971. – 91 с.
4. Громов А. П. Права, обязанности и ответственность медицинских работников. – М.: Медицина, 1976. – 227 с.
5. Дроговец Я., Холлендер П. Современная медицина и право: пер. со словац. – М.: Юрид. лит., 1991. – 336 с.
6. Єгорова В. О. Проблеми відмежування незаконного проведення дослідів над людиною від суміжних злочинів // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: Матеріали наук. конф. (Харків, 15 травня 2008 р.). – Х.: Право, 2008. – С. 83–86.
7. Кашинцева О. Правовий захист біологічної цілісності людини в медицині // Сучасне українське медичне право: монографія / за заг. ред. С. Г. Стеценка. – К.: Атіка, 2010. – 496 с.
8. Кашинцева О. Правовий статус людини в біомедичному експерименті: людина чи animal of necessity // Право України. – 2010. – № 2. – С. 114–119.
9. Кобяков Д. П. Правовые проблемы трансплантологии: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ин-т государства и права РАН. – М., 2000. – 161 с.
10. Красиков А. Н. Уголовно-правовое значение согласия «потерпевшего» при аллотрансплантации // Тр. Высш. шк. МВД СССР, 1971. – Вып. 32. – С. 142–146.
11. Краткая медицинская энциклопедия / отв. ред. А. Н. Шабанов. – Т. 1: А-Корхорозит. – М.: Сов. энцикл., 1972. – 584 с.

12. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
13. Малая медицинская энциклопедия / отв. ред. В. Х. Василенко. – М.: Сов. энцикл., 1968. – Т. 10: Спру-Фторотан. – 1200 столб. с илл., 9 л. илл.
14. Малая медицинская энциклопедия / Отв. ред. В. Х. Василенко. – М.: Сов. энцикл., 1967. – Т. 7: Отравления-Полиурия. – 1200 столб. с илл., 9 л. илл.
15. Малеин Н. С. Право на медицинский эксперимент // Сов. государство и право. – 1975. – № 11. – С. 35–41.
16. Малеина М. Н. Человек и медицина в современном праве: учеб. и практич. пособие. – М.: БЕК, 1995. – 272 с.
17. Маргацкая Н. А. Гражданско-правовые проблемы донорства и трансплантации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, юрид. фак. – М., 1984. – 180 с.
18. Мислива О. О. Злочини у сфері трансплантації: проблеми термінології // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту. внутр. справ Укр.: зб. наук. пр. – 2008. – № 2. – С. 263–273.
19. Муртазєва Г. Н., Некрасов В. А. Трансплантація органів і тканин людини: принципи правового регулювання // Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квітня 2008 р.). – Л., 2006. – С. 208, 209.
20. Основи законодавства України про охорону здоров'я // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
21. Про донорство крові та її компонентів: Закон України від 23 червня 1995 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 23. – Ст. 183.
22. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16 липня 1999 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.
23. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 216 с.
24. Тихонова С. С. Прижизненное и посмертное донорство в Российской Федерации: Вопросы уголовно-правового регулирования [Текст] / С. С. Тихонова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 321 с.
25. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності: монографія. – К.: КНТ, 2011. – 616 с.
26. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чеботарьова Галина Валентинівна / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 219 с.

27. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – Т. 4: Н-П. – 720 с.

Гринчак С. В.

НЕЗАКОННАЯ ТРАНСПЛАНТАЦИЯ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЙ

Статья посвящена исследованию различных научных подходов к определению понятий трансплантации органов или тканей человека, медицинского эксперимента и донорства. На этом основании выделены общие и отличительные черты указанных смежных понятий, используемых в медицинской сфере. Автором предложена собственная формулировка понятия трансплантации органов или тканей человека, в котором объединены медицинский и юридический аспекты этого явления.

Ключевые слова: донорство, медицинский эксперимент, незаконная трансплантация, реципиент.

Grynychak S. V.

ILLEGAL TRANSPLANTATION: DEFINITION OF CONCEPTS

The article is devoted to the study of various scientific approaches to the definition of the concept of transplantation of human organs or tissues, medical experiment and donation. On this basis, the general and distinctive features of these related concepts used in the medical field are highlighted. The author proposes his own formulation of the concept of transplantation of human organs or tissues, in which the medical and legal aspects of this phenomenon are combined.

Key words: donation, medical experiment, illegal transplantation, recipient.

УДК 343.2/7

Демидова Л. М.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права № 1,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;
головний науковий співробітник, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка

В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, м. Харків

ЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙ ТА НОВАЦІЙ ДЛЯ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена питанню значення традицій та новацій для сучасного розвитку кримінального права. Пропонується авторське бачення методологічних аспектів удосконалення кримінально-правового регулювання в умовах євроінтеграційного курсу нашої держави та необхідності збереження найкращих

національних традицій. Особливе місце відводиться концептуальності доктрини кримінального права, її значенню та ознакам. Обґрунтовується значення композиційного підходу для розв'язання проблем кримінального права. Звертається увага на доцільність і необхідність використання в кримінально-правових дослідженнях та законотворчій діяльності відомих законів статички, руху, серединності («золотої середини»), «золотої пропорції».

На прикладі наукових розробок видатних учених, що забезпечували становлення науки кримінального права та кримінального законодавства в минулі роки, а також тих, хто є новаторами сьогодення, розкриваються актуальні сучасні проблеми кримінального права.

Ключові слова: кримінальне право, традиції в кримінальному праві, новації в кримінальному праві, закони статички та динаміки в кримінальному праві.

Постановка проблеми. У суспільстві і науковому колі протягом багатьох років триває дискусія щодо сучасного стану українського кримінального права як науки й як галузі права. Підтвердженням цього є Міжнародні круглі столи на тему «Кримінальне право: традиції та новації», присвячені видатному вченому, герою України, академіку Сташису В. В., які, починаючи з 2015 р., щорічно проводяться за ініціативи керівників Полтавського, Запорізького і Чернігівського міських осередків ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». У проведенні III такого наукового заходу міжнародного формату ми маємо честь брати безпосередню участь.

Щорічне обговорення проблематики кримінального права у контексті традицій та новацій сприяє концентрації нашої уваги на ретельному багатоаспектному аналізі сучасного стану кримінального права на предмет його відповідності українським реаліям та здатності здійснювати ефективне кримінально-правове забезпечення у майбутньому.

Сьогодення характеризується, з одного боку, тим, що Україна вже знаходиться на етапі реалізації наднаціональної моделі сучасного і майбутнього співтовариства, реалізуючи стратегічний євроінтеграційний курс з досить швидкою інтеграцією в європейську і світову співдружність. З цієї позиції кримінальне право як складова правової системи України є носієм нових інтеграційних функцій, забезпечуючи в нових умовах охорону суверенітету і незалежності країни, її розвиток як правової, демократичної, соціальної держави та прав і свобод українців.

З другого боку, у світі посилюється нестабільність, з'являються нові загрози глобалізації й на перший план виходять

питання формування міжнародного кримінального права, яке сприяло би мирному розв'язанню конфліктів і припиненню війн, зміцненню світового правопорядку. Отже, на порядку денному має бути синхронізація кримінального права (як галузі права) з Римським статутом та здійснення іншого удосконалення кримінального законодавства в частині охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Крім того, з третього боку, потребують уваги інші проблеми кримінального права: «слабкість» методологічної складової багатьох науково-правових досліджень, непрофесіоналізм у діяльності законодавчого органу, недоліки законодавчої техніки, а також недосконалість правового забезпечення: охорони основи національної безпеки України, боротьби з корупцією, тероризмом, кіберзлочинністю, організованими формами злочинності, неефективним державним управлінням і управлінням на рівні місцевого самоврядування тощо.

Вирішити ці та інші проблемні кримінально-правові питання можливо лише шляхом активного формування сучасної доктрини кримінального права європейської України як держави вільних громадян з високим рівнем духовного, інтелектуального розвитку, які є матеріально заможними. Це слід реалізувати лише комплексно із забезпеченням науково обґрунтованого концептуального композиційного підходу та з поєднанням найкращих традицій (це збережені знання попередніх поколінь, які перевірені часом) і новацій (того, що виникло вперше, чого ще не було).

Мета статті – розгляд трьох основних питань: чи існує сучасна доктрина кримінального права європейської України і яке значення мають традиції та новації в цьому процесі? Чи потрібні юристу і законодавцю математичні знання і для чого? Які інші наукові здобутки, що сприймаються як традиції і новації, можуть сприяти розв'язанню актуальних проблем кримінального права?

Виклад основного матеріалу. Щодо сучасної доктрини кримінального права європейської України. На наш погляд, такої доктрини не існує, вона ще не сформована. Такий висновок впливає, якщо поняття «доктрина» розуміти як офіційно визначене вчення чи наукову концепцію, яка сприймається як сукупність аксіоматичних гіпотез, на основі яких потім розвиваються змістовні аспекти цієї чи іншої теорії.

Основною ознакою доктрини слугує офіційне визнання її положень [1]. Визначальними рисами доктрини кримінального права також є її загальна реалізованість її функціонального призначення в суспільстві та нормативного наповнення системи кримінально-правового регулювання.

Зараз здійснюються лише спроби реформування пострадянської доктрини кримінального права, яка має західноєвропейські коріння, закладені ще представниками класичної школи права на межі XVIII–IXX ст. Ця доктрина впроваджена у КК України 2001 р., прогресивність якого на момент його прийняття не викликає сумніву. Разом з тим у цей час кримінальне законодавство у частині запровадження низки доктринальних положень знаходиться у кризовому стані.

Аргументами на підтвердження позиції щодо сучасної доктрини, зокрема, є: відсутність офіційно визнаної концепції запровадження в законодавство України інституту кримінального проступку, яка би не порушувала основний принцип реформування кримінальної юстиції – принцип гуманізації кримінальної відповідальності; запровадження в КК України «завуальована» кримінальна відповідальність юридичних осіб з порушенням конституційного принципу про індивідуалізацію покарання, як основоположного в пострадянській доктрині кримінального права; введення (як захід кримінально-правового характеру) спеціальної конфіскації об'єктів власності осіб, які вчинили діяння з ознаками складу злочину, до їх визнання судом винними у вчиненні такого злочину, а також запровадження такого заходу і до об'єктів власності третіх осіб до набрання чинності відповідного обвинувального вироку суду. Ця новела порушує конституційний принцип невинуватості людини.

Існуючу кризу пострадянської доктрини кримінального права розглядаємо як нові можливості для розвитку сучасного українського кримінального права з гармонійним поєднанням традиційного і новаторського.

В одній із наукових праць професор Кібальник О. Г. надав додаткові аргументи на підтримку наукової позиції про те, що зі зміною соціально-економічних і політичних реалій «новації» можуть та повинні становитися «традиціями» кримінального права. Однак, на його думку, «традиції» кримінального права носять на-

стільки базисний характер, що відмова від них змінить саму природу кримінального права – воно перестане бути таким. Й знищення таких «традицій» є неімовірним сценарієм розвитку кримінального права [2]. Загальна сутність і значення «традицій» і «новацій» полягає в їх здатності бути фундаментальними «скарбницями» українського кримінального права, які сприяють забезпеченню стабільності базисних положень і сприяють його динамічному розвитку. Це відповідає відомим законам статичності та руху.

Не викликає сумніву, що наука кримінального права і прогресивна сучасна доктрина, що має бути сформована в її межах і в перспективі реалізована владою, має віддзеркалювати інтеграційні процеси, що відбуваються в нашій країні і в світі. Для досягнення належного рівня наукового результату необхідним є виокремлення та розв'язання, у першу чергу, методологічних проблем пізнавальної діяльності. Серед них головне місце займають питання вибору й меж використання методологічного інструментарію в наукових дослідженнях і законотворчій діяльності.

Експериментально підтверджено найбільшу ефективність під час дослідження та розв'язання проблем кримінального права оптимального композиційного підходу, який характеризується об'єднанням певних складників – визнаних науковцями світоглядних та інших теорій, концепцій, законів, правил, підходів, принципів і методів.

Композиційність – це найважливіший організуючий компонент, який надає єдності та цілісності пізнавальному процесу, підпорядковуючий кожну його структурну частину іншим та меті дослідження. Композиційність в організації пізнавального процесу досягається шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й меж його використання.

Оптимальність – це необхідне й достатнє, що дозволяє отримати бажаний результат, тобто відсутність зайвого. Обрана стратегія із запровадженням обраних підходів, методів, теорій, законів і правил, які вже перевірені часом, дозволяє здійснити всебічне вивчення об'єкта (предмета) пізнання.

Визначення методологічного інструментарію зумовлено: (а) метою науково-правової діяльності й завданнями, що вирішуються для її досягнення, а також обраними його об'єктом і

предметом і (б) історичними, теоретичними, правовими й емпіричними передумовами, встановлення яких передусь накопиченню нових знань про них.

Ключовим складником теорії пізнання традиційно є математика, яка є надбанням світової культури. Ще відомий учений Галілей Г. підкреслював, що математика – це мова, якою написана книга природи [3]. Тобто математичні знання, що визнані науковцями як істинні, сприяють пізнанню природи, людського буття. Математика – це особлива наука про кількісні відносини та просторові форми дійсного світу. Зародження (генезу) такої науки дослідники відносять ще до 6–5 століть до н. е. [4, с. 559].

Стосовно обсягу необхідних для науково-правової діяльності математичних знань, то він має бути оптимальним. Такі знання доцільно засвоїти вже на етапі формування професійних знань майбутнього юриста, з метою «закладки» інтелектуального потенціалу для здійснення вагомого прогресивного «прориву» в українській юриспруденції. Про необхідність викладення курсу «Основи вищої математики» під час підготовки юристів в університеті заявляють все більше науковців, викладачів і практиків. Яскравим прикладом у цьому контексті є життя, діяльність, наукові здобутки відомого німецького філософа, математика і вченого-юриста Лейбніца Г. В.

Щодо законотворчої діяльності, то законодавчий орган має бути здатним сформулювати якісні закони або своєчасно перевіряти на якість отримані проекти. Кожний законотворець (народний депутат України) практично повинен бути (у сукупності з його іншими позитивними особистими якостями) фаховим юристом, який володіє і певними математичними знаннями. Це не утопічна заява, а сподівання на відповідальне ставлення виборців до обрання осіб, яким вони довіряють свої права, свободи, життя. Народні представники та інші управлінці не можуть бути не підготовленими до вирішення долі нації. Інакше суспільство отримує «кнопкодавців» і корупціонерів.

Математичні знання є необхідними в науці кримінального права і законотворенні під час розгляду багатьох питань (під час наукового пізнання соціальної сутності злочину, його зумовленості та притаманних йому властивостей, під час виявлення закономірностей у державному, суспільному бутті та соціальній поведінці конкретної людини або певних груп, а також під час

розробки дослідниками правил фіксації у «писаному» законі того, що їх характеризує і є типовим (визначальним), та побудові закону в цілому тощо). Вичерпний перелік таких питань надати практично неможливо.

Корисними є знання, що набувають назви «інституціональна архітектоніка» і формуються як сучасне прогресивне вчення про побудову гармонійних інституцій (об'єктів), які розглядаються як системи. До нього відносимо закони математики: закон про золоту пропорцію (гармонію, досконалість цілого), закон про золоту середину (усереднення) та закон рівноваги. Вони відомі ще з часів Евкліда і сприймаються вченими як вічні Закони Природи.

Сутність Закону про золоту пропорцію полягає в тому, що *пропорція між цілим та його більшою частиною є рівною пропорції між його більшою та меншою частинами*. Він відображає закономірності, притаманні явищам, – це закономірності зростання певних величин цілого та його частин. Наприклад, вочевидь, що у разі злочинного посягання ступінь його суспільної небезпечності зростає зі збільшенням розміру шкоди, яка ним заподіюється. Оцінка ж ступеня небезпечності має враховувати закономірності такого зростання і адекватно віддзеркалюватися в диспозиціях і санкції.

Закон середини (усереднення) дає кількісну характеристику-однорідних елементів системи у просторі, визначаючи їх певне (*середнє*) значення. Він сприяє: встановленню визначальних, типових ознак злочину як соціального явища і досягненню точності у разі їх фіксації в нормі; вибору ефективних заходів кримінально-правового характеру тощо.

Закон рівноваги ілюструє рівноважний стан системи: збалансованість положень Загальної і Особливої частин КК; норм, що об'єднані в одному розділі Особливої частини, одному інституті. Його використання є доцільним, наприклад, під час вивчення питань про обставини, що виключають злочинність діяння; під час оцінки характеру і ступеня суспільної небезпечності діяння; під час вибору і побудови системи покарань та інших заходів кримінально-правового характеру та інших.

Поглиблене застосування математичного підходу сприятиме вирішенню проблем забезпечення системності кримінального права як науки й системності кримінального законодавства (щодо системи покарань і відповідальності юридичних осіб, запро-

вадження кримінального проступку, побудови диспозицій і санкцій норм в Особливій частині КК), подоланню полісемії багатьох термінів, що містяться в нормах КК і термінологічної неточності опису ознак злочинів.

Попередні покоління і наші Вчителі, колеги, яких, на превеликий жаль, вже немає серед живих, а також вчені-новатори, які працюють поряд з нами, передають нам вагому «скарбницю» знань, засвоєння і використання яких сприятиме розв'язанню актуальних проблем сучасного кримінального права. Так, низку методологічних питань кримінального права допоможуть вирішити наукові надбання представників не лише класичної школи права, а й соціологічної, антропологічної. Відсутність у багатьох випадках «чистої школи» нам доводять дослідження з питань об'єкта і предмета злочину академіка Тація В. Я. [5, с. 9–23]. Це певним чином змінює уявлення про позиції відомих вчених минулих століть. І це може бути використано під час побудови методології сучасної доктрини кримінального права та вирішення інших питань.

Не викликає сумніву ствердження Фойніцького І. Я., що обсяг караних дій розвивається за своїми міцними законами [6, с. 16–22]. Науковець відносить до останніх: а) закон розвитку державних сил; в) закон розвитку потреб; в) закон переваги потреб у разі зіткнення їх; г) закон розвитку здатності до узагальнення. Наведена позиція вченого фокусує нашу увагу на тому, що кримінальне законодавство підкоряється у своєму розвитку певним законам, які не є випадковими, а є міцними. Крім того, науковець підкреслює значення потреб як чинника розвитку. Важливим і для сьогодення, з нашого погляду, залишається його формула-висновок, що обсяг караних дій з розвитком громадянського суспільства збільшується або зменшується під впливом зміни його потреб і сил. Саме суспільні потреби, що становлять суспільно значимі інтереси суб'єктів відносин, і формують кримінально-правові заборони та інші нормативні приписи, обов'язкові для виконання. Право, зокрема кримінальне, відображає та опосередковує інтереси. В якому обсязі існують кримінально-правові заборони, залежить від розвитку суспільства та держави, їх внутрішнього потенціалу. Крім того, під впливом потреб з'являються заборони, а під впливом змінюваних потреб обсяг караних дій може не тільки зменшуватися, а й збільшуватися.

Закони Фойніцького І. Я. у поєднанні із сучасними науковими висновками щодо категорії «інтересу» та їх значення в кримінальному праві [7, с. 64–79], безперечно, допоможуть у вирішенні проблем формування структури доктрини кримінального права, наукового обґрунтування позиції щодо розуміння понять кримінального правопорушення і злочину та їх взаємозв'язку, побудови інститутів Загальної і Особливої частин тощо.

Щодо питань Загальної частини кримінального права та її інститутів, то традиції і новації закладені в роботах Бауліна Ю. В., Борисова В. І., Грищука В. К., Гуторової Н. О., Денисова С. Ф., Денисової Т. А., Дудорова О. О., Панова М. І., Тихого В. П., Письменського Є. О., Фесенко Є. В., Фріса П. Л. та інших.

Новаторська сутність стосовно розв'язання проблематики Особливої частини кримінального права притаманна, зокрема, науковим здобуткам Борисова В. І., Лихової С. Я., Мохончука С. М., Навроцького В. О., Павліковського В. І., Тація В. Я., Тютюгіна В. І., Харченка В. Б.

Висновки. Наведений список можливо ще довго продовжувати. Новаторські розробки цих та інших відомих дослідників є цінними для суспільства і здатні значно збагатити новими ідеями сучасну доктрину кримінального права європейської України, що знаходиться на етапі формування.

Список використаних джерел

1. Романов А. К. Современное уголовное право: доктрина и кризис. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/720/685/1219/032Romanov.pdf> (дата звернення: 24.07. 2017).
2. Кибальник А. Г. Традиции и новации в уголовном праве: очевидное и невероятное. *Библиотека криминалиста: научный журнал*. 2015. № 5. URL: <http://bkrim.ru/archive/23.html> (дата звернення: 12.08. 2017).
3. Высказывания великих людей о математике. URL: <http://www.zaitseva-irina.ru/html/fl1129470577.html> (дата звернення: 12.08. 2017).
4. Математическая энциклопедия: в 5 т. / гл. ред. И. М. Виноградов. Москва: Сов. энцикл., 1982. Т. 3: Коо–Од. 1184 с.
5. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
6. Фойницкий И. Я. Мошенничество по русскому праву: сравнительное исследование: 2 ч. Москва: Изд-во СГУ, 2006. Ч. 1: Исторический очерк мошенничества. 364 с.

7. Актуальні питання кримінального права України та практики його застосування: монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків: Право, 2017. 400 с.

Демидова Л. Н.

ЗНАЧЕНИЕ ТРАДИЦИЙ И НОВАЦИЙ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Статья посвящена вопросу о значении традиций и новаций для современного развития уголовного права. Предлагается авторское видение методологических аспектов совершенствования уголовно-правового регулирования в условиях евроинтеграционного курса нашего государства и необходимости сохранения лучших национальных традиций. Особое место отведено концептуальности доктрины уголовного права, ее значению и признакам. Обосновывается значение композиционного подхода при решении проблем уголовного права. Обращается внимание на целесообразность и необходимость использования в уголовно-правовых исследованиях и законотворческой деятельности известных законов статики, движения, середины («золотой середины»), «золотой пропорции».

На примере научных разработок выдающихся ученых, которые обеспечивали становление науки уголовного права и уголовного законодательства в минувшие годы, а также тех, кто является новаторами в настоящее время, раскрываются актуальные современные проблемы уголовного права.

Ключевые слова: уголовное право, традиции в уголовном праве, новации в уголовном праве, законы статики и динамики в уголовном праве.

Demidova L. M.

SIGNIFICANCE OF TRADITION AND NEWS FOR THE CONTEMPORARY DEVELOPMENT OF CRIMINAL RIGHT

The article is devoted to the issue of the importance of traditions and innovations for the modern development of criminal law. The author's vision of the methodological aspects of improving criminal-legal regulation in the conditions of the European integration course of our state and the need to preserve the best national traditions is offered. Special attention is paid to the conceptual character of the doctrine of criminal law, its meaning and features. The significance of the compositional approach in solving the problems of criminal law is substantiated. Attention is drawn to the expediency and necessity of the use of known laws of statics, motion, mediation (the «golden mean»), «golden proportion» in criminal legal research and law-making activity.

On the example of the scientific development of outstanding scientists, which provided the formation of the science of criminal law and criminal legislation in the past, as well as those who are innovators of the present, reveals the current up-to-date problems of criminal law.

Key words: criminal law, traditions in criminal law, innovations in criminal law, laws of statics and dynamics in criminal law

УДК 343.8(479.22)

Партенадзе О. А.,

доктор права, профессор,

руководитель департамента права юридического факультета,

Батумский государственный университет имени Шота Руставели,

г. Батуми, Республика Грузия

РЕФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ГРУЗИИ

Исполнение наказания в виде лишения свободы претерпело фундаментальные изменения, направленные на улучшение работы и функционирования уголовно-исполнительных учреждений и содержания заключенных. Нельзя сказать, что уголовно-исполнительная система Грузии не соответствует требованиям международных стандартов, наоборот, она максимально приближена к ним, тем более, что ни одно государство в мире не может утверждать о полном соответствии данной системы международным стандартам обращения с заключенными.

Актуальными являются вопросы латентного насилия в местах лишения свободы, обеспечения юридической защитой осужденных, их социальной реабилитации после освобождения из мест лишения свободы и т. д. Кроме того, существуют специфические факторы, которые дают основание судить, что для полной и эффективной реализации уголовно-исполнительного законодательства в Грузии и достижения поставленных задач и целей необходимо принимать во внимание международные стандарты с учетом национальной и местной специфики жизни, также исторически сложившейся практики исполнения наказания.

Ключевые слова: осужденные, уголовно-исполнительная система, места лишения свободы, международные стандарты.

Постановка проблемы. В современном обществе в связи с проведением существенных социальных и экономических реформ наиболее актуальной становится идея усиления социального контроля над преступлением. Вместе с этим, наиболее остро чувствуется необходимость развития форм и методов исполнения наказания и их совершенствование. Особенное значение приобретает такая проблематика уголовно-исполнительной практики, решение которого существенное воздействие оказывает как на целенаправленность исполнения наказания, так и на его социальные результаты.

Цель статьи. Для того, чтобы уголовно-исполнительная система действовала в соответствии с изложенными законом задачами и система эффективно функционировала, надо объективное, научное внедрение всех методов и целей исполнения наказания, что можно получить посредством экспериментов. Отсутствие та-

кого знания отрицательно действует на разработку критериев эффективности, достижения практических рекомендаций и в конечном итоге плохо действует на общественное мнение.

Изложение основного материала. В уголовно-исполнительной системе Грузии пытаются широко использовать зарубежный опыт. Несмотря на это, ни для кого не является секретом тот факт, что в пенитенциарной системе есть много нерешенных проблем. Это касается и организации труда, что определенным образом предопределено некомпетентностью служащего персонала уголовно-исполнительного учреждения, отрицанием со стороны отдельных должностных лиц требований закона, незащищенностью режима отбывания наказания, отсутствие материально-технической базы, существующим состоянием условий и другими обстоятельствами, глубокое осмысление которых возможно только на основе объективного и глубочайшего изучения всех проблем научными методами.

Реформы в уголовно-исполнительной системе Грузии начались в 1999 году и с некоторыми изменениями и дополнениями продолжают до сегодняшнего дня. Исполнение наказания в виде лишения свободы претерпело фундаментальные изменения, направленные на улучшение работы и функционирования уголовно-исполнительных учреждений и содержания заключенных. Нельзя сказать, что уголовно-исполнительная система Грузии не соответствует требованиям международных стандартов, наоборот, она максимально приближена к ним, тем более, что ни одно государство в мире не может утверждать о полном соответствии данной системы международным стандартам обращения с заключенными. Ни одна тюремная или уголовно-исполнительная система, из ныне действующих, не соответствует требованиям минимальных стандартных правил обращения с заключенными. Актуальными являются вопросы латентного насилия и пыток в местах лишения свободы, обеспечения юридической защитой, их социальная реабилитация после освобождения из мест лишения свободы и т. д. Данная обстановка характеризует и Грузию. Кроме этого, существуют специфические факторы, которые дают основание судить, что для полной и эффективной реализации уголовно-исполнительного законодательства в Грузии и достижения поставленных задач и целей необходимо принимать

во внимание международные стандарты с учетом национальной и местной специфики жизни, также исторически сложившейся практики исполнения наказания.

По истории исполнения наказания в Грузии не были связаны со строгой изоляцией осужденного от общества, а в советский период наказание исполнялось в основном в колониях разных режимов [7, с.118–128].

Международные стандарты исполнения наказания и обращения с осужденным исходят из тюремной системы, так как тюремная система является основной формой исполнения наказания в западных странах. В Грузии переход на тюремную систему уже явно заметен: строятся новые исполнительные учреждения – тюрьмы, а так называемые колонии закрываются. На данный момент их уже фактический нет.

В Грузии исполнение уголовного наказания осуществляется на основе принципов законности, гуманизма, демократизма, равенства перед законом и индивидуализации наказания.

Уголовно-исполнительное законодательство полностью соответствует признанным принципам и нормам международного права.

По Грузинскому уголовному праву существуют следующие виды наказания [10, с. 40]:

1. Штраф;
2. Лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью;
3. Общественно полезный труд;
4. Исправительные работы;
5. Ограничение по должности военнослужащего;
6. Домашний арест;
7. Лишение свободы на определенный срок;
8. Лишение свободы на неопределенный срок;
9. Изъятие имущества.

Как уже отметили, исполнение наказаний в виде лишения свободы входит в общую систему видов наказаний, предусмотренных уголовным законом. По сравнению с другими видами наказаний, лишение свободы есть неординарная уголовно-правовая мера принуждения. Стоит отметить и тот факт, что названное наказания, с критической точки зрения, завоевывает ис-

ключительное внимание общества. Критику можем довести до 2-х обстоятельств: в первую очередь, в местах лишения свободы применяются негуманные методы обращения с осужденными; во вторую очередь, бывшие осужденные освобождаются не исправленными, а наиболее подготовленными для преступной жизни.

До 2003 года назначение наказания производилось хаотично. С 2003 года началось ужесточение уголовного и уголовно-исполнительного законодательства. Из перечисленных видов наказания в основном суды применяли лишение свободы на определенный срок и изъятие имущества. В уголовном праве был упразднен принцип поглощения менее строгого наказания более строгим и ввели простой принцип прибавления сроков наказания. Впоследствии получили следующее:

а) Грузия вышла на первое место в Европе по числу осужденных к лишению свободы;

б) За менее тяжкие преступления преступники получали огромные сроки лишения свободы;

в) Грузия за несколько лет получила 470 000 пробационеров, в чем в Европе тоже вышли на первое место.

С 2012 года был взят курс на гуманизацию уголовного и уголовно-исполнительного законодательства.

Во-первых, в уголовное право вернули принцип поглощения.

Во-вторых, редко применяется лишение свободы (только в особых случаях), в основном штрафы и общественно полезный труд.

В-третьих, часто применяется процессуальное соглашение.

Почти для всех стран актуальным являются вопросы предотвращения пыток и латентное насилие в местах лишения свободы, обеспечения оплачиваемыми работами осужденных, обеспечения юридической защиты осужденных, обеспечения их социально-реабилитационной помощью после освобождения. Как сегодня признано исследователями, эффективное функционирование пенитенциарной системы во многих государствах затрудняет:

1. Экономические трудности и вытекающие отсюда ограничения материально-финансовых ресурсов;

2. Рост преступлений, что вызывает усиление карательных мероприятий и рост количество осужденных;

3. Численный рост больных наркоманией, СПИДом и др. заболеваниями, подлежащими длительному лечению;
4. Обострение национальных и этнических конфликтов;
5. Ухудшение отношений между персоналом пенитенциарного учреждения и осужденными, постепенное падение престижа профессиональной уголовно-исполнительной деятельности;
6. Отсутствие процесса исправления или слом существующего.

Для повышения эффективности исправительного воздействия в отношении осужденных должно быть учтено, базирующееся на наследии Макаренко А. С., положение о социализации личности в уголовно-исполнительных учреждениях. Совершение преступления означает безуспешность процесса социализации. Процесс исправления личности и последующий процесс ресоциализаций требует социально-педагогического воздействия на осужденного в уголовно-исправительных учреждениях, который предполагает целенаправленное применение правовых норм.

Наказание не должно причинять осужденному социального, психологического или физического вреда, или он не должен превратиться в простейший объект манипуляции. Основной обязанностью общества является гуманное обращение с преступником, если общество желает, чтобы такое обращение возымело положительный эффект (отсутствие рецидива).

Хочу определить следующие положения и заключения, имеющие теоретическое и практическое значение:

1. Наказание как вид физического, психологического или социального воздействия должно содержать исправительные элементы, поскольку без этого оно превратит преступника в объект насилия. Исправительное воздействие должно помочь преступнику (вернуться в общество), пострадавшему (получить возмещение за причиненный ему вред) и обществу (предотвратить рецидив, достичь примирения между преступником и пострадавшим, восстановить и поддержать общественный порядок). В процессе исполнения наказания персонал уголовно-исполнительного учреждения осуществляет в отношении осужденных воздействие морального, правового, трудового, физического и др. характера, что должно способствовать его исправлению. На сегодня отменено ярко выраженное политическое

направление исправительного воздействия в отношении осужденного, но это не означает, что с осужденного снята необходимость формирования моральных требований, любви к родине, межнациональных отношений, культуры, объективной оценки человеческого поведения и общественных обязанностей, собственной веры и соответствующего поведения. Существенную роль в формировании названных свойств в осужденном может выполнять религиозное образование, общее образование, наука, культура, средства коммуникаций, система ценностных ориентаций и установленные правила жизни общества.

Признано, что в современных условиях без широкого эксперимента невозможно истинно научное решение проблемных вопросов. Проверка различных рекомендаций в условиях эксперимента, как правило, тогда должна проводиться, когда обоснование эффективности и целесообразности невозможно на основе существующей практики деятельности уголовно-исполнительных учреждений. Необходимым требованием является проведение эксперимента в типичном уголовно-исполнительном учреждении для получения объективных и обоснованных данных. Вместе с этим стоит вопрос о целесообразности создания экспериментальных уголовно-исполняющих учреждений, где возможным станет проверка конкретных предложений и рекомендаций для совершенствования воздействия исправительного характера в отношении осужденных.

Поскольку деятельность уголовно-исполнительного учреждения носит правовой, психолого-педагогический и экономический характер, проведение эксперимента всех трех видов в условиях лишения свободы возможно. Каждая из них обладает определенной спецификой проведения, что предопределено их природой.

Учреждения, исполняющие уголовные наказания в виде лишения свободы, делятся на 6 видов [9, с. 10]:

1. Учреждение для подготовки осужденного к освобождению;
2. Учреждение лишения свободы меньшего риска;
3. Полуоткрытые учреждения лишения свободы;
4. Закрытые учреждения лишения свободы;
5. Учреждения лишения свободы особого риска;
6. Реабилитационные учреждения для несовершеннолетних;
7. Специальные учреждения для женщин.

Условия проживания осужденных соответствуют международным стандартам обращения с осужденными, и могу сказать, что в некоторых направлениях выглядит более гуманно:

1. Нет ограничений на получение и отправку корреспонденции;
2. На одного осужденного минимальная норма жилой площади составляет 4 м;
3. Введено бесплатное видеосвидание;
4. Свободное передвижение вне территории.

В учреждениях для подготовки осужденного к освобождению помещаются лица, которые представляют меньший и средний риск, которые фактически отбыли определенный срок отбывания наказания и есть их письменное согласие, где указываются, что они готовы выполнить все обязательства, которые предусмотрены в данном учреждении.

В учреждениях меньшего риска определяются осужденные по их письменному согласию, где указываются, что они готовы выполнить все обязательства, которые предусмотрены в данном учреждении, в частности: должны учиться и работать, также принимать участие во всех реабилитационных мероприятиях.

В полуоткрытых учреждениях отбывают наказание лица, осужденные за менее тяжкие и тяжкие преступления, за которые срок лишения свободы не превышает 10 лет; также женщины и лица, которые переведены из других учреждений.

В закрытых учреждениях лишения свободы отбывают наказания лица, которые осуждены впервые за умышленные, особо тяжкие преступления, на срок свыше 10 лет, также осужденные на неопределенный срок, лица, которые раньше отбывали наказание в виде лишения свободы, и лица, которых перевели из другого учреждения.

В учреждениях лишения свободы особого риска в основном отбывают наказание криминальные авторитеты и так называемые «воры в законе».

Женщины отбывают наказание в виде лишения свободы в специальных учреждениях, рассчитанных только для женщин. В данных учреждениях условия содержания осужденных соответствуют условиям полуоткрытых учреждений.

Что касается несовершеннолетних, в Грузии принят «Кодекс о правосудия в отношении несовершеннолетних», где и рассматриваются все вопросы, касающиеся данной категории осужденных [11].

Для правильной организации исполнения наказания в местах лишения свободы должны быть соблюдены следующие условия: а) необходимо заменить устаревшие, огромные, подобные на крепости уголовно-исполнительные учреждения на новые, более компактные. В местах лишения свободы должны быть созданы нормальные условия для жизни как для осужденных, так и для обслуживающего персонала. И что главное, улучшение условий должно происходить на основе закона, оно должно реально осуществляться; б) в местах лишения свободы должна решиться работа с осужденными, с учетом цели их исправления и последующей ресоциализации. Каждое мероприятие должно носить добровольный характер, т. е. не должно быть принудительным. Исполнение наказания в такой форме, которая в основном ориентируется на исправление осужденного и ресоциализацию, предусматривает сбор данных о личности и их сохранение в тайне; в) для сохранения непрерывности процесса исправления необходимо отказаться от перевода осужденного из одного уголовно-исполнительного учреждения в другой, что также дает возможность одной и той же группе специалистов для эффективного осуществления своей деятельности; г) для реализации принципов правового государства необходимым является, чтобы в местах лишения свободы взаимоотношения личности находились под надзором и контролем авторитетной инстанции.

2. Исполнение наказания означает не только лишение свободы и помещения осужденного в тюрьму или в другие места лишения свободы, также это может выражаться в надзоре, наблюдении за осужденным, его консультировании и обращении с ним. Должны быть рассмотрены особенности замены лишения свободы альтернативным наказанием, от него зависит вопрос эффективности исполнения наказания.

Воздействие на осужденного непосредственно в общине, в отличие от воздействия в местах лишения свободы, обладает следующими преимуществами:

- в условиях сохранения свободы исправительное воздействие связано с меньшими расходами. Здесь имеются в виду не только материальные расходы, а также тот социальный, психологический и моральный вред, который будет причинен осужденному лишением свободы;

- при сохранении свободы исправительное воздействие не обладает ресоциализирующим, т. е. усиливающим криминальное поведение влиянием на человека;

- с сохранением свободы исправительное воздействие не создает опасность обществу;

- в условиях сохранения свободы обществу дается возможность активно принять участие в процессе ресоциализации осужденного, искоренении причин, вызывающих преступление.

3. Большое влияние на эффективность исполнения наказания оказывает общество, в частности же общественное мнение. Ничего не представляет проведения работы в виде исправительных воздействий, если после освобождения из пенитенциарного учреждения осужденный окажется во «враждебно» настроенной, нежелательной по отношению к нему среде, что толкнет его к совершению нового преступления.

Выводы. Уголовное и уголовно-исполнительное законодательство Грузии развивается по направлению гуманности. Законодательство соответствует международным стандартам. Новые условия и правила внедряются для того, чтобы соответствовать международным стандартам, но никто не изучает вопрос, будут ли эти правила эффективно действовать на национальной территории.

Работа для укрепления положительных результатов, вызванных воздействием исправительного характера, должна осуществляться коллективно и непрерывно органами местного самоуправления, общественными организациями, исправительными учреждениями. Особенно большое значение придается обществу. Каждое применение наказания должно способствовать искоренению из сознания людей чувства тревоги, ожидания страха по отношению к ним и их близким, жизни, здоровья, душевного мира и собственности.

Список использованных источников

1. Антонян Ю. М., Бородин С. А. Преступность и психические аномалии. М. 1987.
2. Аликберов Х. Д. Преступность и компромисс. Баку, 1992.

3. Ансель М. Новая социальная защита. Москва, 1995.
4. Алферов Ю. А. Международный пенитенциарный опыт и его реализация в современных условиях. Домодедово, 1993, PRINEWSLETTER // penal Reform International. 1996. № 24.
5. Макаренко А. С. Сочинения. т. 5, 1958.
6. Международное пенитенциарное право. Москва, 2001.
7. Партенадзе О. А. Эффективность исполнения лишения свободы, Батуми, 2009.
8. Сундуров Ф. Р. Эффективность воспитательного процесса в исправительно-трудовых учреждениях. Казань, 1992.
9. Кодекс о заключении под стражу Тб. 2010.
10. Уголовный кодекс Грузии. Тб. 1999.
11. Кодекс о правосудии в отношении несовершеннолетних. Тб. 2015.

Партенадзе О. А.

РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ ГРУЗІЇ

Виконання покарання у вигляді позбавлення волі зазнало фундаментальних змін, спрямованих на покращення роботи та функціонування кримінально-виконавчих установ та утримання ув'язнених. Не можна сказати, що кримінально-виконавча система Грузії не відповідає вимогам міжнародних стандартів, навпаки, вона максимально наближена до них, тим паче, що жодна держава в світі не може твердити про повну відповідність цієї системи до міжнародних стандартів поведінки з в'язнями.

Актуальними є питання латентного насилля в місцях позбавлення волі, забезпечення юридичним захистом засуджених, їх соціальної реабілітації після звільнення з місць позбавлення волі і т. ін. Окрім того, існують специфічні фактори, які дають підстави вважати, що для повної та ефективної реалізації кримінально-виконавчого законодавства в Грузії та досягнення поставлених задач та цілей необхідно брати до уваги міжнародні стандарти з урахуванням національної та місцевої специфіки життя, а також практики виконання покарань, що склалася історично.

Ключові слова: засуджені, кримінально-виконавча система, місця позбавлення волі, міжнародні стандарти.

Phartenadze O. A.

REFORM AND DEVELOPMENT OF THE CRIMINAL-EXECUTIVE SYSTEM OF GEORGIA

Execution of sentence of imprisonment underwent fundamental changes aimed at improving the work and functioning of penitentiary institutions and maintenance of the inmates. One cannot argue that the penitentiary system of Georgia does not correspond to the international standards. On the contrary, it reveals all the signs of compliance to the accepted norms of the system. However, there is no country on the

globe that can claim full compliance of the treatment of inmates with the internationally adopted standards.

Issues of latent violence in the penitentiary system, provision of legal protection for convicts, their social rehabilitation after release from the detention places, etc. are also urgent. Moreover, there are specific factors that give grounds to assume that for the full and effective implementation of the laws and regulations regarding the penitentiary system in Georgia, and achievement of the goals and objectives. We presume it is necessary not only to take into account international standards, but also to bear in mind the national and local specifics of life, as well as the historical practices of detention and imprisonment while adopting and introducing the international standards.

Key words: convicts, penitentiary system, places of deprivation of liberty, international standards.

УДК 343.8

Бандурка О. М.,

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України,
президент Кримінологічної асоціації України;

Литвинов О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків

І ЗНОВУ ПРО НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

У статті здійснено аналіз провідних напрямів реформування сучасної пенітенціарної системи України. Відстоюється думка, що слід відмовитись від розуміння засудженого як аморфного об'єкта кримінально-запобіжної діяльності, що лише сприймає інформаційний та інший ресоціалізаційний вплив. Констатується започаткування тенденції демілітаризації пенітенціарного відомства та поступової передачі важелів стратегічного управління до Міністерства юстиції України.

Ключові слова: пенітенціарна система, засуджений, демілітаризація, напрям, реформування.

Постановка проблеми. Реформування пенітенціарної системи України на сучасному етапі зумовлюється низкою факторів, які набувають характеру індикаторів руху у справі модернізації системи, її адаптації до існуючих трендів соціального розвитку, очікувань, традицій та соціальних інновацій. Їх структурування дозволяє сформулювати ключові завдання, виконання яких має забезпечити реалізацію загальної стратегії реформування, а також напрями діяльності щодо їх виконання, котрі визначають загальну систему координат механізму реалізації кримінально-

виконавчої політики. При цьому завдання виступають орієнтирами діяльності щодо реформування, а напрями – це соціальні траєкторії трансформаційного руху інституту виконання покарань, що забезпечують досягнення бажаного результату в найбільш синхронізованих із дійсністю межах, формах і сферах відтворення пенітенціарних та суміжних з ними практик.

Метою статті є виокремлення напрямів реформування пенітенціарної системи.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи інституційні особливості пенітенціарної системи, вважаємо за можливе виділити такі провідні напрями її реформування:

1. Конвергенція кримінально-виконавчої та соціальної політик. У контексті реформування пенітенціарної системи конвергенція визначає вектор організаційно-управлінських, правових і культурно-психологічних змін, спрямованих на зрощення елементів інституту виконання покарань (режиму, засобів ресоціалізації, побутових умов відбування покарання тощо) з позапенітенціарними соціальними інститутами – економічними, освітніми, культурними та ін. На практиці це дозволить зменшити розрив між позитивними умовами життєдіяльності засудженого до початку відбування покарання і під час останнього, а також сформувати нові конструктивні зв'язки із соціальним середовищем, які не були сформовані раніше або були деформовані внаслідок низки причин. Слід відмовитись від розуміння засудженого як аморфного, такого, що сприймає інформаційний та інший ресоціалізаційний вплив об'єкта кримінально-запобіжної діяльності.

2. Демілітаризація пенітенціарної системи. Цей напрямок реформування, крім іншого, узгоджується Європейськими тюремними (в'язничними) правилами, де зафіксовано, що за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карному розшуку. Маємо констатувати започаткування тенденції демілітаризації пенітенціарного відомства та поступової передачі важелів стратегічного управління до Мін'юсту. Підґрунтям для такого рішення є те, що політика держави у сфері виконання покарань повинна здійснюватись в одному контексті з правовою політикою та забезпеченням дотримання прав людини. Тому організаційно-правове поєднання змістовних компонентів управління пенітенці-

арною системою ДПтС України та Мін'юсту України відповідатиме курсу реформування кримінально-виконавчої політики на гуманізацію, лібералізацію структурно-функціонального ядра.

3. *Подальша інтеграція пенітенціарної системи з інститутами громадських зв'язків та контролю.* При цьому предметну спрямованість громадського та державного контролю за діяльністю пенітенціарної системи можна об'єднати за наступними відносно самостійними групами:

- у сфері забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених;

- у сфері забезпечення громадського порядку;

- у сфері забезпечення законності в діяльності пенітенціарної системи;

- у сфері соціально-економічного забезпечення засуджених та їх соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі;

- у сфері культурно-духовного розвитку (реалізації культурно-освітніх прав і свобод) засуджених;

- у сфері забезпечення гласності, відкритості у діяльності пенітенціарної системи;

- у сфері виправлення і ресоціалізації засуджених.

4. *Розвиток системи органів та установ, що виконують покарання, не пов'язані з позбавленням волі.* Цей напрям реформування пенітенціарної системи відповідатиме тенденціям змін у кримінально-правовій та пенальній політиках щодо переорієнтування судів на пріоритет призначення покарань, альтернативних позбавленню волі. Досягнення зазначеної мети в діяльності судів природно вимагає попереднього інституційного засвоєння новітніх елементів в організації виконання вказаних видів покарань, інакше, якщо судова практика суттєво випереджатиме можливості пенітенціарної системи, матимуть місце істотні криміногенні наслідки у вигляді зниження ефективності відповідних видів покарань, недосягнення їх цілей, поширення випадків ухилень від їх відбування та виконання судових рішень тощо. Реформування пенітенціарної системи саме за цим напрямом слід визнати одним з пріоритетних.

5. *Забезпечення засудженим трудової зайнятості та рівного доступу до загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти.* Зазначені параметри в організації відбу-

вання покарання є базовими компонентами ресоціалізації особистості. Не потребує додаткового обґрунтування теза про те, що основою останньої є праця та освіта. Ця класична думка пенітенціарної науки, що склалася кілька століть тому, не втрачає своєї актуальності й аргументованості і сьогодні.

6. *Удосконалення методик індивідуальної роботи із засудженими з метою їх ресоціалізації.* Реінтеграція засуджених до соціального середовища (зокрема, його нормативної моделі) в процесі відбування покарання передбачає подальшу науково обґрунтовану модернізацію комплексу заходів щодо морального, правового й естетичного навчання, трудової й фізичної *терапії* та санітарно-гігієнічного *благополуччя* засуджених. У разі концептуального оновлення існуючих підходів за вказаними напрямками, вони мають закріпитися у практиці розробки та реалізації програм диференційованого виховного (ресоціалізаційного) впливу на засуджених. Останні повинні реалізуватися на основі принципів педагогіки співробітництва та сприяти формуванню взаємовідносин партнерства між персоналом і засудженими для досягнення мети виправлення й ресоціалізації, дотримання їх прав, реалізації свобод і законних інтересів у період відбування покарання.

7. *Удосконалення правової бази та організаційно-управлінської основи забезпечення безпеки засуджених під час відбування покарань.* Цей напрям є основою успішної адаптації засуджених до специфічних умов відбування покарання й закладає потенціал до зміни світоглядних установок і сприйняття позитивного досвіду ресоціалізації внаслідок зняття (послаблення) психологічної напруженості через необхідність утримання оборонної позиції, постійного перебування у стані страху за фізичну, психічну й статеву недоторканість.

8. *Реформування кадрової політики органів та установ виконання покарань*, що передбачає: а) модернізацію системи підготовки кадрів для органів та установ виконання покарань; б) якісну трансформацію системи соціального захисту персоналу органів та установ виконання покарань. Це також слід чітко усвідомити і не сподіватися, що реформування може коштувати дешево. Це – справа коштовна, однак дивіденди, які суспільство отримає від цього, є незрівнянно більш значимими.

9. *Нарощування обсягів фінансування реформи пенітенціарної системи до меж, необхідних для виконання поставлених завдань.* Це базовий та наскрізний напрям реформування, який є фундаментом та є логічною основою всіх попередніх втілень у життя; це фінансоутворююча система кримінально-виконавчої політики, яка сьогодні потребує кількаразового збільшення розмірів вливань для того, щоб відчувти тонус модернізації та відтворити життєдайний імпульс якісних перетворень, що пропонуються.

10. *Подолання політичних перешкод на шляху до модернізації пенітенціарної системи* – останній у переліку, однак не останній за значенням напрям реформування. На превеликий жаль, доводиться констатувати факти комерціалізації значної частини політичної системи, найбільш впливові гравці якої, представлені у вищих, центральних органах державної влади, і вносять в їх діяльність відповідний відтінок прагматичного економізму. Поєднуючись з тенденціями криміналізму, він створює суттєву перешкоду для втілення у життя всієї концепції пенітенціарної реформи. Вважається за доцільне порушити питання про необхідність поєднання на комплексній основі наукового розроблення теоретичних і прикладних проблем кримінально-виконавчої політики та політичної кримінології як напряму доктринальних досліджень і безпосередньої антикримінальної практики. Здійснення наукових розвідок у цьому напрямі і реалізація напрацювань у політичній сфері забезпечать планомірне подолання існуючих блоків та сприятимуть активізації інституційного механізму реформування пенітенціарної системи.

Висновки. Виділено такі напрями реформування пенітенціарної системи: конвергенція кримінально-виконавчої та соціальної політики; демілітаризація пенітенціарної системи; інтеграція пенітенціарної системи з інститутами громадських зв'язків та контролю; розвиток системи органів та установ, що виконують покарання, не пов'язані з позбавленням волі; забезпечення засудженим трудової зайнятості та рівного доступу до загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти; удосконалення методик індивідуальної роботи із засудженими з метою їх ре соціалізації; удосконалення правової бази та організаційно-управлінської основи забезпечення безпеки засу-

джених під час відбування покарань; реформування кадрової політики органів та установ виконання покарання; нарощування обсягів фінансування реформи пенітенціарної системи до меж, необхідних для виконання поставлених завдань; подолання політичних перешкод на шляху до модернізації пенітенціарної системи.

Бандурка О. М., Литвинов О. М.

И СНОВА О НАПРАВЛЕНИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЫ

В статье осуществлен анализ ведущих направлений реформирования современной пенитенциарной системы Украины. Отстаивается мнение, что следует отказаться от понимания осужденного как аморфного объекта уголовно-предупредительной деятельности, лишь воспринимающего информационное и другое ресоциализационное воздействие. Констатируется тенденция демилитаризации пенитенциарного ведомства и постепенной передачи рычагов стратегического управления в Министерство юстиции Украины.

Ключевые слова: пенитенциарная система, осужденный, демилитаризация, направление, реформирование.

Bandurka O. M., Lytvynov O. M.

AND AGAIN ABOUT DIRECTIONS OF REFORMING THE PENITENTIARY SYSTEM

The article analyzes leading directions of reforming the modern penitentiary system of Ukraine. It is rejected that the convict should be considered as an amorphous object of criminal activity, which only perceives information and other resocialization influence. The beginning of the trend of demilitarization of the penitentiary department and the gradual transfer of strategic management to the Ministry of Justice of Ukraine is stated.

Key words: penitentiary system, convict, demilitarization, direction, reformation.

II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 343.2

Бородулькіна Е. С.,

научный сотрудник,

Национальный центр законодательства и правовых исследований
Республики Беларусь, г. Минск

УЧЕТ ЛИЧНОСТИ И ПОВЕДЕНИЯ ОСУЖДЕННОГО В СЛУЧАЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ НАКАЗАНИЯ ПО ЗАБОЛЕВАНИЮ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье анализируются некоторые теоретико-прикладные вопросы освобождения от наказания лиц в случае тяжелого заболевания. Акцентируется внимание на теоретическом осмыслении сущностной стороны таких критериев освобождения от наказания тяжелобольного лица, как личность осужденного и его поведение. Автор предлагает направления совершенствования судебной практики по рассматриваемому вопросу.

Ключевые слова: освобождение от наказания, тяжелобольные осужденные, личность, поведение.

Постановка проблемы. Проблема освобождения от наказания по заболеванию является одной из актуальных для законодателей стран СНГ. Учитывая, что уголовные законы государств постсоветского пространства предусматривают возможность освобождения от наказания тяжелобольных лиц (ст. 92 Уголовного кодекса (далее – УК) Республики Беларусь, ст. 81 Уголовного кодекса (далее – УК) Российской Федерации, ст. 84 УК Украины и т. д.), общей для всех законодателей задачей является эффективное решение нескольких вопросов: надлежащая охрана здоровья осужденных, проявление к ним сострадания и милосердия и, вместе с тем, следование требованиям разумности гуманизации уголовного законодательства, что подразумевает недопустимость пренебрежения интересами безопасности общества и иных лиц.

Целью статьи является определение учета личности и поведения осужденного в случае освобождения от наказания по заболеванию.

Изложение основного материала. Согласно ч. 2 ст. 92 Уголовного кодекса Республики Беларусь лицо, заболевшее после

вынесения приговора иным тяжелым заболеванием, препятствующим отбыванию наказания, может быть судом освобождено от отбывания наказания или это наказание может быть заменено более мягким. При этом учитываются тяжесть совершенного преступления, личность осужденного, характер заболевания и другие обстоятельства.

Обозначенная в данной норме необходимость учета судом некоторых иных, помимо самого тяжелого заболевания критериев (условий) – тяжести совершенного преступления, личности осужденного, позволяет сделать более объективный вывод о том, способно ли лицо после освобождения совершить преступление повторно, поскольку сам факт заболевания свидетельствует не об утрате, а лишь об уменьшении общественной опасности осужденного.

В числе критериев, которые подлежат учету судом, в ч. 2 ст. 92 УК Республики Беларусь называется личность осужденного. Значимость данного критерия, на наш взгляд, сложно переоценить, поскольку установление и правильная оценка определенных личностных особенностей, характеризующих осужденного, является одним из основополагающих признаков, наряду с самим тяжелым заболеванием, позволяющим судить об общественной опасности осужденного. Однако, как справедливо отмечается в научной литературе, «личность может быть правильно понята и изучена лишь в связи и на основе ее социальных проявлений» [1, с. 7], а значит, целесообразным и информативным рассматривать критерий личности осужденного совместно с некоторыми внешними аспектами ее проявления, а именно – поведением лица в местах лишения свободы. Оценка личности осужденного на основе знания механизмов и закономерностей поведения существенно повышает прогностическую составляющую выводов суда о действительном состоянии общественной опасности больного осужденного.

Отметим, что поведение осужденного не указывается в качестве необходимого для учета критерия в соответствии с ч. 2 ст. 92 УК Республики Беларусь, однако он следует как обязательный, исходя из порядка исполнения данного вида освобождения от наказания, поскольку ч. 6 ст. 187 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Беларусь закрепляет, что в представлении об освобождении от отбывания наказания вследствие иного тя-

желого заболевания должны содержаться данные, характеризующие поведение осужденного во время отбывания наказания.

Обратимся к исследованию теоретических и прикладных аспектов учета личности осужденного и поведения лица как критериев освобождения от наказания по заболеванию.

Вопрос о личности осужденного применительно к исследуемому вопросу находит отражение в научных дискуссиях в следующих аспектах. Во-первых, личность осужденного является сложной категорией. Используя ее в норме уголовного закона без раскрытия содержания (без указания на то, какие именно признаки осужденного должны учитываться при освобождении от наказания по заболеванию), законодатель порождает споры относительно структуры данной категории и соотношения с другими смежными понятиями. Во-вторых, особый интерес представляет дискуссия о том, необходим ли учет личности осужденного наряду с иными критериями при освобождении лица от уголовного наказания по заболеванию.

Как правило, в научной литературе по уголовному праву, криминологии, юридической психологии чаще можно встретить понятие «личность преступника». В то же время многие авторы справедливо обращают внимание на различие категорий «личность преступника» и «личность осужденного».

Например, Сундуков Ф. Р. видит истоки такого различия в разграничении понятий «преступник» и «осужденный». Не всякое лицо, совершившее преступление, привлекается к уголовной ответственности или подвергается наказанию (то есть становится осужденным). Понятие «осужденный» в уголовно-исполнительном смысле можно употреблять лишь с момента приведения приговора в исполнение. А значит, как полагает ученый, понятие «личность преступника» более широкое и включает в себя «личность осужденного» [1, с. 9].

Джамсараева Р. Е. наоборот считает более широким понятием «личность осужденного», которая включает в себя не только наиболее характерные и типичные свойства личности преступника, но и те особенности, которые она приобретает в новом правовом статусе, в новых социальных условиях исправительного учреждения [2, с. 185].

Ратинов А. Р. в определенной мере противопоставляет личность осужденного личности преступника, утверждая, что осужденный уже не является человеком, который совершил преступление, ибо само преступление наложило отпечаток на его психику. Осужденный пережил процедуру судопроизводства, а также испытал массу противоречивых воздействий в исправительной колонии [3, с. 4].

Несмотря на различие позиций ученых в вопросе о том, в каком соотношении находятся понятия «личность преступника» и «личность осужденного», стоит признать, что личность осужденного всегда будет иметь свое специфическое содержание, которое связано с конкретным процессуальным положением лица на определенной стадии уголовного процесса. Полагаем, о личности осужденного можно говорить с момента вынесения обвинительного приговора. Именно с этого момента личность претерпевает существенные изменения: осужденный вступает в новые отношения, одновременно утрачивая те, в которых состоял ранее. Поэтому, несмотря на то, что личность осужденного во многом связана с совершенным им общественно опасным деянием, будет неправильным оценивать ее лишь на основе и в пределах совершенного им преступления. Это объясняется тем, что личность лица, совершившего преступление, уже принималась в учет при назначении наказания, а значит, нуждается в новой оценке.

Структуру личности осужденного составляют разнообразные свойства и признаки, взятые в совокупности. Как правило, выделяют следующие компоненты: социально-демографические признаки; уголовно-правовые признаки; социальные проявления личности в коллективе осужденных и в исправительном учреждении; нравственные свойства; психологические особенности [4, с. 106].

О достаточной полноте исследования личности, безусловно, можно говорить в том случае, если рассмотрены все основные обозначенные компоненты. Однако при решении вопроса об освобождении от наказания по заболеванию в условиях судебного разбирательства сложно изучить личность преступника в полном объеме, а значит, важно выделить те признаки, на которые суд прежде всего должен обратить внимание.

Особое значение для характеристики личности осужденного имеет оценка им обстоятельств, приведших к преступлению, са-

мого преступления и назначенного за него наказания. Как верно замечает Курганов С. И. [5, с. 98], внутренняя нравственная позиция осужденного более точно выражается в отношении к содеянному, а отношение к труду, режиму может быть чисто внешним, приспособительным.

Особый акцент стоит сделать на совместной оценке личности и поведения лица. Это объясняется тем, что поведение как внешнее проявление человека не всегда отражает его действительную сущность, ведущие мотивации, нравственно-этические черты, уровень социальной адаптации, отношение к совершенному преступлению, наказанию, самому себе, сотрудникам в исправительном учреждении. По мнению Бурого В. Е., даже те осужденные, которые злостно нарушают режим содержания, могут делать это потому, что сами условия содержания вызывают у них протест, так как воспринимаются ими как несправедливые и унижающие человеческое достоинство [6, с. 120].

Возникновение тяжелого заболевания также играет весомую роль в трансформации личности осужденного. Оно может оказать как положительное, так и отрицательное воздействие. Лейкина Н. С. делает важное замечание о том, что состояние здоровья нельзя отнести к числу свойств, в совокупности составляющих понятие «личность», однако физическое состояние человека влияет на его психологию. Тяжелобольной, как правило, раздражителен, нетерпелив. Болезнь может способствовать развитию эгоистических черт характера [7, с. 123].

Суд, давая характеристику личности, должен, прежде всего, направить усилия на определение степени ее общественной опасности. Для доказывания положительного либо отрицательного вывода о личности больного, могут быть приведены различные аргументы. Однако в совокупности своей они должны позволить суду оценить вероятную возможность совершения лицом новых преступлений.

Исходя из сказанного, на наш взгляд, базовыми признаками, которые суду необходимо принять во внимание, будут являться:

- отношение лица к совершенному преступлению;
- признание осужденным вины и раскаяние в содеянном;
- акцент на тех свойствах личности, которые способны содействовать или, наоборот, препятствовать соблюдению им норм

права (исследование наиболее выраженных нравственных качеств и ценностных ориентаций осужденного).

В данном контексте следует заметить, что правовая наука не дает однозначный ответ на вопрос о необходимости учета личности осужденного при решении вопроса об освобождении лица от наказания.

Например, Мальцев В. В. рассматривает личность осужденного лишь в качестве вспомогательного критерия. Ученый полагает, что такие данные уместно учитывать лишь в том случае, если при освобождении от наказания в связи с иной тяжелой болезнью характер заболевания и тяжесть совершенного осужденным преступления не образует достаточного основания для положительного или отрицательного разрешения вопроса об освобождении [с. 666–667].

Иного мнения придерживается Ткачевский Ю. М., настаивающий на обязательности учета особенностей, характеризующих личность осужденного. Ученый подчеркивает, что «досрочное освобождение по болезни зависит не только тяжести и неизлечимости заболевания и характера совершенного преступления, но и от того, что собой представляет осужденный» [с. 114–115].

Полагаем возможным согласиться с тем, что учет личности осужденного обязателен, поскольку глубина изменения личности осужденного напрямую влияет на возможность совершения им в дальнейшем нового преступления, и именно этот аспект прежде всего представляет интерес при исследовании в целом дополнительных критериев освобождения от наказания в случае тяжелого психического заболевания.

Обратимся к судебной практике. К сожалению, исследованные нами постановления Центрального, Октябрьского и Московского судов г. Минска не отражают информацию о личности представляемых к освобождению осужденных. В самих судебных материалах содержатся заключения специальной врачебной комиссии о медицинском освидетельствовании осужденного, где содержатся лишь его некоторые социально-демографические признаки. Однако в постановлении ни целостная характеристика личности, ни ее отдельные признаки не представлены.

Считаем недопустимой сложившуюся практику об игнорировании оценки личности осужденного. Учет определенных при-

знаков, составляющих структуру личности осужденного, позволит суду принять справедливое взвешенное решение и осуществлять прогноз действий больного после освобождения, выработать соответствующие профилактические мероприятия.

На наш взгляд, в рамках обозначенной проблемы, особый практический интерес представляет вопрос о том, каковы должны быть критерии оценки поведения осужденного в исправительном учреждении, а также необходимая и достаточная степень обобщения информации о поведении лица в представлении об освобождении, а также постановлении суда.

Полагаем, основным критерием оценки поведения осужденного является соблюдение им порядка отбывания уголовного наказания, причем, необходимо принимать во внимание данные за весь его период нахождения в исправительном учреждении. О примерности поведения будет свидетельствовать, как правило, наличие поощрений и отсутствие взысканий.

Особое значение в характеристике поведения лица имеют сведения об аттестации лица как ставшего на путь исправления, твердо ставшего на путь исправления и доказавшего свое исправление (ст. 116 УИК); сведения о признании осужденного злостно нарушающим установленный порядок отбывания наказания (ст. 117).

По нашему мнению, указанные данные как базовые в обязательном порядке должны быть отражены в представлении об освобождении от отбывания наказания и постановлении суда.

Однако, поскольку речь идет о лице, страдающем тяжелым заболеванием, важными могут быть также сведения об отношении осужденного к проводимому лечению, медицинским рекомендациям врачей.

Анализ данных судебной практики свидетельствует об отсутствии единообразного подхода к представлению информации о поведении осужденного во время отбывания наказания. В некоторых случаях, вопреки положениям УИК, как в представлении об освобождении, так и в постановлении суда отсутствуют сведения о поведении осужденного (в 3 из 70 исследованных дел).

По данным проведенного исследования в 90 % случаев в материалах суда указывается информация о наличии поощрений и взысканий, сведения об аттестации. Нередко можно встретить следующие формулировки, характеризующие поведение осужден-

ного: «зарекомендовал себя с положительной (или отрицательной) стороны», «характеризуется положительно (отрицательно)».

Однако наличия информации о поведении осужденных в судебных материалах недостаточно для того, чтобы сделать вывод о том, что эти данные учитываются и влияют на принятие судом положительного или отрицательного решения об освобождении. Рассмотрим некоторые примеры судебной практики.

Н. был осужден по ч. 2 ст. 207 «Разбой» УК Республики Беларусь на срок 6 лет 10 месяцев лишения свободы в исправительном учреждении строгого режима с конфискацией имущества. На момент представления к освобождению неотбытый срок составлял 3 года 2 месяца. Диагноз осужденного связан со злокачественным образованием (саркома). В представлении об освобождении от отбывания наказания вследствие иного тяжелого заболевания указано, что за время нахождения в местах лишения свободы Н. зарекомендовал себя с отрицательной стороны, имеет 3 взыскания. Суд, принимая решение об освобождении лица, в мотивировочной части указал лишь то, что болезнь Н. входит в перечень заболеваний, которые могут служить основанием для представления осужденных к освобождению от отбывания наказания.

П. был осужден по ч. 3 ст. 339 УК Республики Беларусь («Хулиганство») ч. 2 ст. 147 УК Республики Беларусь («Нанесение тяжких телесных повреждений») на 7 лет лишения свободы с отбыванием наказания в исправительном учреждении усиленного режима. На момент представления к освобождению неотбытый срок наказания составлял 1 год 7 месяцев 21 день. Диагноз осужденного П. также был связан со злокачественным новообразованием (4 стадия). В материалах дела указано, что П. зарекомендовал себя с положительной стороны, аттестован как «ставший на путь исправления», имеет 6 поощрений, взысканий нет. Однако суд вынес постановление об отказе в освобождении, мотивируя свое решение тем, что, несмотря на наличие у П. заболевания, входящего в перечень заболеваний, которые могут служить основанием для представления осужденных к освобождению от отбывания наказания, суд учитывает также личность осужденного, часть неотбытого срока.

Два представленных примера свидетельствуют об отсутствии единообразного подхода на практике к применению как в целом

дополнительных критериев освобождения от наказания по заболеванию, так и к критерию «поведения осужденного» в частности. Так как в первой ситуации поведение Н. имело явно отрицательные черты, во втором случае – поведение П. можно считать примерным, однако решения разными судами были вынесены противоположные.

Как правило, если информация о «поведении осужденного» находит отражение в представлении и постановлении суда, то подход к ее учету носит формальный характер и не влияет на принятие положительного либо отрицательного решения об освобождении лица.

Поскольку в соответствии с результатами проведенного исследования осужденные, представляемые к освобождению от наказания по заболеванию, совершают чаще тяжкие и особо тяжкие преступления, полагаем, предоставление более подробной информации о лице позволит суду с большей точностью оценить вероятность совершения таким лицом нового преступления. Развернутая характеристика поведения осужденного и учет представленной информации при принятии судебного решения будет способствовать его объективности и полноте.

Выводы. Таким образом, можно заключить, что указание в уголовном законе дополнительных критериев, руководствуясь которыми суд может более обоснованно принимать решение о досрочном освобождении тяжелобольного осужденного, имеет важное значение. В числе таких условий обязательно должны быть названы личность осужденного и его поведение. Как видится, более подробное наполнение содержания данных критериев освобождения от наказания по заболеванию должны найти в Постановлении Пленума Верховного Суда Республики Беларусь, что обеспечит их единообразное толкование и применение.

Список использованных источников

1. Сундуrow Ф. Р. Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей / Ф. Р. Сундуrow. – Казань: изд-во Казан. ун-та, 1976. – 144 с.
2. Джамсараева Р. Е. Проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях: на материалах Республики Казахстан: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Р. Е. Джамсараева. – Москва, 2006. – 389 с.

3. Ратинов А. Р. Психология личности преступника. Ценностно-нормативный подход / А. Р. Ратинов // Личность преступника как объект психологического исследования. Сборник научных трудов. - М.: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. - С. 3-33.

4. Раков А. А. К вопросу о личности осужденного / А. А. Раков // Вестник Челябинского государственного университета. - Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2009. - № 15. - С. 105-106.

5. Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты / С. И. Курганов. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. - 192 с.

6. Бурый В. Е. Уголовно-правовая и уголовно-исполнительная типология осужденных к лишению свободы / В. Е. Бурый // Человек: преступление и наказание. - 2009. - № 3. - С. 118-121.

7. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н. С. Лейкина. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. - 128 с.

8. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В. В. Мальцев. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. - 694 с.

9. Ткачевский Ю. М. Досрочное освобождение от наказания / Ю. М. Ткачевский. - М.: Госюриздат, 1962. - 136 с.

Бородулькіна К. С.

УРАХУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНОГО У ВИПАДКУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЧЕРЕЗ ХВОРОБУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У статті аналізуються деякі теоретико-прикладні питання звільнення від покарання через хворобу. Акцентується увага на осмисленні сутнісної сторони таких критеріїв звільнення від покарання тяжкохворої особи, як особистість засудженого і його поведінка. Автор пропонує напрямки вдосконалення судової практики з цього питання.

Ключові слова: звільнення від покарання, тяжкохворі засуджені, особистість, поведінка.

Borodulkina E. S.

ANALYSIS OF THE PERSONALITY AND BEHAVIOR OF THE CONVICTED PERSON IN THE CASE OF EXEMPTION FROM THE PUNISHMENT FOR THE DISEASE: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

The article analyzes the theoretical and applied questions of the exemption from punishment of persons following the severe disease. Specific examples from practice

are pointed out, pointing out the errors of the court and the possibility of broad interpretation of the criteria for exemption from the disease. The author suggests ways to improve judicial practice on the issue under consideration.

Key words: exemption from punishment, seriously ill convicts, personality, behavior.

УДК 343.241

Дудоров О. О.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя, Запорізький національний університет;

Титаренко С. С.,

здобувач кафедри кримінального права та правосуддя, Запорізький національний університет

ДО ПИТАННЯ ПРО КОРЕКТНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОПЛЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (РЕЙДЕРСТВА)

Розглядаються висвітлені на сторінках юридичної та економічної літератури підходи до визначення рейдерства як складного антисоціального та антиправового феномена. Аналізуються точки зору щодо обов'язкових ознак рейдерства, зосереджується увага на спільних та відмінних характеристиках захоплення підприємств. За результатами критичного огляду формулюється висновок-узагальнення про надзвичайну складність і багатоаспектність рейдерства як системного явища, що ускладнює можливість формулювання його уніфікованого визначення, а також можливість закріплення такої дефініції в окремій кримінально-правовій забороні.

Ключові слова: рейдерство, захоплення підприємства, злиття і поглинання, корпоративний конфлікт.

Постановка проблеми. У сьогоднішній Україні рейдерство, на превеликий жаль, у переважній більшості випадків набуває ознак злочинної діяльності, *de facto* полягаючи в грубому, незаконному відбиранні активів у ефективних власників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як слушно зазначається в літературі, одним із найбільш небезпечних проявів у структурі економічної злочинності останніх років залишається саме рейдерство, за якого комерційна власність не перерозподіляється у межах легітимного цивільного обороту, а просто захоплюється шляхом незаконного втручання в систему корпоративного управління компанії, її дестабілізації та ініціювання незаконних управлінських рішень щодо виведення активів. При

цьому як власники захоплених компаній, так і економіка держави загалом несуть величезні збитки. Рейдерство є безперечно складним, багатовимірним явищем, ефективна протидія якому неможлива без відповідної правової бази, у т. ч. без адекватних кримінально-правових заборон щодо найбільш небезпечних форм протиправного заволодіння власністю компанії чи встановлення управлінського контролю над її діяльністю [1, с. 5–6].

Мета статті полягає у пошуку коректного кримінально-правового визначення захоплення суб'єктів господарювання (рейдерства).

Виклад основного матеріалу. За своєю суттю рейдерство – це добре підготовлене, організоване, сплановане, юридично «обставлене» захоплення об'єкта за наперед відпрацьованими і попередньо продуманими схемами, в яких кожна ланка (покупець, посередник, силові структури, судді тощо) знає свою функцію та усвідомлює свій інтерес. Артюх М. О. справедливо зауважує, що сьогодні терміном «рейдерство» позначають досить широкий спектр дій – від звичайного законного недружнього поглинання до абсолютно бандитського захоплення підприємства. Вітчизняне тлумачення рейдерства істотним чином відрізняється від зарубіжного. Адже рейдерством в розумінні світової спільноти є законне скуповування підприємств із подальшим їх перепродажем. Українське ж рейдерство переважно асоціюється з незаконним захопленням майна [2, с. 53]. У межах запропонованого дослідження ставимо собі за мету проаналізувати висловлені в юридичній літературі підходи до визначення злочинів, що утворюють науковий і поки що офіційно не визнаний концепт рейдерства.

Насторожує та обставина, що поняття «рейдерство» зустрічається в українських нормативно-правових актах всього лише один раз – у тексті постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. № 316 «Про схвалення Декларації цілей і завдань бюджету на 2008 рік». У цьому документі одним із шляхів забезпечення ефективності та прозорості приватизації державного майна, продажу земель державної власності проголошувалось створення надійної системи протидії відчуженню державного майна та корпоративних прав поза процесами приватизації, усунення прогалин у законодавстві, що використовуються під час протиправних захоплень підприємств (рейдерство).

Нині фахівці визнають, що у своєму розширеному значенні (стосовно інших форм власності і різноманіття проявів) в інших нормативно-правових актах, включаючи КК України, це поняття відсутнє [3]. Постає доречне питання щодо конкретизації поняття рейдерства у зв'язку з високим рівнем суспільної небезпеки цього явища та його наслідків. Рейдерство регулярно згадується у ЗМІ, у соціальних мережах, на форумах практикуючих юристів, а також у наукових працях. Більше того: чимало представників вітчизняного бізнесу вже мають власний практичний досвід, пов'язаний з відповідними атаками. Тому цілком логічною видається вимога про окреслення поняття рейдерства у законодавчому полі та визначення підстав юридичної відповідальності за цей вид економічного посягання. На сьогодні найбільш «близькою» до реалізації вказаної вимоги є чинна редакція ст. 206-2 КК України, яка водночас далеко не повною мірою (так би мовити, не в універсальному режимі) захищає суб'єктів господарювання від протиправних захоплень.

Доречною видається висловлена Греком Б. точка зору, згідно з якою, пропонуючи кримінально-правове визначення рейдерства необхідно, по-перше, враховувати, що основою для правильного застосування певного терміна як в науці, так і на практиці є чітке уявлення про те, що саме слід під ним розуміти; по-друге, диспозиція статті Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за рейдерство, повинна бути висловлена мовою і засобами кримінального закону, що забезпечуватимуть єдність, стабільність, ефективність та законність правозастосовної практики. Більше того: ефективність регулятивного впливу права залежить, як відомо, від адекватного відображення в ньому відносин, що регулюються (охороняються), оскільки під час формулювання кримінально-правової заборони завжди існує необхідність повного і точного обліку всіх якостей відносин [4, с. 41–42]. Принагідно зауважимо, що пропонованих у літературі підходів до визначення рейдерства, виокремлення його юридичних ознак наразі вистачає. Проаналізуємо деякі авторські дефініції.

Більшість вітчизняних дослідників у своїх працях підкреслюють напівкримінальний чи відверто кримінальний характер рейдерства, головною ознакою якого є порушення закону, застосування тих чи інших шахрайських методів заволодіння актива-

ми суб'єктів господарювання. На їхню думку, рейдерство – це незаконне захоплення підприємств без згоди їхніх акціонерів, метою якого є отримання контролю над ліквідними активами підприємства за максимально низькою ціною з метою, як правило, їх подальшого продажу. Силові дії застосовуються як доповнення і забезпечення юридичних заходів, що дають рейдерам можливість забезпечення контролю над захопленим суб'єктом господарювання. При цьому корпоративний конфлікт у рейдерських схемах виступає лише формальним приводом для захоплення підприємства-цілі [5, с. 6, 10].

На підставі ознайомлення з матеріалами судових справ щодо рейдерських захоплень підприємств у різних областях України Грек Б. сформулював таку дефініцію рейдерства: «Рейдерство, тобто напад на підприємство, установу, організацію, житлове або нежитлове приміщення, інше майно незалежно від форм власності, вчинене за попередньою змовою групою осіб, поєднане із застосуванням фізичного або психічного насильства, або з погрозою застосування такого насильства, з використанням штучно створеного майнового конфлікту і підроблених або інших нелегітимних документів або неправових судових рішень для надання нападу видимості законних дій, з метою протиправного заволодіння майном у великих розмірах або встановлення контролю над оперативним управлінням таким майном, – карається ...». Під майновим конфліктом пропонувалось розуміти майнові суперечки, пов'язані зі скуповуванням акцій, наявністю подвійного реєстру цінних паперів, розголошенням даних реєстрів власників акцій, оспорування законності рішень загальних зборів акціонерів або прав власності, інші аналогічні дії. На думку дослідника, запропоновані ним ознаки рейдерства позбавлені загальних понять та таких, що важко піддаються доказуванню, дають змогу провести чітке розмежування між рейдерством і суміжними складами злочинів за об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною, що є одним із найважливіших моментів у правозастосовній діяльності, від якої залежить і рівень законності, і справедливність покарання, і реалізація цілей та завдань кримінальної політики [4, с. 43–44].

Уважне ознайомлення з текстом запропонованої диспозиції антирейдерської заборони не може не викликати зауважень. Зок-

рема поняття «неправове судове рішення», «надання нападу видимості законних дій», «штучно створений» майновий конфлікт слід віднести до складних із погляду доказування оціночних ознак. Водночас погоджуємось із Греком Б. у тому, що рейдерство слід віднести до усічених складів злочинів, а тому вважати закінченим з моменту нападу, тобто з моменту застосування насильства, незалежно від того, чи вдалося винним заволодіти майном. Подібний підхід «на випередження» у застосуванні кримінальної відповідальності видається раціональним та адекватним в контексті ефективності протидії цьому складному й безперечно небезпечному явищу [4, с. 43–44].

Нагадаємо, що склад розбою також оперує за волею законодавця такою ознакою, як «напад», будучи покликаним протидіяти одному з найбільш небезпечних посягань на право власності. Натомість чинна редакція основної на сьогодні антирейдерської заборони, передбаченої ст. 206-2 КК, використовуючи зворот «протиправне заволодіння майном підприємства», закріплює матеріальну конструкцію складу злочину.

Водночас дещо непослідовною виглядає позиція Грека Б. щодо місця розташування пропонованої ним заборони, присвяченої рейдерству. Спочатку згаданий автор пише, що поділяє думку про визнання родовим об'єктом рейдерства сфери господарської діяльності (виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів, робіт і послуг), унаслідок чого пропонує включити цей склад злочину до розділу VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності». А дещо нижче у тій же науковій статті обстоює іншу точку зору, вважаючи, що правовою нормою, яка передбачатиме кримінальну відповідальність за рейдерство, може бути нова ст. 187-1, внесена до розділу VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності» [4, с. 44].

Суспільні відносини, що зазнають негативних змін через вчинення рейдерських атак, є відносинами у сфері господарювання – на це з усією очевидністю вказують і теоретичні дослідження, і матеріали правозастосовної практики, і нормативно-регулятивні спроби держави приборкати рейдерство як явище, що паразитує на національній економіці.

Шемчук В. характеризує рейдерство як протиправну діяльність злочинних угруповань із привласнення чужого майна шля-

хом шахрайства, з використанням неправосудних чи сфальсифікованих судових рішень та за співучасті корумпованих чиновників [6, с. 17]. Як бачимо, вказаний автор наголошує на обманній аргументації шахрайській природі рейдерства, а також на визначальній корупційній складовій цієї суспільно небезпечної діяльності. В унісон зазначеному Челембій Ю. пише, що рейдерство в Україні має відверто кримінальний характер, сприяє поглибленню корупції і поширенню корупційних схем. Рейдерство визначається у більш традиційному ключі – як силове незаконне заволодіння власністю внаслідок протизаконних дій зацікавлених осіб [7, с. 24].

Сфименко А. слушно характеризує «рейдерство по-українськи» як вилучення майна на формально законних підставах, в основі виникнення яких лежить злочин, зловживання правом, прогалини в законі або системні вади функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо) [8]. Зеркалов Д. визначає рейдерство як процес захоплення власності фірми або перехоплення оперативного управління за допомогою штучно створеного та розіграного бізнес-конфлікту [9, с. 8]. Як бачимо, системні вади у функціонуванні державних інституцій та штучність, надуманість корпоративних конфліктів, що лежать в основі рейдерських захоплень, є ключовими елементами відповідних авторських дефініцій.

На думку Фальшовника Д., рейдерство – це незаконне поглинання чи захоплення одного суб'єкта господарювання або частини його власності іншим. Автор додає, що по суті це комбінована (економічна, юридична, організаційна, інформаційна) діяльність, спрямована на заволодіння бізнесом. З інтересом сприймається інформація Фальшовника Д. про те, що рейдерське захоплення зазвичай передбачає декілька етапів: інформаційний – збирання корисної інформації про підприємство, обране жертвою (щодо активів, господарської діяльності, продукції, фінансового стану, засновників, керівників, емітованих цінних паперів тощо); підготовчий – створення негативного інформаційного фону щодо підприємства з використанням ЗМІ задля його дискредитації перед менеджерами й акціонерами; акціонерний – скуповування через підставних осіб акцій підприємства у дрібних акціонерів, заміна власників і керівництва; судовий – подан-

ня надуманих позовів у суди з метою формування умов для арешту акцій, часток або майна, порушення кримінальних справ; силовий – захоплення підприємства, формування паралельного органу управління, фізичний контроль над підприємством; поглинання – узаконення прав нових власників [10, с. 143].

Альохіна О., своєю чергою, вважає рейдерством умисні дії, спрямовані на захоплення управління в господарському товаристві та вчинювані шляхом використання прогалин у чинному законодавстві, проявів недобросовісної конкуренції або безпосереднього порушення норм інших галузей права. Варто додати, що згадана дослідниця виокремлює як власне кримінальне рейдерство, так і рейдерство, поєднане з порушенням норм цивільного, адміністративного чи інших галузей права. Під кримінальним рейдерством пропонується розуміти заборонені кримінальним законодавством умисні протиправні дії, що вчинюються для реалізації особистих чи корисливих інтересів суб'єкта, спрямовані на захоплення управління у суб'єкті господарювання, такі, що створюють загрозу або заподіюють значну шкоду інтересам власників (засновників), акціонерів, інших учасників господарського товариства, а також інвесторів [11, с. 9]. Вказівки на корисливі інтереси «рейдерів», на мету примусової зміни управління (менеджменту) в захоплюваному підприємстві, а також на матеріальну ознаку значної шкоди поєднаним із підприємством особам загалом видаються слушними.

Цибульник Т. відстоює позицію, згідно з якою рейдерство як особливий вид діяльності на ринку корпоративного контролю становить собою послідовне або паралельне здійснення рейдерських акцій (атак або проектів). До основних форм рейдерських акцій авторка відносить: недружнє (вороже) поглинання компанії, що має права на привабливий для рейдерів актив; отримання контролю над активами внаслідок банкрутства; оскарження прав на активи з використанням судової системи; примус для укладення угоди з активами, у тому числі з використанням інструментів корпоративного шантажу; отримання контролю над активом шляхом його таємного викрадення або шахрайства; лобіювання інтересів в органах державної влади внаслідок змови з державними службовцями тощо. Складно не погодитись з тим, що українське рейдерство перебуває у своєму перманентному розвитку:

зважаючи на нові політичні та соціально-економічні умови, рейдери постійно ідентифікують нові, більш дієві та дохідні форми реалізації рейдерських проектів [12, с. 9].

Водночас доводиться визнати, що висловлений підхід до розуміння рейдерства як антисуспільного та антиправового явища не відрізняється оригінальністю чи прагматичністю – тут просто перераховуються основні застосовувані на практиці способи отримання контролю над компанією чи її окремими активами, причому як цілком легальні способи (як-от оскарження прав на активи в суді), так і відверто кримінальні (наприклад, викрадення матеріального активу). На жаль, більш-менш чіткого розуміння особливої природи рейдерства як паразитуючого на економіці та відносинах власності явища, його специфіки від Цибульник Т. ми не отримуємо.

Вже з позицій економічної науки Біляк Ю. відзначає, що рейдерством слід визнавати професійну діяльність з управління корпоративними конфліктами з метою отримання можливості розпоряджатися підприємством, включаючи його бізнес, активи, потенціал та інше, або з метою отримання від компанії матеріальної вигоди на позаконотичних підставах без встановлення контролю. При цьому під корпоративними конфліктами пропонується розуміти такі їх види: між акціонерами (групами акціонерів); між новим власником і персоналом; між менеджментом і персоналом, в середині менеджменту; між власниками і менеджментом; інші конфлікти, у т. ч. конфлікти щодо власності; викликані відчуженням акцій (часток) тощо [13, с. 43].

Байкова Ю. визначає рейдерство як девіантну форму соціально-економічної поведінки суб'єктів у сфері перерозподілу прав власності, спрямовану на одержання контролю над активами інших суб'єктів економічної поведінки, використовуючи для цього порушення як соціальних, так і правових норм. Рейдерство завжди охоплює, по-перше, заподіяння шкоди суб'єктам соціально-економічної діяльності, по-друге, елементи зловживання правом і недобросовісної конкуренції [14, с. 11].

Наведене визначення, знову ж, нічим особливо «революційним» не відрізняється, орієнтує на, так би мовити, класичне розуміння суті рейдерства. При цьому позитивно сприймається вказівка на відмінність рейдерства від інших часто змішуваних понять,

включаючи такі, як недружнє поглинання, силове та кримінальне захоплення, «грінмейл» (корпоративний шантаж). Усі ці прояви економічно орієнтованої поведінки (причому як законні, так і незаконні) мають свою специфіку, різне зовнішнє оформлення, а отже, вимагають різних заходів реагування з боку держави.

Уже із викладеного, нескладно помітити, що юридично коректно визначити рейдерство вкрай непросто через очевидну різноманітність проявів та форм цього явища. Рейдерство може розглядатись і як правомірний процес ринкових відносин, і як незаконна діяльність організованих груп, що має ознаки низки злочинів. За таких обставин доцільним видається підхід до визначення поняття рейдерства через системний аналіз його найбільш поширених (і водночас небезпечних) проявів, що дозволить на концептуальному рівні усвідомити його суть та виокремити його основні протиправні форми, а також розробити відповідні заходи кримінально-правової протидії.

Ісаєв О. справедливо вказує, що часто поряд із нетиповим для кримінального права поняттям «рейдерство» також використовується термін «захоплення», при цьому в деяких випадках вказується на корпоративне або незаконне, недружнє захоплення. Нерідко поряд із терміном «захоплення» застосовується термін «заволодіння», а в деяких випадках йдеться безпосередньо про «рейдерське захоплення». Таким чином, терміни «рейдерство» і «захоплення» застосовуються як синоніми. Звертаючи увагу на лексичне значення слова «захоплення» (особливо в його традиційному кримінально-правовому контексті), дослідник робить висновок про те, що воно більше стосується активних, агресивних, силових дій. Можливо, цей термін стосовно розглядуваного кримінально-правового феномена певною мірою був обґрунтовано застосовуваним раніше, коли застосовувалися «силові захоплення» підприємств. Водночас застосування сили під час заволодіння власністю (майновими активами) підприємств завжди було лише кінцевим етапом такої злочинної діяльності. Це злочинне діяння переважно здійснюється шляхом підроблення документів на право володіння такою власністю. Водночас захоплювач не може стати власником через захоплення майна підприємств, оскільки власність можна набути вийнятово законним шляхом. Виходячи з викладеного, приєднуємось до думки Ісаєва О. про те, що термін «захоплення» не можна за-

стосовувати до злочинів, пов'язаних із заволодінням власністю (майновими активами) підприємств [15, с. 36].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що зведення всіх проблемних питань, які оточують феномен рейдерства, до єдиного знаменника істотно ускладнюється через відсутність спеціальної кримінально-правової заборони, яка б акумулювала всі складові частини цього антисоціального явища та встановлювала відповідальність відповідно до його тяжкості. При цьому очевидно, що феномен рейдерства є складним, міжінституціональним, наскрізним для суспільства та економіки, сигналізує про сучасний стан перехідної економіки нашої держави та характеризується наявністю високої корупційної складової. Ураховуючи таку, умовно кажучи, ефемерну суть рейдерства, його мінливий характер, запропонувати уніфіковане визначення поняття рейдерства, а тим більше «помістити» його в чіткі межі окремої кримінально-правової заборони є завданням не з легких (якщо взагалі можливим).

Список використаних джерел

1. Смирнов Г. К. Ответственность за рейдерство, преступления в сфере учета прав на ценные бумаги и государственной регистрации. Москва: Юрлитинформ, 2011. 152 с.
2. Артюх М. О. Поняття та сутність рейдерства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 52–54.
3. Джамгуров Р. Рейдерство, рейдери та антирейдерські практики. URL: <http://blog.liga.net/user/rdzhamgurov/article/27733.aspx>.
4. Грек Б. Про кримінальну відповідальність за рейдерство. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 40–46.
5. Корпоративні конфлікти: кримінальні способи та методи встановлення контролю над підприємством: Методичні рекомендації / Ущаповський В. Ф., Сахарова О. Б., Лопатін С. І. та ін. Київ: Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2007. 63 с.
6. Шемчук В. Рейдерство та корупція. *Вісник прокуратури*. 2006. № 11 (65). С. 13–18.
7. Челембій Ю. Недосконалість українського законодавства є живильним ґрунтом для українських рейдерів. *Вісник Української спілки промисловців та підприємців*. 2007. № 4. С. 24.
8. Єфименко А. Рейдерство або ринок контролю. *Юридичний журнал*. 2008. № 11. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3072>.
9. Зеркалов Д. В. Рейдеры: пособие. К.: КИТ, 2007. 188 с.

10. Фальшовник Д. Рейдерство як різновид протидії законній господарській діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Червень 2014 р. С. 142–145.

11. Алехина А. В. Криминальное рейдерство: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нижний Новгород, 2013. 35 с.

12. Цибульник Т. А. Адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування України щодо протидії рейдерству: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 21 с.

13. Біляк Ю. В. Стратегія превентивного захисту корпорації проти рейдерської атаки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 13. С. 43–47.

14. Байкова Ю. Э. Рейдерство как девиантная форма социально-экономического поведения: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Москва, 2011. 28 с.

15. Исаев О. Ю. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями, связанными с противоправным установлением контроля над активами и управлением предприятия: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2014. 412 с.

Дудоров А. А., Титаренко С. С.

К ВОПРОСУ О КОРРЕКТНОМ УГОЛОВНО-ПРАВОВОМ ОПРЕДЕЛЕНИИ ЗАХВАТА СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ (РЕЙДЕРСТВА)

Рассматриваются изложенные на страницах юридической и экономической литературы подходы к определению рейдерства как сложного антисоциального и антиправового феномена. Анализируются точки зрения относительно обязательных признаков рейдерства, обращается внимание на общие и отличительные характеристики захвата предприятий. По результатам критического обзора формулируется обобщающий вывод о чрезвычайной сложности и многоаспектности рейдерства как системного явления, что затрудняет возможность формулирования его унифицированного определения, а также возможность закрепления такой дефиниции в отдельном уголовно-правовом запрете.

Ключевые слова: рейдерство, захват предприятия, слияние и поглощение, корпоративный конфликт.

Dudorov O. O., Titarenko S. S.

TO THE QUESTION OF CORRECT CRIMINAL LAW DEFINITION OF SEIZURE OF SUBJECTS OF ECONOMIC ACTIVITY (RAIDING)

Approaches to the definition of raiding as a complex antisocial and anti-legal phenomenon described in the pages of the legal and economic literature are considered. Points of view on mandatory elements of raiding are analyzed, attention

is drawn to the general and distinctive characteristics of the seizure of enterprises. According to the results of the critical review a general conclusion is formulated about the extreme complexity and multidimensional nature of raiding as a systemic phenomenon, which makes it difficult to formulate its unified definition, as well as the possibility of securing such a definition within a separate criminal law prohibition.

Key words: *Raiding, seizure of enterprise, mergers and acquisitions, corporate conflict.*

УДК 340.1

Ланцедова Ю. О.,

доцент кафедри кримінального права і процесу,
Національний авіаційний університет, м. Київ

ПРИРОДА КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА І КРИМІНОЛОГІЇ ЗА НОВОЮ ДОКТРИНОЮ КЛАСИФІКАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ НАУК

На основі новітньої доктрини класифікації юридичних наук запропоновано варіант розвитку кримінального і кримінально-виконавчого права та кримінології в антикримінальну галузь права, виправно-трудове судочинство та в деліктологію. Розглянуто новітню доктрину класифікації юридичних наук у контексті їх гіпергрупових завдань на теоретичні юридичні науки, регулятивні юридичні науки та антиделіктні юридичні науки. Викладено сутність класифікації юридичних наук на правові і неправові юридичні науки та на антиделіктні і безделіктні юридичні науки. Розкрито сутність антикримінальної галузі права, виправно-трудового судочинства і деліктології відповідно як базисноантиделіктної правової юридичної науки, процедурної антиделіктної правової юридичної науки та методичної антиделіктної неправової юридичної полінауки.

Ключові слова: *антикримінальна галузь права, виправно-трудове судочинство, кримінологія, новітня доктрина класифікації юридичних наук.*

Постановка проблеми. Новітній науковий статус кримінального та кримінально-виконавчого права і кримінології найбільш повно розкриває розроблена автором, Кириченком О. А. та ін. новітня доктрина класифікації юридичних наук [1, с. 106–110; 2, с. 134–139; 3, с. 3–16; 4, с. 68–70; 5, с. 166–170; 6 та ін.], згідно з якою, вказані наукові галузі знань мають розвинути відповідно в антикримінальну галузь права, деліктологію та виправно-трудове судочинство, може бути представлена за наступними підставами у контексті:

1. Гіпергрупових завдань юридичних наук.
2. Виконання першого основного базисного завдання із розробки і реалізації найбільш ефективної, раціональної та якісної правової регламентації необхідних сторін суспільного життя.

3. Здійснення другого основного базисного завдання із розробки і застосування найбільш ефективних, раціональних та якісних засобів протидії порушенням цієї правової регламентації, тобто засобів протидії правопорушенням.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу новітньої природи кримінального та кримінально-виконавчого права і криминології за новою доктриною класифікації юридичних наук.

Виклад основного матеріалу. Одна з останніх варіацій новітньої доктрини класифікації юридичних наук на основі їх гіпергрупових завдань (першого і другого основного базисного завдання юриспруденції) з урахуванням уточненого найменування, поняття, системи, інших основ існуючих і перспективних юридичних наук) [1, с. 106–110; 2, с. 134–139; 3, с. 3–16; 4, с. 68–70; 5, с. 166–170; 6 та ін.] може бути представлена у такій редакції:

1. **Теорологічні юридичні науки**, тобто науки, які покликані розробити філософські, соціологічні, політологічні, філологічні, психологічні, теорологічні, історичні та інші теоретичні основи щодо раціонального, ефективного та якісного проведення кожного з напрямів юридичної діяльності, а також для становлення та розвитку в контексті виконання цих завдань інших юридичних наук:

1.1. **Мононауки:** Філософія юриспруденції (філософія права¹), Політологія юриспруденції (теорія держави в межах такої традиційної теоретичної юридичної науки, як «Теорія держави і права»), Соціологія юриспруденції (соціологія права), Психологія юриспруденції (юридична психологія), Юридекономіка (на основі політекономії), Теорологія юриспруденції (теорія права в межах тієї ж традиційної теоретичної юридичної науки «Теорія держави і права»), Історія вітчизняної політології і теорології юриспруденції (історія держави і права України), Історія зарубіжної політології і теорології юриспруденції (історія держави і права зарубіжних країн), Історія правових вчень (історія правових і політичних вчень) та ін.

1.2. **Полінауки:** Філологія юриспруденції, Енциклопедія юриспруденції, Порівняльна юриспруденція (порівняльне правознавство), Педагогіка юриспруденції та ін.

¹Тут і надалі вказане існує найменування науки, коли відсутність такого пояснення свідчить про те, що у першому випадку запропоноване найменування перспективної юридичної науки або залишене найменування існуючої науки.

2. **Регулятивні юридичні науки**, які мають розробити правове регулювання «безделіктних» (позитивних, неконфліктних) сторін суспільного життя:

2.1. **Теорологія державно-правового управління** (державне управління, яке як систему наук необхідно повернути в «лоно» юриспруденції).

2.2. **Галузеві регулятивні юридичні науки:**

2.2.1. Внутрішні: Авіаційнобудівна, Автобудівна, Аграрна, Антиделіктна (правоохоронне право), Атмосферна, Атомноенергетична, Банківська, Бібліотечна, Будівельна, Бюджетна, Ветеринарна, Видавнича, Військова, Вогнеборна, Водна, Дозвільна, Житлова, Залізничнобудівна, Земельна, Кораблебудівна, Культурологічна, Лізингова, Лісова, Ліцензійна, Машинобудівна, Медична, Метрологосертифікатна, Мистецька, Митна, Муніципальна, Надроархеологічна (кодекс про надра та ін.), Наукова, Нотаріальна, Освітнянська, Пенсійна або Соціальна, Податкова, Працеохоронна, Прикордонна, Природоохоронна, Промислова, Реєстраційна, Санітарна, Сімейна, Споживчоохоронна, Спортивна, Страхова, Теологічна, Торговельна, Транспортна, Фінансова, Шоубізнесова та ін. галузь права України (всього близько 50-ти наук).

2.2.2. Міжнародні: Атмосферна, Атомноенергетична, Будівельна, Видавнича, Дипломатична або Консульська, Екологічна, Кораблебудівна, Космічна, Мистецька, Морська, Освітнянська, Спортивна, Теологічна, Шоубізнесова та ін. галузь права.

3. **Антиделіктні юридичні науки:**

3.1. **Базисноантиделіктні юридичні науки**, які мають розробити правову основу (базис) раціональної, ефективної та якісної протидії кожному з видів правопорушень:

3.1.1. Внутрішні:

3.1.1.1. **Супутня базисноантиделіктна юридична наука:** Конституційна галузь права України.

3.1.1.2. **Моноантиделіктні базисноантиделіктні юридичні науки:** Антикримінальна (кримінальне) і Адміністративна галузь права України [23, с. 69].

3.1.1.3. **Регулятивно-антиделіктні базисноантиделіктні юридичні науки:** Трудова (трудова), Де-факто майново-договірні (цивільне) і Де-юре майново-договірні (арбітражне, господарське) галузь права України.

3.1.2. Міжнародні: Антикримінальна, Де-факто майново-договірна і Де-юре майново-договірна галузь права.

3.2. **Процедурні юридичні науки**, на які покладається завдання з розробки правової форми (процедури, порядку) раціональної, ефективної та якісної протидії кожному з різновидів правопорушень:

3.2.1. Внутрішні:

3.2.1.1. **Полінауковий напрям**: Теорологія антиделіктних відомостей (теорія доказів).

3.2.1.2. **Супутня процедурна юридична науки**: Конституційне судочинство України.

3.2.1.3. **Моноантиделіктні процедурні юридичні науки**: Антикримінальне (кримінальне процесуальне) та Адміністративне (адміністративний процес) судочинство України.

3.2.1.4. **Регулятивно-антиделіктні процедурні юридичні науки**: Трудове (частково – процедурна частина Кодексу законів про працю, в основному – низка інших дисциплінарних правових актів), Де-факто майново-договірне (цивільне процесуальне) і Де-юре майново-договірне (арбітражне процесуальне, господарське процесуальне) судочинство України.

3.2.1.5. **Додаткові процедурні юридичні науки**: Ордиристичне (процедурна частина теорії ОРД), Виправно-трудове (кримінально-виконавче) і Виконавче (низка виконавчих правових актів за іншим судочинством, ніж антикримінальне) судочинство України.

3.2.2. Міжнародні: Антикримінальне, Ордиристичне, Де-факто майново-договірне і Де-юре майново-договірне судочинство.

3.3. **Методичні юридичні науки**, завдання яких полягає в розробці складових частин гласної (криміналістичної) і негласної (ордиристичної) методики (технічних засобів, загальних правил поведінки з ними; тактичних прийомів проведення практичних дій; методичних рекомендацій з проведення кожної зі стадій такої протидії) протидії правопорушенням:

3.3.1. Мононауки: Криміналістика, Ордиристика (методична частина теорії ОРД).

3.3.2. Полінауки: Деліктологія (кримінологія), Юридична медицина (судова медицина), Юридична психіатрія (судова психіатрія), Юридична бухгалтерія (судова бухгалтерія), Юридична

статистика (судова статистика), Юридична кібернетика (судова кібернетика) та ін.

3.3.3. Полінаукові напрями: Юридична експертологія (судова експертологія), Юридична одорологія (криміналістична одорологія), Юридична мікрооб'єктологія (криміналістична, судова мікрооб'єктологія) та ін. [4, с. 69].

На підставі викладеного можна дійти висновку про те, що друга і третя гіпергрупи юридичних наук – регулятивні юридичні науки та антиделіктні юридичні науки покликані виконати у повному обсязі відповідно перше і друге основне базисне завдання юриспруденції, тоді як теорологічні юридичні науки мають розробити відповідне теорологічне підґрунтя під найбільш ефективне, раціональне та якісне виконання не лише цих, а всіх інших базисних завдань юриспруденції, а також під кожне із базисних напрямків юридичної діяльності і для всіх юридичних наук, у тому числі для кожної з інших теорологічних юридичних наук. Наприклад, філософія юриспруденції має розробити належне філософське підґрунтя, окрім всього іншого, й для теорології юриспруденції, а теорологія юриспруденції – належне теоретичне підґрунтя й для філософії юриспруденції.

Поряд з цим остання третя гіпергрупа юридичних наук – антиделіктні юридичні науки поділяється на три групи, що обумовлюється вже сутністю більш часткових завдань, які мають розробити представники кожної з цих груп у межах забезпечення здійснення найбільш ефективної, раціональної та якісної антиделіктної діяльності – протидії кримінальним, адміністративним, дисциплінарним, де-факто майново-договірним та де-юре майново-договірним правопорушенням, коли базисноантиделіктні юридичні науки мають розробити під таку протидію належну правову основу, процедурні юридичні науки – порядок здійснення цієї протидії, а методичні юридичні науки – вже власне засоби найбільш ефективної, раціональної та якісної протидії кожному з названих видів правопорушень.

У той же час наведена базова класифікація юридичних наук у контексті їх гіпергрупових завдань може бути також представлена у частині, з одного боку, виконання лише першого основного базисного завдання юриспруденції, тобто розробити і застосувати ефективне, раціональне та якісне правове регулювання необхідних сторін суспільного життя (права), що фактично означає

здійснення правотворчості та правозастосування і реалізується в межах позитивних чи безделіктних правовідносин.

З іншого боку, цю базову класифікацію юридичних наук можна представити і в контексті виконання завдань антиделіктології, тобто в межах вже другого основного базисного завдання юриспруденції – розробити і застосувати ефективні, раціональні та якісні засоби протидії правопорушенням, що здійснюється вже в межах негативних або деліктних правовідносин.

Одна з останніх варіацій запропонованої цими же авторами **новітньої доктрини класифікації юридичних наук у контексті завдань правотворчої і правозастосовчої діяльності** [2, с. 139; 4, с. 71; 5, с. 170; 6 та ін.] виглядає у лаконічній формі таким чином:

1. Правові юридичні науки (базисноантиделіктні юридичні науки, процедурні юридичні науки, регулятивні юридичні науки; у відомому аспекті – теорологічні юридичні науки) [основним «науковим продуктом» яких має стати розробка відповідного кодифікованого правового акта (кодексу)].

2. Неправові юридичні науки (методичні юридичні науки; у відомому аспекті – теорологічні юридичні науки), завдання яких вже знаходяться в контексті антиделіктних завдань юридичної діяльності.

Новітню ж доктрину класифікації юридичних наук у контексті завдань антиделіктної діяльності ці ж автори бачать такою:

1. Антиделіктні юридичні науки (базисноантиделіктні юридичні науки, процедурні юридичні науки, методичні юридичні науки; у відомому аспекті – теорологічні юридичні науки).

2. Безделіктні юридичні науки (регулятивні юридичні науки; у відомому аспекті – теорологічні юридичні науки) [2, с. 139–140; 4, с. 71; 5, с. 170; 6].

Викладене дає підстави дійти наступних висновків. Існуючі кримінальне і кримінально-виконавче право та кримінологія, згідно зновітньою доктриною класифікації юридичних наук, є антиделіктними юридичними науками, які мають виконувати друге основне базисне завдання юриспруденції з розробки і застосування відповідних засобів протидії правопорушенням і мають розвинути:

1. Кримінальне право – в Антикримінальну галузь права, яка є базисноантиделіктною правовою юридичною наукою, що має

розробити і застосувати правові основи (базис) протидії кожному із різновидів кримінальних правопорушень (злочинами, паразлочинами, квазізлочинами, квазіпаразлочинами, паранещасними випадками і нещасними випадками).

2. Кримінально-виконавче право – у Виправно-трудове судочинство, яке є процедурною антиделіктною правовою юридичною наукою, що має розробити порядок (процедуру, форму) протидії кожному з різновидів правопорушень на стадії виконання остаточного слідчого чи судового рішення, і у такому аспекті є продовженням такої процедурної антиделіктної правової юридичної науки, як Антикримінальне судочинство (чинне Кримінальне процесуальне право), але у силу обсягу та особливої специфіки такої правової регламентації має бути самостійною процедурною антиделіктною правовою юридичною наукою, а не певним розділом чи частиною Антикримінального судочинства, і переслідувати базисну мету даного судочинства – покарати і перевиховати особу, засуджену за вчинення певного кримінального правопорушення, за допомогою суспільнокорисної праці, що має у повному обсязі відшкодовувати всі витрати на здійснення виправно-трудового судочинства, у т. ч. побудову та утримання місць позбавлення волі, харчування, лікування та інше забезпечення в'язнів та ін.

3. Кримінологія – у Деліктологію, що є методичною антиделіктною неправовою юридичною полінаукою, яка має розробити відповідні причинно-наслідкові та інші пов'язані з цим методичні засоби протидії кожному з різновидів (кримінальним, адміністративним, дисциплінарним, де-факто майново-договірним, де-юре майново-договірним) правопорушень.

Висновки. Запропонований варіант розвитку на підставі новітньої доктрини класифікації юридичних наук кримінального і кримінально-виконавчого права та кримінології відповідно в антикримінальну галузь права, виправно-трудове судочинство та деліктологію не претендує на завершеність і створює лише основу для остаточного вирішення даної проблеми у процесі широкої наукової коректної дискусії.

Список використаних джерел

1. Кириченко А. А. Новая доктрина классификации юридических наук: предусловия, сущность, перспективное значение / А. А. Кириченко // Научные труды РАЮН. - Вып. 14: в 2 т. - Т. 1. – Междунар. науч.-метр.

базы РИНЦ, Научн. эл. библ.-ка eLIBRARY.RU. - М.: Юрист, 2014. - С. 106-110.

2. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография /кол. авторов под науч. ред. А. А. Кириченко. – Второе издание. - Николаев: Ник. нац. ун-т им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 1008 с.

3. Кириченко А. А. Новая доктрина классификации юридических наук по различным основаниям, сущности и перспектива развития их отдельных групп: приглашение к дискуссии / А. А. Кириченко // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. - Серыя 4. - Правазнаўства. - Том 6, № 2, 2016. - С. 3-16.

4. Кириченко А. А. Новая доктрина классификации юридических наук в контексте их гипергрупповых задач и по иным основаниям / А. А. Кириченко, А. С. Тунтула // Перші Миколаївські юридичні дискусії: матеріали Міжнародн. наук.-практ. конфер., 18.05.2016 р. Зб. наук. ст. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – № 69. – С. 68-73.

5. Кириченко О. А. Курс інноваційних лекцій з навчальної дисципліни «Теорія держави і права»: навч. посібник для спеціальності 052 «Політологія», ОКР «Бакалавр» / О. А. Кириченко, О. С. Тунтула. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – 270 с.

6. Ланцедова Ю. А. Новая доктрина классификации юридических наук / Ю. А. Ланцедова / 1017 слов // Блог экспертов (blog-experts.com). Информационно-аналитический сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://blog-experts.com/prezentaciya-novyx-doktrin-i-koncepcij-yurisprudencii-nauchnoj-shkoly-professora-alankira-priglasenie-k-diskussii-yuliya-lancedova-novaya-doktrina-klassifikacii-yuridicheskix-nauk/> 2014-12-03 – Доктрины.

Ланцедова Ю. А.

ПРИРОДА УГОЛОВНОГО И УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРАВА И КРИМИНОЛОГИИ ПО НОВОЙ ДОКТРИНЕ КЛАССИФИКАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

На основе новой доктрины классификации юридических наук предложен вариант развития уголовного и уголовно-исполнительного права и криминологии в антикриминальную отрасль права, исправительно-трудовое судопроизводство и в деликтологию. Рассмотрена новая доктрина классификации юридических наук в контексте их гипергрупповых задач на теоретические юридические науки, регулятивные юридические науки и антиделиктные юридические науки. Изложена сущность классификации юридических наук на правовые и неправовые юриди-

ческие науки и на антиделиктные и безделиктные юридические науки. Раскрыта сущность антикриминальной отрасли права, исправительно-трудового судопроизводства и деликтологии соответственно как базисноантиделиктной правовой юридической науки, процедурной антиделиктной правовой юридической науки и методической антиделиктной неправовой юридической полинауки.

Ключевые слова: антикриминальная отрасль права, исправительно-трудовое судопроизводство, криминология, новейшая доктрина классификации юридических наук.

Lancedova Y. A.

NATURE OF CRIMINAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE LAW AND CRIMINOLOGY FOR A NEW DOCTRINE OF CLASSIFICATION OF JURIDICAL SCIENCES

On the basis of the newest doctrine in the classification of juridical sciences, a variant of the development of criminal and criminal-executive law and criminology in the anticriminal branch of law, correctional-labor law and delictology is proposed. The newest doctrine of the classification of juridical sciences in the context of their hypergroup tasks in the theological juridical sciences, regulatory juridical sciences and antidelictual juridical sciences is considered. The essence of classification of juridical sciences on legal and illegal juridical sciences and on antidelictual and unclaimed juridical sciences are described. The essence of the anticriminal branch of law, correctional-labor law and delictology as basically-antidelictual legal juridical sciences, procedural antidelictual legal juridical sciences and a methodological antidelictual illegal juridical polisciences is disclosed.

Key words: anticriminal branch of law, correctional-labor law, criminology, new doctrine of classification of juridical sciences.

ІІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 343.2/.7

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,

кримінально-виконавчого права та кримінології,

Академія Державної пенітенціарної служби України, м. Чернігів

КОНФІСКАЦІЯ В МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТАХ

Стаття присвячена дослідженню конфіскації майна в міжнародних правових документах. Визначено стан наукової розробки конфіскації в міжнародних правових актах.

У статті здійснено загальну характеристику конфіскації в міжнародних правових документах. У міжнародних правових документах конфіскація розуміється як покарання, інший засіб кримінально-правового реагування або як санкція; полягає в остаточному позбавленні власності; застосовується лише уповноваженими органами. У жодному міжнародному нормативно-правовому акті не йдеться про загальну конфіскацію майна в розумінні вітчизняної кримінально-правової доктрини. Розділяю позиції тих криміналістів, які вважали конфіскацію як покарання (загальна конфіскація) рудиментарним кримінально-правовим явищем радянської епохи.

Ключові слова: кримінальне право, засоби кримінально-правового характеру, інші засоби кримінально-правового характеру, покарання, конфіскація майна, спеціальна конфіскація.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що останнім часом визначають тенденції та напрями розвитку суспільства у політичній, економічній, культурній, екологічній, демографічній та, звичайно ж, правовій сфері, обумовлюють необхідність діалогу правових систем. Це, в свою чергу, передбачає необхідність взаємодії правових систем, що врешті-решт, приводить до їх зближення [1, с. 34–39; 2, с. 5]. Як слушно зазначає Петришин О. В., «розвиток різноманітних зв'язків між державами та народами в масштабах усієї земної кулі приводить до посилення взаємодії національних правопорядків, вимагає пошуку компромісних шляхів вирішення існуючих суперечностей між цими правопорядками.

Належний розвиток економічних, політичних, соціальних, культурних та інших відносин є неможливим без знання особливостей правового регулювання, правозастосування та правової культури країн-партнерів... Порівняльно-правові дослідження набувають особливої важливості для успішної інтеграції України в європейський правовий та культурний простір...» [3, с. 7].

Зазначене знайшло своє відображення в національному законодавстві України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Україна на конституційному рівні визнала примат міжнародного права та міжнародних договорів. Йдеться саме про міжнародні публічні договори, прийняті та ратифіковані в установленому порядку відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року. Норми, що містяться в таких договорах, після їх імплементації стають частиною національного законодавства України, у тому числі і кримінального. Від міжнародно-правових договорів необхідно відрізняти інші міжнародні акти, що за різних обставин можуть мати правове значення: резолюції міжнародних міждержавних організацій, декларації, заяви, заключні акти тощо. Хоча такі міжнародні документи за певних умов можуть створювати певні міжнародно-правові зобов'язання, вони не набувають якості міжнародного договору [4, с. 68]. Також слід наголосити, що згідно з ч. 1 ст. 3 КК України законодавство про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стверджувати, що зазначені вище проблеми є цілком новими було б не зовсім справедливо, адже конфіскація як захід кримінально-правового характеру висвітлювалась у працях багатьох вчених України та зарубіжжя, зокрема: Багрій-Шахматова Л. В., Бажанова М. І., Бауліна Ю. В., Борисова В. І., Бурдіна В. М., Гуторової Н. О., Грищука В. К., Дудорова О. О., Книженко О. О., Козирської В. М., Корабель М. Г., Курлаєвої О. В., Куца В. М., Орловської Н. А. Маріна О. К., Мельникової-Крикун В. М., Тютюгіна В. І., Хавронюка М. І., Яценка А. М. та інших. Конфіскація

майна як захід кримінально-правового характеру розглядалась у низці дисертаційних досліджень, проведених, зокрема, Гарбовським Л. А., Корабель М. Г., Собко С. Г., Ященком А. М., Вісковим М. В., Голубовим І. І., Самойловою С. Ю., Пропостіним А. О., Мартиненком Е. В. та іншими.

Метою статті є визначення місця конфіскації майна серед засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення в міжнародних правових документах.

Виклад основного матеріалу. Конфіскація майна дуже широко представлена в міжнародному законодавстві. Для більшої повноти дослідження спочатку проаналізуємо міжнародні договори та інші міжнародно-правові документи, що регламентують застосування конфіскації майна, а потім національне законодавство держав-членів Європейського Союзу.

У частинах 1 і 2 ст. 8 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.) передбачено, що держави-учасниці відповідно до свого внутрішнього законодавства можуть вживати необхідних заходів для конфіскації коштів, які використовувались або були виділені з метою вчинення злочинів, зазначених у статті 2 цієї Конвенції, і надходжень, отриманих в результаті таких злочинів. Подібні положення закріплені у ч. 3 ст. 19 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (1999 р.), ст. 5 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1998 р.), ч. 1 ст. 2 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990 р.), ст. 31 Конвенції ООН проти корупції (2003 р.). Більше того, у деяких міжнародних документах прямо передбачено обов'язок держави-учасниці вживати у максимальному ступені, можливих в межах їх внутрішніх правових систем заходів, які можуть знадобитися для забезпечення можливої конфіскації майна, одержаного в результаті вчинення злочину, знарядь злочину та ін. цінностей (ч. 1 ст. 12 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.)).

Конфіскацію майна передбачено у численних міжнародно-правових документах, серед таких як: Резолюція Комітету міністрів Ради Європи № 76 (10) «Про деякі міри покарання, альтернативні позбавленню волі» від 9 березня 1976 року (рекоменда-

ційний характер), Декларація ООН про злочинність і суспільну безпеку від 12 грудня 1996 року (рекомендаційний характер), Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з позбавленням волі (Токійські правила) від 14 грудня 1990 року, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року (ратифікована Україною із застереженнями 17 листопада 1997 року), Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 року (ратифікація Україною 18 жовтня 2006 року), Конвенція ООН проти корупції від 10 жовтня 2003 року (ратифікація Україною 18 жовтня 2006 року), Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року (ратифікація Україною 17 листопада 2010 року), Рекомендація № R (91) 11 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо експлуатації сексу в цілях наживи, порнографії, торгівлі дітьми і неповнолітніми» від 9 вересня 1991 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року (не ратифікований Україною), Міжамериканська конвенція проти корупції від 29 березня 1996 року, Конвенція про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав під час проведення міжнародних ділових операцій від 21 листопада 1997 року, Конвенція (ETS № 172) про захист довкілля засобами кримінального законодавства від 4 листопада 1998 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року (ратифікована Україною 12 вересня 2002 року), Керівні принципи в галузі прав людини та боротьби з тероризмом від 11 липня 2002 року (рекомендації Ради Європи), Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року з протоколами (ратифікована Україною із застереженнями 4 лютого 2004 року) та ін. [6, с. 83].

У відповідь на зростання проблеми відмивання грошей, у 1989 році на зустрічі країн Великої Сімки у Парижі було створено Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF – Financial Action Task Force). Документи зазначеної міжнародної організації, зокрема Сорок рекомендацій FATF і 8 Спеціальних рекомендацій щодо боротьби з фінансуванням тероризму, містять положення про доцільність застосування

конфіскації майна в національному законодавстві держав-членів для протидії відмиванню грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, і протидії фінансуванню тероризму [7, с. 271].

Більшість міжнародних нормативно-правових актів не містять визначення конфіскації майна. В основному міжнародні документи закріплюють лише рекомендацію про можливість застосування конфіскації майна, яке так чи інакше пов'язане з вчиненням злочину. Так, наприклад, відповідно до п. b ст. 77 Римського статуту суд, крім позбавлення волі, може призначати конфіскацію доходів, майна та активів, отриманих прямо або не прямо в результаті злочину, без шкоди для прав *bona fide* третіх сторін. У Римському статуті конфіскація майна виступає як захід кримінально-правового реагування на злочин, що призначається додатково до таких видів покарань, як позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. У нормативно-правовому акті наголошується на тому, що конфіскації підлягають лише доходи, майно та активи, отримані в результаті вчинення злочину. Формулювання «без шкоди для прав *bona fide* третіх сторін» означає, що правомірно обернене майно, яке перебуває у власності третіх осіб, не підлягає конфіскації, якщо вони не мали стосунку до вчинення злочину та не знали, що їх майно придбане злочинним шляхом.

Визначення конфіскації міститься лише у незначній кількості міжнародних документів [6, с. 83]. Так, згідно з п. g ст. 2 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року «конфіскація» означає остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу. Коментар до ст. 3 Конвенції про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав під час проведення міжнародних ділових операцій від 21 листопада 1997 року вказує, що термін «конфіскація» означає позбавлення майна за рішенням суду або іншого компетентного органу. При цьому зазначається, що даний пункт не завдає шкоди правам потерпілих. Крім того, відповідно до п. d ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року конфіскація означає покарання або захід, призначені після розгляду справи стосовно злочину чи злочинів, результатом якого є остаточне позбавлення майна. Згідно з п. g ст. 2 Конвенції ООН

проти корупції від 31 жовтня 2003 року конфіскація, що включає у відповідних випадках позбавлення прав, означає остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу. Визначення конфіскації майна містяться в п. f ст. 1 Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року (ратифіковано Україною 25 квітня 1991 року), відповідно до якої конфіскацією вважається остаточне позбавлення права власності за постановою суду або іншого компетентного органу.

Міжнародно-правові документи фактичною підставою застосування конфіскації майна визначають вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, корупційних, у сфері обігу наркотичних засобів, а юридичною підставою визнають рішення суду або іншого компетентного органу.

У цьому аспекті ч. 6 ст. 41 Конституції України, ст. 59 і ч. 1 ст. 96-1 КК України не протирічають вимогам міжнародних документів, якими передбачено конфіскацію майна, адже конфіскація майна за національним законодавством може призначатися винятково за рішенням суду. Інші державні і недержавні органи в Україні такими повноваженнями не наділені.

Міжнародно-правові акти для позначення матеріальних благ, що підлягають конфіскації, використовують різні терміни та вкладають у них різний зміст. Це такі терміни, як «майно», «доходи від майна», «кошти», «надходження» та ін. [6, с. 84].

Відповідно до вимог п. п. d, e ст. 2 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 2000 року термін «майно» означає будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них; «доходи від злочину» означають будь-яке майно, придбане чи отримане, прямо або посередньо, в результаті вчинення будь-якого злочину.

У Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року замість терміна «майно» використовується термін «кошти». Так, згідно з ч. 1 ст. 1 вказаної Конвенції «кошти» означають активи будь-якого роду, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, незалежно від способу їх придбання, а також юридичні документи або акти у будь-якій формі, в тому

числі в електронній або цифровій, які засвідчують право на такі активи або участь у них, включаючи банківські кредити, дорожні чеки, банківські чеки, поштові перекази, акції, цінні папери, облігації, векселя, акредитиви, але не обмежуючись ними. Аналогом терміна «доходи від злочину» в цьому міжнародному документі є термін «надходження» (п. 3 ст. 1), який означає будь-які кошти, отримані або набуті прямо чи опосередковано, шляхом вчинення злочину, зазначеного в статті 2.

Відповідно до вимог ст. 1 Міжамериканської конвенції проти корупції від 29 березня 1996 року «власність» означає майно будь-якого типу, рухомого чи нерухомого, матеріального чи нематеріального, а також будь-які документи або правові інструменти, що демонструють, можуть демонструвати, або що стосуються права власності або інших прав на таке майно.

Згідно з п. п. d і e Конвенції ООН проти корупції 10 жовтня від 2003 року «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них; «доходи від злочину» означає будь-яке майно, придбане або отримане безпосередньо чи опосередковано в результаті вчинення будь-якого злочину.

Відповідно до вимог п. п. a, b, c ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року термін «доходи» означає будь-яку економічну вигоду, одержану чи набуту, прямо чи опосередковано, від злочинів. Вона може складатися з будь-якого майна, зазначеного в підпункті «b» цієї статті; «майно» включає майно будь-якого виду, незалежно від того, матеріальне воно чи виражене в правах, рухоме чи нерухоме, та правові документи або документи, які підтверджують право на таке майно або частку в ньому; «засаддя й засоби злочину» означає будь-яке майно, яке використовується чи може використовуватися будь-яким чином, цілком або частково, для вчинення злочину чи злочинів.

Відповідно до п. п. a, b, c Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 8 листопада 1990 року термін «доходи» означає будь-яку економічну вигоду, набуту злочинним шляхом. Вона може скла-

датися з будь-якої власності, зазначеної в підпункті b цієї статті; термін «власність» включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній; термін «засоби» означає будь-яку власність, яка використовується або може використовуватися будь-яким чином, повністю або частково, для вчинення кримінального злочину чи кримінальних злочинів.

На підставі вищевикладеного доходимо висновку, що матеріальні блага, що підлягають конфіскації в міжнародно-правових документах, позначаються такими загальними термінами, як «майно», «власність» і «кошти», які в більшості випадків включають не лише матеріальні блага, а і права на них. Для визначення матеріальних благ, що є результатом вчинення злочинів, в міжнародно-правових актах вживаються такі аналогічні за змістом терміни, як «доходи», «доходи від злочину» та «надходження». Крім того, в міжнародних документах знаряддями і засобами визнається будь-яке майно (власність), що використовувалось для вчинення злочину.

Щодо обов'язку доказування походження майна, одержаного злочинним шляхом, міжнародні документи, ратифіковані Україною, зокрема Конвенція ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року (ратифіковано Україною 25 квітня 1991 року), Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року з протоколами (ратифікована Україною із заявами і застереженнями 4 лютого 2004 року), Конвенція ООН проти корупції від 10 жовтня 2003 року (ратифікована Україною 18 жовтня 2006 року) містять положення про можливість держав-учасниць закріплювати у національному законодавстві обов'язок доказування законності походження доходів або майна, яке, на гадку обвинувачення, одержано у зв'язку із вчиненням злочину. Так, наприклад, відповідно до ч. 8 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції від 10 жовтня 2003 року держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основопо-

ложним принципам їх внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду.

Висновки. Проаналізувавши різні визначення конфіскації в міжнародно-правових документах, доходимо висновку, що основні риси конфіскації майна зводяться до наступних: 1) конфіскація – це покарання (Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року), покарання або інший захід (Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року), санкція (Коментар до Конвенції про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав під час проведення міжнародних ділових операцій від 21 листопада 1997 року); 2) призначається судом або іншим уповноваженим органом; 3) полягає в остаточному позбавленні майна або права власності, доходів від злочину, засобів і знарядь вчинення злочину; 4) призначається за вчинення таких злочинів, як тероризм, злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, сексуальною експлуатацією, контрабандою, організованою злочинністю, корупційні і службові злочини, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, корисливі злочини, злочини у сфері господарської діяльності та ін.; 5) міжнародні документи не містять обмежень щодо застосування конфіскації до будь-якого майна, одержаного законним шляхом; 6) майно, що підлягає конфіскації, обов'язково повинне бути пов'язане із вчиненням злочину; 7) конфіскація обов'язкова для імплементації в національне законодавство держав-учасниць деяких міжнародних договорів з урахуванням особливостей національних систем права цих держав [6, с. 85].

Міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Україною, зокрема, передбачають можливість держав-учасниць закріплювати у національному законодавстві обов'язок доказування законності походження доходів або майна, одержаного у зв'язку із вчиненням злочину.

У жодному міжнародному нормативно-правовому акті не йдеться про загальну конфіскацію майна в розумінні вітчизняної кримінально-правової доктрини.

Враховуючи вищезазначене, поділяємо позицію тих криміналістів, які вважають конфіскацію рудиментарним кримінально-правовим явищем радянської епохи.

Список використаних джерел

1. Куц В. М. Апроксимація національних законодавчих систем / В. М. Куц // Вісник Запорізького національного університету. – 2001. – № 1. – С. 34–39.
2. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. – Одеса: Фенікс, 2009. – 464 с.
3. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.
6. Єрмак О. В. Конфіскація: міжнародно-правовий аспект// Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, Україна, 13–14 лютого 2015 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2015. С. 83–85.
7. Марчук Р. П. Боротьба FATF з відмиванням брудних грошей / Р. П. Марчук // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2 – С. 270–274.

Єрмак А. В.

КОНФИСКАЦИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТАХ

Статья посвящена исследованию конфискации имущества в международных правовых документах. Определено состояние научной разработки конфискации в международных правовых актах.

В статье осуществлена общая характеристика конфискации в международных правовых документах. В международных правовых документах конфискация понимается как наказание, иная мера уголовно-правового реагирования или как санкция; заключается в окончательном лишении собственности; применяется только уполномоченными органами. Ни в одном международном правовом документе не идёт речь об общей конфискации имущества в понимании отечественной уголовно-правовой доктрины. Разделяю позицию тех криминалистов, которые считают конфискацию как наказание (общая конфискация) рудиментарным уголовно-правовым явлением советской эпохи.

Ключевые слова: уголовное право, средства уголовно-правового характера, другие средства уголовно-правового характера, наказание, конфискация имущества, специальная конфискация.

Yermak O. V.

CONFISCATION AS IT IS DESCRIBED IN INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS

This article aims to provide general definition of confiscation of property, which is used in international legal documents. The article describes the concept of confiscation that is used in international legal acts and discusses scientific development of this topic.

The article provides a general description of the confiscation in international legal documents. In international legal documents, confiscation is understood as punishment, another means of legal response to a crime or as a sanction; is the ultimate deprivation of property; will be used only by the authorized authorities. No international legal document deals with the general confiscation of property in the understanding of the domestic criminal-law doctrine of Ukraine. The author shares the position of those criminologists who consider confiscation as punishment (general confiscation) to be a rudimentary criminal law phenomenon of the soviet era.

Key words: criminal law, the means of criminal law, other means of criminal law, punishment, confiscation of property, special forfeiture.

УДК35.01:343.2.01

Рибкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри
теорії та історії держави і права, конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби, м.Чернігів

ДЕЯКІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ПРОБАЦІЇ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті обґрунтована необхідність удосконалення персоналу відповідно до вимог чинного законодавства про пробацію. Проаналізовано деякі проблеми, пов'язані особливостями службової діяльності персоналу пробації. Акцентовано увагу на потребу впровадження в процес підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації професійних стандартів, які необхідні для реалізації завдань пробації.

Ключові слова: законодавство про пробацію; види пробації; персонал пробації; фахова підготовка; удосконалення фахової підготовки.

Постановка проблеми. Створення ефективної пробації на сучасному етапі передбачає здійснення комплексу заходів нормативного та організаційного характеру, спрямованих на її удосконалення та модернізацію. Одним із них є підготовка та ефективне використання персоналу. Формування якісного кадрового складу для пробації має важливе значення, оскільки зазначений кримі-

нально-виконавчий інститут є ключовою складовою кримінально-виконавчої служби в напрямі забезпечення виконання покарання без позбавлення волі. На актуальність розглянутих у статті проблем вказує й увага, яку приділяє Міністерство юстиції України щодо модернізації механізмів впливу на персонал, враховуючи при цьому накопичений вітчизняний і зарубіжний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності персоналу кримінально-виконавчої служби досліджували Бараш Є., Беца О., Бондарук О., Галай А., Зливко С., Яковець І. Розробці механізмів управлінського впливу на персонал пробації приділяли увагу Севастьянова Н., Шульгіна Г., Янчук О. Наукові здобутки зазначених вище вчених та практичних працівників присвячені різним сторонам діяльності персоналу на етапі новітньої історії функціонування кримінально-виконавчої служби. Серед них – обґрунтування теоретико-правових аспектів діяльності персоналу, дослідження проблем його структурно-функціонального поділу та механізму проходження служби, соціального і правового захисту, розробка заходів організаційно-правового забезпечення управління кадровим складом й інше. Віддаючи належне проведеним дослідженням, автор вважає, що певної актуальності в сучасних умовах набувають проблеми, пов'язані з необхідністю вдосконалення фахового рівня персоналу, на який покладається виконання завдань, визначених законодавством про пробацію.

Мета статті полягає в обґрунтуванні причин, що спонукають необхідність підвищення професійного рівня персоналу пробації та визначення шляхів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Чинний Закон України «Про пробацію» (далі – Закон) поділяє її на три види: досудова пробація; наглядова пробація; пенітенціарна пробація [1]. Досудова пробація є новелою в кримінально-виконавчій діяльності. Її зміст полягає у наступному: по-перше, складання соціально-психологічної характеристики обвинуваченого; по-друге, з'ясування схильності обвинуваченого до скоєння повторного злочину; по-третє, формування висновку про ймовірність виправлення особи без застосування покарання з обмеженням або позбавленням волі. Наступною стороною діяльності персоналу є реалізація завдань наглядового та пенітенціарного характеру.

Пробаційний нагляд включає комплекс кримінально-виконавчих та соціально-виховних заходів з метою забезпечення умов відбування покарання без позбавлення чи обмеження волі. Крім того, в ході цього виду пробації складаються та реалізуються пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 10 Закону). Пенітенціарна пробація як вид кримінально-виконавчого впливу включає підготовку передбаченої Законом категорії осіб для трудового і побутового влаштування (ст.11). Отже, відповідно до такого поділу реалізація завдань пробації вимагає від персоналу знань та навичок декількох різних професій. Наприклад, під час здійснення досудової пробації персонал повинен мати знання та навички юриста і психолога, це, наприклад, підтверджує зміст досудової доповіді. У наглядовій та пенітенціарній пробації персонал потребує знань і юриста, і психолога, і педагога, і соціального працівника, і менеджера.

Таким чином, викладене вище дозволяє дійти висновку, що виконання кожного з видів пробації потребує від персоналу оволодіння або удосконалення певних знань та практичних навичок з різних професій.

Одним з ключових завдань пробації є протидія рецидивній злочинності. Сучасній юридичній практиці відомі багато засобів профілактики злочинів та інших асоціальних явищ. Цьому процесу істотно сприяють знання з різних юридичних дисциплін, ключовою серед яких є Пенітенціарна кримінологія. Згадана навчальна дисципліна озброює персонал низкою знань та вмінь, необхідних якраз для пробації. Основним з них є вміння формувати об'єктивну кримінологічну характеристику особи засудженого. В останній міститься певна сукупність криміногенних показників про особу, яка скоїла злочин і відображено особливості її суб'єктного стану та ступінь суспільної небезпеки [2]. Володіння методикою підготовки і складання кримінологічної характеристики сприятиме ефективному виконанню таких пробаційних заходів: по-перше, формування об'єктивної досудової доповіді на обвинуваченого; по-друге, планування та виконання заходів наглядової пробації та пенітенціарних програм; по-третє, з'ясування рівня ставлення особи до оточуючого соціального середовища та її мотивації до позитивних змін; по-четверте, роз-

робка механізмів пенітенціарного та постпенітенціарного впливу на засудженого. Отже, одним із шляхів підвищення фахового рівня персоналу пробації як на стадії навчання, так і під час перепідготовки та підвищення кваліфікації має стати опанування положеннями Пенітенціарної кримінології, що сприятиме ефективній реалізації усіх видів пробації.

Актуальним на сучасному етапі є завдання з оволодіння персоналом навичками практичної психології. Це підтверджують положення наказу Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими», де зазначено, що сучасна виховна і психологічна робота проводиться з метою сприяння розвитку в засуджених соціальної активності та корисної ініціативи в їхньому побуті, під час праці та навчання. Така діяльність ґрунтується на принципах індивідуалізації під час вивчення особистісних якостей засудженого та диференціації методів психологічного впливу [3]. Інший нормативний акт, який стосується психологічної служби, містить такі завдання:

- формування системи заходів психологічного впливу, які повинні спонукати особу до законослухняної поведінки;
- сприяння розвитку позитивних особистісних якостей, необхідних для подолання існуючих у засудженого проблем;
- контроль за наявністю умов, які необхідні для повноцінної життєдіяльності засудженого;
- інтеграція особи до соціально-позитивного середовища [4].

Статистика кримінально-виконавчої служби показує, що суб'єкти пробації у своїй більшості (окрім неповнолітніх) є повністю сформованими з точки зору фізіологічного та психологічного стану особами. Але психологічна занедбаність та певні відхилення в емоційних і вольових процесах, можливі аномалії в характері призвели їх до скоєння злочинів. Одним із основних завдань пробації є повернення в суспільство законослухняної особи після відбування покарання. Цьому процесу, особливо під час проведення заходів наглядової та пенітенціарної пробації, сприяє психологічна корекція поведінки засудженого. Її метою є спонукання осіб до правослухняної поведінки, сприяння подоланню своїх особистісних проблем і конфліктів з оточенням, створення умов для їх повноцінного психічного розвитку [5].

Функціонально психокорекція має компенсувати наявні порушення в розвитку особистості, поліпшити якість реалізації психічних процесів, допомагати у вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів.

В органах та установах виконання покарань завдання психокорекційної діяльності покладаються на штатних психологів. Але персонал з різних причин не завжди має можливість скористатися їхньою допомогою. Оптимальним виходом із подібних ситуацій має стати навчання персоналу формам та методам психокорекційної роботи із засудженими. У ході цього процесу персонал повинен оволодіти такими навичками:

- опанування формами та методами з вивчення особистісних якостей засудженого, його оточуючого соціального середовища задля подальшого складання психологічної характеристики та здійснення інших пробаційних заходів;
- встановлення контакту із засудженим та мотивація його до співпраці над існуючими проблемами;
- складання програм індивідуальної психологічної реабілітації;
- формування позитивної соціальної ситуації навколо засудженого.

Отже, опанування процесом психокорекційної діяльності дозволить, по-перше, ефективно й оперативно реалізовувати психокорекційні завдання; по-друге, підвищити рівень професійної підготовки персоналу (психологічний напрям); по-третє, мінімізувати залучення до психокорекційної роботи у підрозділах пробації професійних психологів і таким чином зменшити на останніх професійне навантаження.

Статтею 13 Закону передбачено проведення соціально-виховної роботи задля досягнення мети виправлення засуджених. Мінімальні стандартні Правила ООН щодо поводження з в'язнями визначають принципи соціальної роботи серед засуджених. Серед них – законність, справедливість, гуманізм, охорона соціальних прав, профілактика, соціальне реагування, конфіденційність, толерантність й інші [6]. На виконання вимог міжнародного пенітенціарного законодавства перед пробацією як інститутом кримінально-виконавчого права визначено комплекс завдань соціально-реабілітаційного характеру стосовно осіб, які відбули покарання. Серед них слід назвати такі: захист громадянських інтересів, гара-

нтей засуджених на соціальне забезпечення та інші послуги; інтеграція засуджених до законослухняної поведінки; забезпечення соціального та культурного розвитку засуджених з метою сприяння пошуку і реалізації позитивних соціальних інтересів.

Отже, зазначене вище підтверджує необхідність удосконалення персоналом пробації навичок соціально-виховної роботи із засудженими під час проведення як наглядової, так і пенітенціарної пробації.

Навчання персоналу в цьому напрямі повинно стати інтегрованим процесом, в якому повною мірою поєднувалися б вимоги державного стандарту на соціальні послуги та законодавства про пробацію. Відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики» соціальна послуга являє собою сукупність заходів, спрямованих на запобігання, обмеження та зупинення негативних соціальних і поведінкових явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу, у тому числі і соціального [7]. Соціально-виховна робота в свою чергу передбачає надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи (ч. 2, ст. 13 Закону).

Упродовж цього у процесі удосконалення навичок застосування соціально-виховної роботи слід звернути увагу на вирішення таких завдань: по-перше, опанування знаннями про механізм соціально-педагогічної допомоги та підтримки засуджених; по-друге навчання навичкам запобігання проблемам, які негативно впливають у процесі відбування покарання на психологічний стан особи; по-третє, вивчення методики запобігання загостренню вже існуючих негативних явищ у засудженого; по-четверте, набуття знань та вмінь щодо мінімізації ризику повторення злочинних дій; по-п'яте, вміння формувати соціально-позитивні орієнтації та мотивування до законослухняної поведінки й інше.

Отже, удосконалення рівня соціально-виховної роботи персоналу має стати комплексним та інтегрованим процесом задля спонукання засуджених до законослухняної поведінки, надання їм необхідної допомоги та підтримки у вирішенні проблем, що

виникли у зв'язку із засудженням та гідного самоствердження у соціальному середовищі.

Відповідно до ст. 21 Закону на орган пробації покладається завдання взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями. Безпосередня його реалізація, як свідчить практика українського пенітенціарного менеджменту, покладається на персонал. Організація взаємодії як функція пенітенціарного менеджменту має на меті об'єднати зусилля персоналу з іншими суб'єктами для досягнення певних цілей пробації. Умовно суб'єкти взаємодії можна поділити на державні органи; органи місцевого самоврядування; підприємства (державні, комунальні, приватні); установи та організації (державні, громадські). Враховуючи сталий характер діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, цей процес буде мати постійний характер. Слід очікувати у майбутньому, що взаємодія зазначених суб'єктів буде регламентуватися певними нормативними актами, затвердженими органами виконавчої влади центрального рівня. Інший вигляд має взаємодія з підприємствами, установами та організаціями, оскільки останні можуть бути суб'єктами взаємодії тільки з власної ініціативи. Це залежатиме від наявності у них умов для ефективного забезпечення пенітенціарних заходів. Слід очікувати, що такі зв'язки будуть мати нерегулярний характер.

Останніми роками в органах та навчальних закладах кримінально-виконавчої служби проводиться низка заходів науково-практичного спрямування, де розглядаються питання пенітенціарного менеджменту. Зокрема, у Білоцерківському центрі підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби було проведено спеціалізований курс «Ефективний пенітенціарний менеджмент». Схожі за змістом заходи відбулись в територіальних органах управління кримінально-виконавчої служби. Серед питань, що розглядалися, були: планування професійної діяльності та його етапи; моделі, методи та етапи прийняття управлінських рішень, делегування повноважень; мотивація та стимулювання активності персоналу; управлінський контроль. На додаток цьому вважаємо за доцільне включити в процес навчання персоналу пробації оволодіння на-

вичками організації взаємодії, який доцільно здійснювати за такими напрямками:

- навчання особливостям організації взаємодії з органами виконавчої влади місцевого рівня та місцевого самоврядування;
- надання знань з питань взаємодії з представниками правоохоронних органів;
- вивчення механізмів взаємодії із суб'єктами господарювання різних форм власності;
- опанування особливостями взаємодії із державними та недержавними установами та організаціями.

Отже, отримання персоналом необхідних навичок організації взаємодії істотно сприятиме якісній реалізації наглядової та пенітенціарної пробації та вплине як на стан управлінської підготовки, так і на загальний фаховий рівень персоналу.

Висновки. Запропоновані шляхи удосконалення персоналу доцільно інтегрувати в чинну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів задля приведення у відповідність вимогам оновленого кримінально-виконавчого законодавства та забезпечення пробації належним кадровим складом.

Список використаних джерел

1. Закон України про пробацію //Відом. Верховної Ради. – 2015. – № 13.– С. 93.
2. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «Кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. №8. С. 248–249.
3. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Міністерства юстиції України від 04 лист. 2013 р. №2300/5. [Елект. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
4. Положення про психологічну службу установи виконання покарань: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17 бер. 2000 р. №33. [Елект. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua>.
5. Чебоненко С. О. Методичні поради для підготовки офіцерів служби пробації: навч. посіб. для курсантів вищ. навч. закл. / Чебоненко С. О., Дрижак В. В. – Чернівці, 2006. – 92 с.
6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями [Елект. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

7. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: наказ Міністерства соціальної політики від 10 вер. 2015 р. № 912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

Ребкало Н. Н.

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА ПРОБАЦИИ: УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье обоснована необходимость совершенствования персонала в соответствии с требованиями действующего законодательства о пробации. Проанализированы некоторые проблемы, связанные с особенностями служебной деятельности персонала пробации. Акцентируется внимание на необходимость внедрения в процесс подготовки, переподготовки и повышения квалификации профессиональных стандартов, которые необходимы для реализации задач пробации.

Ключевые слова: законодательство о пробации; виды пробации; персонал пробации; профессиональная подготовка; совершенствование профессиональной подготовки.

Rebkalo M. M.

SOME WAYS OF PROBATION PERSONNEL PROFESSIONAL DEVELOPMENT, AND ITS ADMINISTRATIVE ASPECT

The author shows that there is a package of measures for organizing a due probation and its growth in Ukraine. Effective usage of the probation personnel is a key way for realization of this task. The Ukrainian scientists of criminal law and public administration constantly research probation service problems. However the problems of probation personnel professional development stay topical.

There are three types of probation in force by the legislation: pre-trial probation, supervised probation and penitentiary probation. The personnel has to master knowledge and practical skills to be ready to perform in all these types of the probation. Knowledge of the law disciplines, where penitentiary criminology occupies the key position can capitally help it. These knowledge can help to prepare an objective pre-trial report, to perform the main tasks of the supervised probation and penitentiary programs and it may shape a subjective vision of social environment.

The cognition of practical psychology is needed for the employees. It can actually help to evolve a convicts' positive qualities required for his resocialization. The skills of psychological and correctional work with convicts may solve the main problems. For instance, to realize the psychological and correctional tasks quickly and effectively, to elevate the level of personnel's professional training and to minimize the work of professional psychologists in the psychological and correctional work in probation.

The process of employees' training for social and educational work ought to link the requirements of the State standards on social services and probation legislation. Personnel's improvements social and educational work level are to

become a complex and integrated process for convicts' lawful behavior, receiving the needed help by them and solving the problems related with conviction.

The author mentions that the employees must master skills of penitentiary management for updating professional knowledge. In addition he shows that they need getting skills of interaction. There are some problems which are worth considering: teaching peculiarities in the interaction with local authorities; teaching the work with law enforcement bodies; learning the mechanisms of interaction with national economy subjects of various property; mastering the peculiarities of interaction with State and non-state institutions and organizations.

The author believes that the offered ways of employees' improvement process should be integrated into the valid system of training, retraining and personnel's advanced training, for being appropriate to renovated criminal and executive legislature and providing qualified employees for probation.

Key words: legislature on probation, types of probation, probation personnel, professional training, professional training development.

УДК 343.851:343.9

Свірін М. О.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник,

Державний науково-дослідний інститут МВС України, м. Київ

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті визначено ознаки та коло суб'єктів запобігання злочинності, здійснено їх класифікацію за специфікою запобіжної діяльності та функціональними ознаками. Досліджено теоретичні засади та законодавчу базу щодо завдань та обов'язків органів влади та правоохоронних органів у сфері запобігання злочинності. Зроблено висновок, що на сьогодні сукупність суб'єктів запобігання злочинності, з огляду на неповноту законодавчого регулювання, низький стан організації і здійснення запобіжної діяльності, не можна визначити як систему суб'єктів запобігання злочинності. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства України у зазначеній сфері.

Ключові слова: злочинність, запобігання, запобіжна діяльність, суб'єкти запобігання.

Постановка проблеми. Суб'єкти запобігання злочинності – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочини, а також на їх недопущення на різних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність [1, с. 326]. За специфікою запобіжної діяльності розрі-

зняють суб'єкти, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками запобігання злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу, інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо відвернення і припинення злочинів і злочинності. Множинність суб'єктів запобіжної діяльності становить систему суб'єктів – сукупність об'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за узгодженням у часі й просторі [1, с. 326].

Метою статті є здійснення класифікації суб'єктів запобіжної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. У свою чергу, Закалюк А. П. наголошує, що суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. При цьому автор розділив їх за функціональними ознаками на органи та організації: а) які керують цією діяльністю, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); б) стосовно яких запобігання злочинності та злочинним проявам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації); в) функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності, але їх діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги тощо). Не висловлюючись стосовно системи суб'єктів запобігання злочинності, автор наголошує, що в Україні, з огляду на неповноту законодавчого регулювання, низький стан організації і здійснення запобіжної діяльності, відсутність багатьох забезпе-

чуючих та виконавчих заходів та засобів, фактично немає підстав називати її системою [2, с. 347].

Як бачимо, незважаючи на певну різницю у стилі викладення, наведені визначення не тільки не суперечать, а навпаки, доповнюють один одного. Погоджуючись з ними, слід зазначити, що в науковій літературі з цих питань є певна консолідація у визначенні суб'єктів запобігання злочинності, і принципових суперечок не виникає.

Виходячи з викладених вище положень, зазначимо, що системі суб'єктів запобігання злочинності складають юридичні і фізичні особи, які відповідно до своїх повноважень здійснюють передбачені законом заходи у сфері протидії злочинності. До кола цих суб'єктів відносяться законодавчий орган, органи виконавчої і судової влади, органи державного управління, культурно-виховні та навчальні заклади, підприємства, установи і організації, що функціонують у різних сферах соціальної життєдіяльності, їх трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні установи, сім'я, громадяни.

Між тим слід констатувати, що зазначена система існує лише теоретично, на законодавчому рівні вона не створена. Очевидно, що в практичній площині така система має характеризуватися багатогранністю виконуваних завдань із забезпечення безпеки, запобігання, припинення, розкриття і розслідування злочинів, з одного боку, а також розподілом цих завдань між суб'єктами різних рівнів, тобто ієрархічною побудовою.

До суб'єктів, які керують запобіжною діяльністю, організовують її, створюють систему управління нею, відносяться: Верховна Рада України, Президент України, Уряд та центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), органи місцевого самоврядування.

Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – **Верховна Рада України** (ст. 75). До повноважень парламенту, зокрема, належить прийняття законів, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля тощо (ст. 85). На підставі цих та інших повноважень парламент має всі можливості для створення законодавчої основи та кримінологічної політики щодо запобігання злочиннос-

ті, включаючи загальносоціальний і спеціально-кримінологічний її напрями.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Конституційні повноваження Президента України дозволяють йому корегувати напрями і забезпечувати координацію протидії злочинності, затверджувати комплексні програми запобігання злочинності, метою яких має бути активна протидія злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання. На жаль, на сьогодні такі документи в державі практично відсутні. Лише в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, йдеться про те, що діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї віднесено до актуальних загроз національній безпеці України [10].

Кабінет Міністрів України, центральні та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) відповідно до Конституції України мають бути основними суб'єктами організації діяльності щодо запобігання злочинності та її всебічного забезпечення, передусім організаційно-управлінського, інформаційного, наукового, ресурсного. Виконавча влада безпосередньо відповідальна за забезпечення громадського порядку і протидію злочинності, контроль і координацію виконання комплексних програм запобігання злочинності, організацію їх наукового супроводження тощо. Між тим на сьогодні в Україні відсутня державна програма запобігання злочинності, така робота покладена на **органи місцевого самоврядування**, які посідають важливе місце серед суб'єктів запобіжної діяльності. Вони виконують повноваження щодо організаційно-управлінського забезпечення запобігання злочинності: видання управлінсько-нормативних актів, організації контролю виконання планів тощо. Ці суб'єкти відповідно до ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» затверджують комплексні програми щодо профілактики та протидії злочинності, забезпечують та організують їх реалізацію.

Міністерство внутрішніх справ України (МВС) є головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини,

інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції. Відповідно до покладених на нього завдань МВС розробляє проекти державних програм з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону, а також з питань міграції; бере участь у формуванні та забезпеченні наукової і науково-технічної політики держави у сфері охорони суспільних відносин, пов'язаних із захистом та охороною прав і свобод людини, забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, а також охорони державного кордону та міграції; проводить моніторинг стану публічної безпеки та правопорядку в державі; вивчає, аналізує й узагальнює результати та ефективність реалізації ЦОВВ, діяльність яких спрямовує і координує Міністр державної політики у відповідних сферах.

У свою чергу, реалізація державної політики у сфері протидії злочинності покладена на ЦОВВ, діяльність яких спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Міністра внутрішніх справ (Національну поліцію, Державну міграційну службу, Державну прикордонну службу України), а також на Національну гвардію, яка входить до системи МВС.

До числа суб'єктів, для яких запобігання злочинності є однією з головних функцій, належать: Генеральна прокуратура, Національна поліція, Служба безпеки України, Фіскальна служба, органи охорони державного кордону, юстиції, фінансової інспекції та інші, які здійснюють правозастосовні і правоохоронні функції.

Органи прокуратури. Чинний Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 не передбачає прямого завдання прокуратури щодо запобігання злочинності (злочинам). У той же час аналіз функцій прокуратури та повноважень прокурорів дозволяє виокремити певні форми їх діяльності, які визначають їх роль у запобіганні злочинності.

Так, у процесі реалізації функції прокуратури щодо нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність (ОРД), дізнання, досудове слідство, Гене-

ральний прокурор та керівний склад регіональних і місцевих прокуратур координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності. У свою чергу, як з'ясовано нами вище, запобігання є частиною протидії злочинності. Тому можемо стверджувати про координуючу роль прокуратури щодо запобігання злочинності правоохоронними органами.

Не викликає сумніву значна роль **судових органів** у запобіганні злочинам. Це і винесення справедливих вироків у кримінальних провадженнях, і здійснення цивільного та адміністративного судочинства у конкретних справах через реагування на порушення відповідного законодавства, що відіграють роль умов, які сприяють вчиненню злочинів тощо. На жаль, на сьогодні КПК України не містить норми, яка б зобов'язувала суд, виявляючи за результатами розгляду конкретних кримінальних справ причини й умови вчинення злочинів, реагувати на них винесенням окремої ухвали (постанови) з направленням її органу, установі, організації, де мають бути вжиті заходи до усунення цих чинників. Очевидно, що це є суттєвою прогалиною кримінального судочинства, яка стосується ще й слідчих та прокурорів і яка безперечно має бути виправлена.

Відповідно до законодавства на **Службу безпеки України** (СБУ) покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; спеціально-кримінологічне запобігання злочинам проти миру і безпеки, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності та інших злочинних посягань, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Низку важливих завдань та повноважень щодо запобігання злочинності (злочинам) має **Національна поліція України**. Так, Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року до завдань поліції віднесено надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав

і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності (ст. 2). Відповідно до покладених на неї завдань поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, вживає заходів для їх усунення та з метою виявлення кримінальних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; вживає заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї тощо (ст. 23).

Доречно звернути увагу на те, що Закон України «Про Національну поліцію» законодавчо закріпив те, що запобігання правопорушенням включає в себе здійснення превентивної і профілактичної діяльності.

На **Державну прикордонну службу України** відповідно до визначених законом завдань покладається організація запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції ДПС України, їх виявлення та припинення; запобігання та недопущення незаконного перетинання державного кордону України тощо.

Національна гвардія України відповідно до покладених на неї завдань та функцій зобов'язана забезпечувати захист та охорону життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань; вживати заходів, спрямованих на запобігання, виявлення кримінальних (адміністративних) правопорушень тощо.

ДМС здійснює заходи щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції, іншим порушенням міграційного законодавства; у передбачених законодавством випадках притягує порушників до адміністративної відповідальності. Незважаючи на те, що ДМС безпосередньо протидіє адміністративним правопорушенням, їй відведена суттєва роль у запобіганні злочинності. Адже протидіючи нелегальній міграції та здійснюючи відповідний контроль в державі, ДМС запобігає реєстрації в Україні осіб, які можуть суттєво ускладнити криміногенну ситуацію, вчиняти злочини.

Державна фіскальна служба України (ДФС) запобігає та протидіє контрабанді та порушенням митних правил на митній території України; здійснює заходи щодо запобігання та вияв-

лення порушень законодавства у сфері виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

Державна кримінально-виконавча служба України відповідно до покладених на неї завдань організовує запобігання вчиненню злочинів і дисциплінарних проступків засудженими й особами, взятими під варту, та вжиття щодо них заходів припинення злочинів і дисциплінарних проступків. Органи і установи виконання покарань, крім того, зобов'язані виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, а також вчиненню кримінальних правопорушень засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вживати в межах своїх повноважень заходів до їх усунення.

За останні роки в Україні активізовано протидію корупційним правопорушенням, у зв'язку з чим утворено ряд нових правоохоронних структур, зокрема Національне антикорупційне бюро України, а у складі Генеральної прокуратури – Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру.

Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладається запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити наступне.

1. Суб'єктами запобігання злочинності в Україні є органи, організації, окремі особи, які у цій діяльності виконують функції щодо організації (координації) запобігання злочинності (злочинам) чи безпосередньо здійснюють заходи щодо запобігання або причетні до його здійснення.

2. У законодавчих актах України, що регламентують діяльність органів влади, правоохоронних органів, не завжди прямо передбачені їх завдання та обов'язки щодо проведення запобіжної діяльності. Тому наявність передбачених правових повноважень щодо запобіжної діяльності на сьогодні не є єдиною підста-

вою для виокремлення суб'єктів запобігання злочинності. Віднесення до кола таких суб'єктів буде найбільш аргументованим, виходячи з реального здійснення ними запобіжної функції.

3. Найбільш доцільним розділенням суб'єктів запобігання на групи є їх класифікація за функціональними ознаками, а саме на органи та установи, які керують цією діяльністю, організовують чи координують її (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); для яких запобігання злочинності (злочинам) є або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, Національна поліція, СБУ, прокуратура, суд та ін.); функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності, але їх діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності (навчальні заклади, заклади культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги тощо).

4. Сукупність суб'єктів запобігання злочинності з огляду на неповноту законодавчого регулювання, низький стан організації і здійснення запобіжної діяльності тощо на сьогодні не можна визначити як систему суб'єктів запобігання злочинності.

5. Законодавство України у сфері запобіжної діяльності потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, на законодавчому рівні мають бути визначені поняття запобігання злочинності, коло суб'єктів цієї діяльності (у першу чергу органів влади та правоохоронних органів), повноваження суб'єктів у цій сфері. Прийняття зазначених правових норм має передувати проведенню ґрунтових наукових досліджень, правових експертиз та широке обговорення в наукових колах.

Список використаних джерел

1. Голіна В. В., Головін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навчальний посібник. - Х.: Право, 2014. - 513 с.

2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: [у 3 кн.] / Закалюк А. П. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007.– 424 с.

3. Литвинов О. М. Організаційні засади функціонування системи протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 37–44.

4. Попередження та викриття злочинів у сфері економіки підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС Ук-

раїни: навч. посібн. / Л. П. Скалозуб, М. Г. Вербенський, В. І. Васильчук та ін.; за ред. проф. О. М. Джужі. – К.: РВВ МВС України, 2011. – 520 с.

5. Ольховська С. М. Профілактика злочинів у сфері економічної злочинності / С. М. Ольховська // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності: матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, ХНУВС. – Х., 2010. – С. 111-112.

6. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності: матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, ХНУВС. – Х. 2010. – С. 15-17.

7. Марков В. В. Попередження злочинів: зміст поняття / В. В. Марков // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності: матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, ХНУВС. – Х. 2010. – С. 99–100.

8. Русско-украинский словарь юридической терминологии. – К., 1985. – С. 269.

9. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы. – Харьков, 2005.

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.20015 за № 287: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95.

Свирин Н. А.

КЛАССИФИКАЦИЯ СУБЪЕКТОВ ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье определены признаки и круг субъектов предупреждения преступности, осуществлена их классификация по специфике предупредительной деятельности и функциональным признакам. Исследованы теоретические основы, законодательная база относительно задач и обязанностей органов власти и правоохранительных органов в сфере предупреждения преступности. Сделан вывод, что на сегодня совокупность субъектов предупреждения преступности, учитывая неполноту законодательного регулирования, низкое состояние организации и осуществления предупредительной деятельности нельзя определить как систему субъектов предупреждения преступности. Предложены пути совершенствования законодательства Украины в этой сфере.

Ключевые слова: преступность, предупреждение, предупредительная деятельность, субъекты предупреждения.

Svirin M. O.

CLASSIFICATION OF PREVENTIVE ACTIVITIES SUBJECTS IN UKRAINE

The report identifies the characteristics and scope of crime prevention subjects, and classifies them according to the specifics of preventive activities and functional

characteristics. The theoretical foundations and the legislative base concerning the tasks and responsibilities of the authorities and law enforcement agencies in the field of crime prevention are researched. It is concluded that to date, the aggregate of subjects of crime prevention, given the incompleteness of legislative regulation, the low state of organization and implementation of preventive activities, can not be defined as a system of subjects of crime prevention. Ways of improving the legislation of Ukraine in this sphere are suggested.

Key words: *crime, prevention, protective activity, prevention subjects.*

IV. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 343.976:343.82

Батиргарєєва В. С.,

доктор юридичних наук, професор,

заступник директора з наукової роботи,

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАМІСНОЇ ТЕРАПІЇ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті крізь призму права засуджених та затриманих на отримання медичної допомоги розглядається стан запровадження в українських так званих місцях несвободи практики замісної підтримувальної терапії. На підставі чинного законодавства з урахуванням доведених, у тому числі світових, результатів ефективності такої терапії робиться висновок про те, що взагалі-то не має існувати жодних перешкод для її запровадження, зокрема у місцях позбавлення волі. Разом із тим здійснюється аналіз різних чинників, що сьогодні фактично гальмують подальше поширення практики замісної підтримувальної терапії в абсолютно всіх місцях несвободи, в яких тримаються в Україні засуджені та затримані особи. Серед таких чинників слід виділити організаційно-правові, матеріальні, етичні та ін. Відсутність замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі нині пояснюється невизначеністю процедури реалізації вказаних програм на рівні відомих нормативних актів. У тезах підкреслюється, що потрібно прискорити процедуру ухвалення розробленого і представленого для обговорення громадськості проекту Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю.

Ключові слова: наркотична залежність, замісна підтримувальна терапія, місця позбавлення волі, право на отримання медичної допомоги.

Постановка проблеми. За минулих часів (принаймні до набуття Україною незалежності) наркоманія й так звана наркотична злочинність у державі не розглядалися як проблема, що вимагала б серйозного дослідження та негайного втручання. Проте за останні 20–25 років структура злочинності в Україні зазнавала кардинальних змін. Це відбувалося за рахунок переважання у цій структурі протягом багатьох років (до 2014 р.) наркотичної злочинності над злочинами насильницької спрямованості, які за іс-

торію радянської доби перевищували будь-які інші, поступаючись лише злочинам проти власності і хуліганству. У загальній масі всіх засуджених питома вага засуджених саме за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, до 2014 р. становила приблизно 16–21 %. В останні три-чотири роки їх відсоток дещо знизився (до 12–14 %), але це сталося за рахунок зменшення територій, на які поширюється юрисдикція України та які традиційно «надавали» левову частину наркотичних правопорушень. До цього різновиду злочинності «примикають» й ті протиправні діяння, що вчиняються під впливом хронічної наркоманії, за якої рушійною силою поступків особи стає потреба в наркотиках (наприклад, корисливі злочини, вчинені з метою отримання коштів на придбання цих речовин), а також злочинні діяння, вчинені у стані наркотичного сп'яніння. Серед останніх чимало злочинів проти життя та здоров'я особи.

Метою статті є дослідження доцільності запровадження замісної терапії у місцях позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Актуальність цієї проблеми полягає і в тому, що значна кількість злочинців-рецидивістів, злочинна «кар'єра» яких нараховує кілька засуджень, вмирає, врешті-решт, від зловживання наркотиками або хвороб, які розвиваються внаслідок вживання цих речовин або які є супутніми наркоманії. Взагалі серед злочинців хворі на наркоманію становлять особливий різновид. Їхня упертість у продовженні злочинної діяльності нерідко зумовлюється хворобливими змінами в організмі внаслідок вживання цих речовин, коли сенсом існування людини стає добування наркотиків з метою досягти ефекту наркотичного сп'яніння. Поведінка подібних злочинців дуже важко піддається корекції. Отже, наслідком цього стає ігнорування будь-яких суспільних вимог до них. Тому відмовитися від учинення злочинів, пов'язаних як із незаконним обігом наркотичних засобів, так і з добуванням коштів на їх придбання, навряд чи ці особи зможуть самостійно без серйозної запобіжної роботи з ними. Сама по собі наркотична залежність є високим криміногенним ризиком, оскільки будь-який споживач наркотичних речовин здійснює щорічно у середньому 275 (!) незаконних діянь [7, с. 8].

Виклад основного матеріалу. Проблема наркоманії сьогодні виявляється не лише медичною, а й серйозною соціально-правовою проблемою українського загалу, яку зусиллями лише медиків або правознавців, на жаль, не подолати. Тому у протидії подальшому поширенню наркоманії в Україні має застосовуватися принцип комплексного підходу до формування й реалізації ефективної державної політики. Саме такий підхід у боротьбі із цим лихом все частіше пропонується світовим співтовариством, хоча до розуміння такого типу стратегій суспільство підійшло не одразу. Означена проблема набагато загострюється, коли йдеться про запобігання наркотичній злочинності та подолання залежності від наркотиків у місцях несвободи. До таких місць насамперед належать ізолятори тимчасового тримання, слідчі ізолятори, арештні доми, виправні центри, виправні колонії, тюрми та ін. За висновками спеціалістів, майже половина осіб (48,7 %), які перебували у 2015–2016 рр. у місцях позбавлення волі в Україні, хоча б одного разу у своєму житті вживали наркотичну речовину ін'єкційно [1, с. 5].

Означену проблему подолання наркотичної залежності слід розглянути крізь призму права засуджених до позбавлення волі на охорону здоров'я. Для цього ми здійснимо стислий аналіз вітчизняного законодавства щодо забезпечення цього основоположного права людини, яка перебуває у таких місцях несвободи.

Відповідності до Конституції України (ст. 49) кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Природно, що це право є й у засуджених осіб, оскільки вони користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених Кримінально-виконавчим кодексом України, законами України і встановлених вироком суду (ч. 2 ст. 7 КВК України). На право засуджених на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом, прямо вказується в абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК. І у системі медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних заходів, що вживаються з метою забезпечення реалізації цього права, закріплена така можливість засудженого, як можливість для осіб, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотроп-

них речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, за їхньою письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань.

Але як можна здійснити на практиці лікування від наркотичної залежності? Сьогодні немає єдиного методу лікування, ефективного для всіх пацієнтів [5]. Можна говорити лише про певну послідовність лікувального впливу на хворих на наркоманію в спеціалізованих установах кримінально-виконавчої системи. Цей вплив зводиться до низки послідовних етапів: зняття інтоксикації; купірування абстиненції (синдрому відміни); відновлення порушених соматичних функцій, ліквідація виснаження та ін.; корекція поведінкових порушень; нормалізація психічного стану; виявлення основного синдромокомплексу психічної залежності (його психопатологічне оформлення, частота виникнення, особливості проявів) і призначення цілеспрямованої терапії; визначення умов попередніх рецидивів (ситуаційне загострення потягу, спонтанне та ін.) і визначення протирецидивного лікування, тобто підтримувальної терапії [6, с. 70–81]. Усі ці заходи тривають не менше 3–4 місяців, а то й більше. Позбавлення від наркотичної залежності є процесом тривалим й надто складним і, що найсумніше, нерідко безрезультатним. Адже понад 30 % наркозалежних осіб узагалі не бажають зупинитися в прагненні жити у постійній ейфорії.

Разом із тим переважна більшість хворих прагнуть позбутися залежності від наркотиків, але це у них не виходить. Для такої групи осіб й була впроваджена замісна підтримувальна терапія за допомогою препаратів метадону та бупренорфіну. Під цією терапією (її ще називають метадонова терапія) розуміють вид лікування хронічної опіоїдної залежності, що застосовується для профілактики ВІЛ-інфекції, гепатитів В і С серед споживачів ін'єкційних наркотиків [9, с. 3].

Згодом в Україні була опрацьована практика проведення замісної підтримувальної терапії. Так, в Україні діє Порядок проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю, затверджений наказом МОЗ України від 27 березня 2012 р. № 200. Нещодавно наказом МОЗ України від 29 вересня 2016 р. № 1011 затверджено Методику розрахунку потреби у препаратах замісної підтримувальної терапії для лікування осіб,

хворих на психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів. Отже, здавалося б, що це питання вирішене. Але залишилися соціально вразливі верстви населення, які зазначають труднощі у реалізації свого права на отримання медичної допомоги. До цієї категорії якраз й належать особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

Дійсно, сьогодні існують складнощі в отриманні замісних препаратів тими засудженими до покарання у вигляді позбавлення волі особами, які раніше їх вже отримували або бажають їх отримувати, хоча справедливості ради треба зазначити, що з кінця 2013 р. діє спільний наказ МОЗ, МВС, Міністерства юстиції України та Державної служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2013 р. № 821/937/1549/5/156 «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії». Як впливає із назви цього акта, його дія *не поширюється* на засуджених, які перебувають в умовах повної ізоляції, тобто перебувають у виправних колоніях та тюрмах. Отже, дотепер питання щодо можливості отримання замісної підтримувальної терапії у таких місцях несвободи, як виправні колонії та тюрми, так й не вирішено.

Навпаки, створилася парадоксальна ситуація. Як справедливо зауважує Яковець І. С., базове законодавство України вже створило необхідне підґрунтя для запровадження замісної підтримувальної терапії у місцях несвободи. Адже понад 15 нормативних актів дають підстави для запровадження такого лікування у специфічних закладах та установах (наприклад, Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони України «Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки», «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. № 777 та ін.) [11, с. 6–10]. Аналіз перелічених та інших документів дає підстави дійти висновку, що

вони, по-перше, містять посилання на загальні принципи відповідного лікування осіб, які перебувають у зазначених закладах, а, по-друге, визнають можливим застосування певних видів наркотичних препаратів у медичних цілях.

Проте відсутність замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі на теперішній час пояснюється невизначеністю процедури реалізації указаних програм на рівні відомчих нормативних актів. Іншими словами, йдеться фактично про заборону запровадження замісної терапії і відмову у наданні такої терапії нужденним. У цьому зв'язку Спеціальний доповідач ООН з питань катувань та інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання Мендес Х. у своїй доповіді 2013 року підкреслив, що відмова у замісної терапії може порушувати право людини на свободу від тортур [2].

Численні дослідження демонструють, що застосування замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі (її розпочинання або продовження) приносить значну користь, знижуючи потяг до наркотиків, ризиковану поведінку та кількість порушень режиму, але, на жаль, в Україні це поки що недоступно [5]. Водночас це знижує ризик зараження на ВІЛ-інфекцію та гепатити під час вживання наркотиків ін'єкційним шляхом. Тобто, як правильно зауважують Автухов К. А. та Байлов А. В., замісна підтримувальна терапія в чистому вигляді є програмою зменшення шкоди [3, с. 179]. До речі, на 1 січня 2016 р. у місцях позбавлення волі на підконтрольній Україні території утримувалися 69 997 осіб. Із них 4 145 осіб ВІЛ-інфіковані [10, с. 37], що становить майже 6 % від усього контингенту, що утримується в місцях позбавлення волі.

Представники правозахисних організацій вважають, що ненадання медичної допомоги затриманим та особам, які перебувають під вартою та які вживають наркотики і мають залежність від них, є одним зі специфічних випадків порушення права особи на охорону здоров'я [10, с. 38]. Для осіб, які є пацієнтами замісної підтримувальної терапії, це порушення полягає у перериванні цієї терапії. У результаті люди відчувають тяжкі фізичні і психологічні страждання через неможливість продовження лікування. Тому марно відповідно до Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на

2014–2018 роки поставлено завдання охопити споживачів ін'єкційних наркотиків у місцях позбавлення волі програмами замісної терапії.

Що ж стоїть на заваді впровадженню замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі в Україні? Можна вирізнити кілька груп причин незапровадження у місцях позбавлення волі цієї терапії.

По-перше, існують перешкоди правового та організаційно-управлінського характеру. Чинні нормативні акти, якими визначаються лікарські препарати та процедура проведення замісної підтримувальної терапії, чомусь нібито і не діють у місцях позбавлення волі (див., наприклад, Порядок проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю, затверджений наказом МОЗ України від 27 березня 2012 р. № 200; наказ МОЗ України «Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» № 494 від 7 серпня 2015 р. та ін.). Як це не дивно, але ситуацію із запровадженням замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі значно ускладнило прийняття вже згаданого спільного наказу «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» від 22 жовтня 2013 р. № 821/937/1549/5/156. Справа в тому, що наявність цього нормативно-правового акта дає хибне уявлення про те, що в місцях позбавлення волі нібито запроваджена така терапія. Але знову ж, підкреслимо, цим актом фактично не охоплюються потреби у відповідних речовинах засуджених осіб, що перебувають у виправних колоніях і тюрмах. Водночас навіть й у межах наведеного Порядку немає чіткої ефективної міжвідомчої взаємодії органів, що причетні до роботи із затриманими та засудженими. Як наслідок, переривається процес проведення замісної терапії, що призводить до необхідності надання особі серйозної допомоги з детоксикації організму через скасування цієї терапії. Але тут слід ураховувати й такий немаловажний фактор фінансового характеру: якщо витрати з реалізації програми замісної підтримувальної терапії в основному бере на себе Глобальний фонд для боротьби зі

СНІДом, туберкульозом та малярією, то детоксикацію хворого доводиться проводити за кошти держави. Крім того, для проведення у виправних колоніях і тюрмах терапії необхідно отримати ліцензію, що дає право закупати і зберігати наркотичні речовини. Як перешкоду організаційного характеру фахівці наводять неможливість забезпечити безперервність терапії в усіх установах виконання покарань, а також у період етапування засуджених (до 1 місяця) [4].

По-друге, поряд із перешкодами організаційно-управлінського характеру існують й перешкоди матеріального характеру. Так, не визначено, де конкретно будуть видаватися відповідні препарати, чи то у виправних колоніях, чи то за межами таких установ. Якщо йдеться про перший варіант, то є необхідним додаткове фінансування на обладнання відповідних приміщень (кабінетів замісної підтримувальної терапії), формування штату працівників та організацію їх навчання. Безумовно, це потребує додаткових немалих асигнувань. Якщо таку допомогу передбачатиметься надавати поза виправними установами, то щодня засуджених треба транспортувати до місця отримання препаратів, конвою треба супроводжувати їх та ін.

По-третє, перешкодою на шляху до запровадження замісної підтримувальної терапії є чинники етичного характеру. Так, вважається, що запровадження цієї терапії без суворого контролю та боротьби з корупцією у пенітенціарних закладах може бути використано у негативний спосіб. У громадській свідомості панує думка, що там, де йдеться про обіг наркотичних засобів, навіть легальний, завжди можуть бути зловживання з боку медичних працівників та адміністрації виправних установ, що призводитиме до дискредитації самої ідеї подальшого поширення програм замісної підтримувальної терапії у середовищі засуджених як методу лікування наркотичної залежності. До того ж слід урахувати й особливості ставлення до такої терапії з боку засуджених, що не вживають наркотиків.

По-четверте, слід виділити у запровадженні замісної підтримувальної терапії й перешкоди ідеологічного характеру. Адже велика кількість представників громадянського сектора, включаючи представників громадських та релігійних організацій, а також державних інституцій (у тому числі й представників кри-

мінально-виконавчої системи), негативно ставляться до ідеї запровадження терапії, про яку йдеться, у місцях позбавлення волі. Заперечення щодо доцільності запровадження замісної підтримувальної терапії базуються на тому, що це може негативно вплинути на безпеку і дисципліну у виправних колоніях і, крім того, це суперечить самій логіці й завданням виконання відбuvання покарання.

Проте, незважаючи на перелічені перешкоди, роботу в цьому напрямі треба продовжувати. У теперішній час на офіційному сайті МОЗ України розміщено повідомлення про оприлюднення проекту наказу «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю». Як зазначається у проекті цього документа, питання впровадження та забезпечення безперервності замісної підтримувальної терапії в установах пенітенціарної системи України є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я та ключовим інструментом протидії епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу [8]. Цей документ розроблений спільно МВС України та Міністерством юстиції України за участю колишньої Державної пенітенціарної служби України, а так само за участю Національної гвардії України та Національної поліції України.

Цей Порядок спрямований на забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворим на опіоїдну залежність особам, які вже є пацієнтами зазначеної терапії або потребують її призначення. Ним передбачається охопити всіх нужденних осіб, які перебувають у всіх можливих місцях несвободи. Серед таких: 1) особи, які вчинили адміністративне правопорушення і перебувають у кімнатах для затриманих та доставлених до чергових частин органів Національної поліції України, у випадках, якщо перебування в цих органах перевищує встановлені три години; 2) особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання органів Національної поліції; 3) особи, затримані на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу; 4) особи, щодо

яких було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, які утримуються в слідчих ізоляторах, дільницях слідчого ізолятора на території виправної колонії, або в ізоляторах тимчасового тримання, згідно з чинним законодавством; 5) особи, піддані адміністративному арешту, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання; 6) особи, які відбувають покарання в *установах виконання покарань*, слідчих ізоляторах, або перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

Для забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії в СІЗО та установах виконання покарань створюються відповідні кабінети, в яких під контролем медичного працівника проводиться терапія. У разі відсутності спеціалізованих кабінетів лікування проводиться в закладах охорони здоров'я. Крім того, у разі відсутності відповідного кабінету при установі виконання покарань та неможливості доставки засуджених до закладів охорони здоров'я за попередньою домовленістю лікар-нарколог доставляється до установи виконання покарання для проведення лікування. Як бачимо, в організаційному плані за проектом Порядку передбачається три варіанти проведення терапії.

У проекті Порядку так само визначається процедура призначення лікування.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що сьогодні нездоланих перешкод для запровадження замісної підтримувальної терапії у таких місцях несвободи, як виправна колонія та тюрма, не існує. Треба лише прискорити процедуру прийняття розробленого і представленого для обговорення громадськості проекту Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю. Адже, врешті-решт, за ставленням до уразливих верст населення (а засуджені наркомани є однією із таких верств, причому подвійно) судять про гуманність суспільства та його цивілізаційну константу у житті цього соціуму.

Список використаних джерел

1. Azbel. L. Burden of infectious diseases, substance use disorders, and mental illness among Ukrainian prisoners transitioning to the community /

L. Azbel, J.A. Wickersham, Y. Grishaev, S. Dvoryak, F.L. Altice // *PloS One*. – 2013. – Vol. 8. – Issue 3. – P. 1-9.

2. Méndez, J. E. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment / J. E. Méndez // *A/HRC/22/53* [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf. – Title from the screen.

3. Автухов К. А. Замісна підтримуюча терапія в місцях несвободи: міжнародний досвід / К. А. Автухов, А. В. Байлов // *Вісн. Кримінолог. асоц. України*. – 2016. – № 2 (13). – С. 173-183.

4. Експерти обговорили переваги та перешкоди впровадження замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ulaf.org.ua/eksperti-obgovorili-perevagi-ta-pereshkodi-vprovadzhennya-zamisnoyi-pidtrimuvальноi-terapiyi-u-mistsyah-pozbavlennya-voli>. – Заголовок з екрана.

5. Замісна підтримувальна терапія в лікуванні хворих із синдромом залежності від опіоїдів: методичні рекомендації [Електронний ресурс] : затв. наказом МОЗ України від 10 листопада 2008 р. № 645. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua/?url=http://ulaf.org.ua/eksperti-obgovorili-perevagi-ta-pereshkodi-vprovadzhennya-zamisnoyi-pidtrimuvальноi-terapiyi-u-mistsyah-pozbavlennya-voli>. – Заголовок з екрана.

6. Кузнецов И. М. Социальная работа с осужденными в ИУ : учеб. пособ. / И. М. Кузнецов, О. Г. Ананьев. – Рязань : Акад.ФСИН России, 2006. – 142 с.

7. Овчаренко Н. А. Медико-социальные проблемы опиоидной зависимости : монография / Н. А. Овчаренко, И. К. Сосин, Л. Л. Пинский, В. Д. Мишиев / под ред. Овчаренко Н. А. – Луганск: Промпечать, 2013. – 286 с.

8. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20160822_0.html.

9. Практичні аспекти проведення медіакомпаній у сфері адвокатури проектів зменшення шкоди: посібник для учасників тренінгу. – К. : Міжнар. фонд «Відродження», 2008. – 76 с.

10. Права людини в галузі охорони здоров'я – 2015-2016 (перша половина) : Доповідь правозахисних організацій / упоряд. А. О. Роханський. – Х.: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2016. – 108 с.

11. Яковець І. С. Аналіз існуючих нормативно-правових актів України та зарубіжних країн щодо надання замісної підтримуючої терапії

(ЗПТ) у місцях несвободи / І. С. Яковець // Архівні матеріали Наук.-досл. ін-ту вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за 2015–2016 рр. – Х. : НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2016. – 15 с.

Батыргареєва В. С.

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ЗАМЕСТИТЕЛЬНОЙ ТЕРАПИИ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

В статье сквозь призму права осужденных и задержанных на получение медицинской помощи рассматривается состояние внедрения в украинских так называемых местах практики заместительной терапии. На основании действующего законодательства с учетом доказанных, в том числе мировых, результатов эффективности такой терапии делается вывод о том, что вообще-то не должно существовать никаких препятствий для ее внедрения, в частности в местах лишения свободы. Вместе с тем осуществляется анализ различных факторов, которые сегодня фактически тормозят дальнейшее распространение практики заместительной терапии в абсолютно всех местах несвободы, в которых содержатся в Украине осужденные и задержанные лица. Среди таких факторов следует выделить организационно-правовые, материальные, этические и др. Отсутствие заместительной поддерживающей терапии в местах лишения свободы в настоящее время объясняется неопределенностью процедуры реализации указанных программ на уровне ведомственных нормативных актов. В тезисах подчеркивается необходимость ускорить процедуру принятия разработанного и представленного для обсуждения общественности проекта Порядка взаимодействия учреждений здравоохранения, подразделений и органов Национальной полиции Украины, Национальной гвардии Украины, следственных изоляторов, учреждений исполнения наказаний и уголовно-исполнительных инспекций по обеспечению проведения заместительной поддерживающей терапии больных с опиоидной зависимостью.

Ключевые слова: наркотическая зависимость, заместительная поддерживающая терапия, места лишения свободы, право на получение медицинской помощи.

Batergareieva V. S.

THE PROBLEMATIC ISSUES OF THE POSSIBILITY OF INTRODUCING OF SUBSTITUTION THERAPY IN PRISON

In the article through the prism of the rights of prisoners and detained persons to receive medical care the state of implementation in the Ukrainian so-called prison the practice of substitution treatment is disclosed. On the basis of the current legislation taking into account proven, including the world, the effectiveness of this therapy the author concludes that any obstacle in its implementation should not exist, particularly in places of deprivation of liberty. However, analysis of the various factors shows that today this factors actually impede further spread of the practice of substitution treatment in all places of detention, in which the convicts and detained persons are convicted. Among these factors it should highlight the organizational, legal, material, ethical factors, etc.

The absence of substitution therapy in prison is currently determined by uncertainty of the procedure of implementation of these programs at the level of departmental regulations. It is emphasized that it is necessary to accelerate the procedure of adoption of the developed and submitted for public discussion of the Procedure of Interaction of Health Care Institutions and Units and Organs of the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, Detention Centres, Establishments of Execution prescribed and the Criminal-executive Inspections on Conducting the Substitution Maintenance Therapy of Patients with Opioid Dependence.

Key words: drug addiction, substitution maintenance therapy, places of deprivation of liberty, the right to receive medical care.

УДК 343.826

Кондратов Д. Ю.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук,

начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ВІДПОВІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ВИМОГАМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ ЛИСТУВАННЯ ТА ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ ВІДНОСНО ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Авторами вказано на те, що забезпечення прав та свобод людини визнається Конституцією України головним обов'язком держави, засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. У статті зазначено, що засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк значно обмежуються у своїх конституційних правах. Зазначені обмеження негативно позначаються на соціальному статусі засуджених, часто призводять до втрати ними соціальних зв'язків. Правове забезпечення та захист діяльності, спрямованої на відновлення та підтримку соціальних зв'язків засуджених, вважається актуальним. Відповідно в статті розглянуті питання про забезпечення права на таємницю листування та телефонних розмов стосовно засуджених до позбавлення волі за кримінально-виконавчим законодавством України. Досліджено стан імплементації національних стандартів у галузі захисту прав засуджених в національне кримінально-виконавче законодавство України щодо таємниці листування та телефонних розмов стосовно засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: міжнародні стандарти, засуджений, виправна колонія, телефонні розмови, листування.

Постановка проблеми. Особи, які відбувають покарання, не можуть бути позбавлені громадянства України і тому, як її громадяни, володіють певними правами та свободами, що відповідно до ст. 3 Конституції України визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1].

Метою статті є вивчення проблемних питань, що виникають при забезпеченні права на таємницю листування та телефонних розмов відносно засуджених до позбавлення волі.

Утвердження і забезпечення прав та свобод людини визнається Конституцією України головним обов'язком держави. На конституційному рівні питанню правого статусу засудженого присвячена норма, закріплена у ст. 63 Конституції, яка проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1]. Таким чином, права засуджених можуть бути обмежені тільки законами, а не іншими нормативно-правовими актами. Ці конституційні положення знайшли своє відображення і у ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) [2].

Засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк значно обмежуються у своїх конституційних правах, ці обмеження негативно позначаються на їхньому соціальному статусі, що часто призводить до втрати ними соціальних зв'язків. Тому правове забезпечення та захист діяльності, спрямованої на відновлення та підтримку їх, вважається однією з першочергових та актуальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження зазначеної проблеми стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, зокрема, Автухова К. А., Багрій-Шахматова Л. В., Бадири В. А., Бандолі Л. Г., Бандурки О. М., Бараша Є. Ю., Богатирьова І. Г., Богатирьової О. І., Боднара І. В., Бодюла Є. М., Василевича В. В., Гуміна О. М., Денисової Т. А., Джужі О. М., Єпура Г. В., Житного О. О., Зелінського А. Ф., Кареліна В. В., Кирилюка А. В., Кирилюк В. А., Колба О. Г., Колесніченка В. В., Кондратішина В. В., Конопельського В. Я., Литвака О. М., Литвинова О. М., Львовчкіна В. А., Меркулової В. О., Осауленка О. І., Пташинського О. Б., Пузирьова М. С., Родо-

ва Г. О., Резніченко Г. С., Романенка О. В., Романова М. В., Руднєвої О. М., Савченка А. В., Степанюка А. Х., Трубникова В. М., Фаренюка С. Я., Халимона С. І., Хавронюка М. І., Хорошуна О. В., Щербини О. В., Шинкарьова Ю. В., Царюка С. В., Яковець І. С., Яцишина М. М., Мукшименко А. П., Янчука О. Б. та ін.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус засуджених хоча і базується на загальному правовому статусі громадян України, проте у зв'язку із засудженням особи її правовий статус зазнає певної трансформації. Оскільки сутність кримінального покарання як виду державного примусу полягає у застосуванні певних обмежень до засуджених, відповідно і різні види покарань обумовлюють неоднакові за обсягом обмеження у правах та обов'язках засуджених. Найбільші обмеження у правовому статусі особи пов'язані, безперечно, з виконанням покарань, які передбачають ізоляцію засудженого від суспільства, насамперед довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк. Зокрема, засуджені, які перебувають в установах виконання покарань, прямо чи опосередковано обмежені в такому конституційному праві, як право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України). Дійсно, КВК України певним чином обмежує це право щодо осіб, засуджених до позбавлення волі, оскільки відповідно до вимог ст. 110 та ст. 113 порядок організації побачень, телефонних розмов, користування мережею Інтернет встановлюється Міністерством юстиції України, а кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду [2].

Принагідно зауважимо на тому, що одним із завдань, визначених у Законі України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р., є приведення порядку виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі до вимог міжнародно-правових актів у цій сфері, а також створення реальних правових гарантій реалізації основними суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин своїх прав, законних інтересів та обов'язків [3]. Отже, серед низки проблем, які потребують нагального розв'язання, є і питання,

що пов'язані з обмеженнями засуджених до позбавлення волі такого права, як право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями Організації Об'єднаних Націй 2015 року встановлюють, що засудженим треба давати можливість спілкуватися із зовнішнім світом через регулярні проміжки часу й під належним контролем – з їхніми сім'ями або друзями, які мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо при відвідинах [4].

У свою чергу Європейські пенітенціарні правила теж наголошують на тому, що засудженим треба дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, телефоном або за допомогою інших засобів спілкування зі своїми сім'ями, іншими особами і представниками зовнішніх організацій, дозволяється також відвідування їх цими особами (п. 24.1) [5].

Необхідно зазначити, що ці міжнародні стандарти знайшли своє закріплення у національному законодавстві з питань виконання покарань лише з прийняттям у 2003 році чинного КВК України. Зокрема, як ми вже зазначали вище, питанням телефонних розмов та листування засуджених присвячені окремі статті 110 та 113 КВК України. Проте до січня 2015 року в Україні існував порядок надання телефонних розмов, який був визнаний Європейським судом з прав людини невідповідним положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6, с. 415–416], а саме, в п. 48 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 року за № 275, чітко зазначалося, що телефонні розмови засуджених відбуваються під контролем представника адміністрації, що зазвичай включає у себе прослуховування бесід [7]. І лише з моменту затвердження наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 року за № 2186/5 оновленого варіанту Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, позитивним можна визнати й оновлену редакцію положення про порядок проведення телефонних розмов через виключення посилення на обов'язкове їх прослуховування [8].

Що ж стосується листування засуджених до позбавлення волі, то відповідно до ч. 1 ст. 113 КВК України їм дозволяється

одержувати і надсилати листи і телеграми за свій рахунок без обмеження їх кількості, але здійснюється це винятково через адміністрацію установ виконання покарань. Крім того, ч. 3 ст. 113 КВК України містить вимогу стосовно того, що кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду [2].

Проте слід погодитися з Романовим М. В., який зазначає, що «положення ст. 113 КВК України хоча і здаються зрозумілими, все ж таки суперечать Конституції України» [9, с. 163]. Дійсно, ст. 31 Основного Закону гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. «Отже, Конституція не передбачає таких інститутів, які могли б вводити, так би мовити, автоматичне обмеження таємниці листування. Кожен його випадок має бути санкціонований судом у межах конкретної справи й оформлений відповідним рішенням суду», – продовжує Романов М. В. і як варіант вирішення суперечностей пропонує або усунути зі ст. 113 КВК України положення про перегляд кореспонденції засуджених до позбавлення волі або ж у Конституції України сформулювати положення про обмеження таємниці листування в такий спосіб, щоб перегляд листів засуджених не залишався поза законом [9, с. 164].

На жаль, ця пропозиція, як і деякі інші, поки що залишаються тільки на папері. Зокрема, раніше вже висловлювалися міркування щодо включення до переліку органів, кореспонденція яких не підлягає перегляду, крім захисника та суду (які, нарешті, з'явилися у ст. 113) ще й вищих органів управління установами виконання покарань та спостережних комісій, які здійснюють громадський контроль за дотриманням прав засуджених відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК України [10, с. 342; 11, с. 65, 66; 12, с. 194]. Але, як вбачається, це невигідно, у першу чергу, адміністрації установ виконання покарань та, мабуть, і самій ДКВС України, адже ще більша кількість недоліків, порушень, зловжи-

вань та інших негараздів, минаючи «пильне око наглядача», може стати відома широкій громадськості [13, с. 179–180].

На сьогодні ж порядок перегляду письмових звернень та листів засуджених до позбавлення волі регулюється розділом XII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та Інструкцією з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах (далі – Інструкція), затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 2 липня 2013 року № 1304/5 [14].

Згідно з п. 5 розділу I вказаної Інструкції, кореспонденція засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань, переглядається спеціалістом (по контролю за виконанням режимних вимог). У слідчих ізоляторах перегляд письмової кореспонденції осіб, узятих під варту, та засуджених покладається на інспектора з обліку або зазначені функції виконує інша особа, призначена для цього наказом начальника слідчого ізолятора [14].

Відповідно до пп. 1, 2 розділу II Інструкції кореспонденція засуджених та осіб, узятих під варту, отримується та відправляється в приміщенні найближчого поштового відділення уповноваженим представником установи виконання покарань (слідчого ізолятора) на підставі довіреності, оформленої в установленому законодавством порядку на кожного засудженого і особу, взятую під варту, інспекторами заводяться обліково-адресні картки за формою згідно з додатком 1 до цієї Інструкції, які у разі вибуття таких осіб із установ виконання покарань та слідчих ізоляторів долучаються до їхніх особових справ. Уся кореспонденція, яку одержують або надсилають засуджені до позбавлення волі та особи, узяті під варту, обліковується інспектором в обліково-адресних картках окремо [14].

Далі необхідно зазначити, що зазвичай засуджені викидають кореспонденцію для відправлення в незапечатаному вигляді в поштові скриньки. Засуджені, які відбувають покарання у приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, і особи, взяті під варту, кореспонденцію для відправлення в незапечатаному вигляді передають старшому корпусного відділення, який здає її інспектору або особі, яка виконує

його обов'язки. Проста кореспонденція вручається засудженим і особам, узятим під варту, начальниками відділень соціально-психологічної служби (вихователями), старшими корпусного відділення, а рекомендовані листи, листи з оголошеною цінністю – інспектором під особистий підпис у Журналі. Кореспонденція засуджених з поштових скриньок виймається щодня, крім вихідних та святкових днів.

Крім того, Інструкція визначає й специфічний порядок листування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, з громадянами, які проживають за кордоном. Так, письмова кореспонденція осіб, які тримаються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах, адресована за кордон (крім кореспонденції, адресованої Європейському суду з прав людини та міжнародним організаціям) або дипломатичним представництвом іноземних держав, акредитованим в Україні, приймається інспектором у незапечатаному вигляді і після перегляду відправляється за належністю. До перегляду та перекладу кореспонденції, викладеної іноземною мовою, дозволяється залучати перекладачів [14].

Що стосується безпосереднього порядку перегляду, то відповідно до положень розділу IV Інструкції він має такий вигляд: «листи, виконані тайнописом, шифром або із застосуванням інших умовностей, написані нерозбірливим почерком, а також відомості, що не підлягають розголошенню, адресату не надсилаються, засудженим або особам, узятим під варту, не вручаються, а вилучаються. За кожним фактом вилучення кореспонденції складається акт про вилучення листа в одному примірнику, який підписується інспектором та працівником оперативного підрозділу і затверджується начальником установи виконання покарань (слідчого ізолятора) або його першим заступником. Про вилучення кореспонденції засудженому або особі, взятій під варту, повідомляється під особистий підпис із зазначенням мотивованих підстав. Акт разом із вилученою письмовою кореспонденцією підшивається в хронологічному порядку до номенклатурної справи інспектора» [14].

Проте закон передбачає винятки з правила про перегляд кореспонденції засуджених. Так, за ч. 4 та ч. 5 ст. 113 КВК України, кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому

Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокурові, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягає. Кореспонденція, яку засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від такого захисника, перегляду не підлягає. Засуджений має право передати кореспонденцію захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, безпосередньо під час побачення з ним [2].

Треба зазначити, що редакція названої статті КВК України є близькою за змістом до Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями Організації Об'єднаних Націй 1955 року, відповідно до яких кожен в'язень повинен мати можливість звертатися як до органів центрального тюремного управління, так і до судової влади чи інших компетентних органів із заявами чи скаргами, зміст яких не повинен цензуруватися [4].

Так само й у Європейських пенітенціарних правилах визначається, що засуджені, індивідуально чи групою, повинні мати широкі можливості для висловлювання прохань та скарг начальнику установи або будь-якій іншій компетентній інстанції [5].

Необхідно звернути увагу, що з метою уникнення потрапляння до поштових відправлень названим адресатам заборонених предметів чи речей в Інструкцію введено положення, за яким засуджені чи особи, узяті під варту, у присутності інспектора особисто запечатують у конверти кореспонденцію, адресовану вищевказаним посадовим особам і органам.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що на сьогодні право засуджених до позбавлення волі на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції навіть з обмеженнями, встановленими кримінально-

виконавчим законодавством, у повному обсязі в установах виконання покарань не гарантується. Вирішити окреслені проблемні питання можливо шляхом подальшого удосконалення кримінально-виконавчого законодавства з метою безумовного дотримання прав засуджених.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 08.06.2017).

2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 08.06.2017).

3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення: 08.06.2017).

4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями Організації Об'єднаних Націй: Міжнародний документ від 2015р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212/print1492773720888747 (дата звернення: 08.06.2017).

5. Європейські пенітенціарні правила: Прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 08.06.2017).

6. Кримінально-виконавче право України. Загальна та особлива частини: підручник/за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова та д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка; О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін. Київ: ВД «Дакор», 2015. 632 с.

7. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25.12.2003 р. № 275 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1277-03> (дата звернення: 08.06.2017).

8. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 р. № 2186/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

ни. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (дата звернення: 08.06.2017).

9. Романов М. В. Правове регулювання права засуджених на листування і звернення з пропозиціями, заявами і скаргами. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 162–170.

10. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / за заг. ред. д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка; А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

11. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка; А. Х. Степанюк, А. В. Байлов, О. В. Лисодєд та ін. Харків: Кроссроуд, 2011. 323 с.

12. Лисодєд О. В. Правові засади відносин засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 192–202.

13. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія/за заг. ред. д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка; К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін. Харків: Право, 2015. 246 с.

14. Про затвердження Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: Наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2013 р. № 1304/5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1110-13> (дата звернення: 08.06.2017).

Кондратов Д. Ю., Боднар И. В.

**СООТВЕТСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ТРЕБОВАНИЯМ
МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ
ПРАВА НА ТАЙНУ ПЕРЕПИСКИ И ТЕЛЕФОННЫХ
РАЗГОВОРОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ОСУЖДЕННЫХ К
ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ**

Авторы указывают на то, что обеспечение прав и свобод человека признается Конституцией Украины главной обязанностью государства, осужденный пользуется всеми правами человека и гражданина, за исключением ограничений, определенных законом и установленных приговором суда. В статье указано, что осужденные к наказанию в виде лишения свободы на определенный срок значительно ограничиваются в своих конституционных правах. Указанные ограничения негативно сказываются на социальном статусе осужденных, часто приводят к потере ими социальных связей. Правовое обеспечение и защита деятельности, направленной на восстановление и поддержку социальных связей осужденных, считается актуальным. Соответственно в статье

рассмотрены вопросы об обеспечении права на тайну переписки и телефонных разговоров относительно осужденных к лишению свободы за уголовно-исполнительным законодательством Украины. Исследовано состояние имплементации национальных стандартов в области защиты прав осужденных в национальное уголовно-исполнительное законодательство Украины относительно тайны переписки и телефонных разговоров осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: международные стандарты, осужденный, исправительная колония, телефонные разговоры, переписка.

Kondratov D. Y., Bodnar I. V.

CONFORMITY OF NATIONAL LEGISLATION TO INTERNATIONAL STANDARDS REQUIREMENTS CONCERNING PROVIDING THE RIGHT TO PRIVACY OF CORRESPONDENCE AND CALLS RELATED TO CONVICTED PERSONS

The authors points out that the guarantee of human rights and freedoms is recognized by the Constitution of Ukraine as the main duty of the state, the convict enjoys all human and citizen rights, with the exception of restrictions determined by law and established by a court verdict. Thus, the rights of convicts can be limited only by laws, and not by other regulatory legal acts. These constitutional provisions were reflected in Part 2 of Art. 7 of the Criminal Executive Code of Ukraine. The article states that those sentenced to punishment in the form of imprisonment for a certain period are significantly restricted in their constitutional rights. These restrictions have a negative impact on the social status of convicts, often leading to the loss of their social ties. Legal support and protection of activities aimed at restoring and supporting the social relations of convicts is considered to be a topical activity. Accordingly, the article discusses the securing of the right to secrecy of correspondence and telephone conversations concerning those sentenced to imprisonment for the criminal executive legislation of Ukraine. The state of implementation of national standards in the field of protection of the rights of convicts in the national criminal-executive legislation of Ukraine regarding the secrecy of correspondence and telephone conversations of prisoners sentenced to deprivation of liberty was examined.

Key words: international standards, convicted, correctional colony, telephone conversations, correspondence.

УДК 43.951

Ткач Т. В.,

доктор психологических наук, профессор,
профессор кафедры гуманитарных наук,
Жешувский политехнический университет
имени Игнация Лукасевича, г. Жешув, Польша

НЕЙРОПСИХОЛОГИЯ И НЕЙРОПРАВО: ПЕРСПЕКТИВЫ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Психология как наука постоянно изменяется, появляются новые направления поиска, проблемы. Это приводит к возникновению новых отраслей психологии, таких, как, например, нейропсихология. Цель данной статьи – представить научные подходы в нейропсихологии и возможности их применения в праве. В уголовном праве чаще всего интересуются психическим состоянием лиц, а именно ответчиков, осужденных, свидетелей и потенциальных присяжных. Например, адвокатов интересуют следующие вопросы: страдает ли ответчик психическими расстройствами; способен ли он предстать перед судом или он признан невменяемым; каков риск рецидива для каждого конкретного осужденного; точно ли свидетель помнит обстоятельства криминальной ситуации или он лжет; имеет ли присяжный предвзятое отношение к определенным лицам? В будущем на такие вопросы можно будет ответить с помощью методов нейронауки (нейропсихологии). Таким образом, многие вопросы остаются без ответа: в какой степени мозг может влиять на поведение человека, что может создать правовую основу с учетом результатов исследований нейропсихологии; какие из них могут обеспечить более объективную и более справедливую правовую систему; какое влияние нейропсихология должна оказывать на уголовное и гражданское право?

Такая возможность является одним из основных направлений исследований нейрораво. Нейронаука должна привести к пересмотру законодательства и юридической практики. Предполагается, что этот аргумент станет предпосылкой к серьезному пересмотру уголовного права. Юриспруденция различает психологические исследовательские подходы, которые связаны со школой правового реализма. Нейроправо как междисциплинарная область, которая связывает мозг с законом, облегчает путь к лучшему пониманию человеческого поведения для того, чтобы регулировать юриспруденцию посредством включения достижений нейропсихологии. Нейроправо делает попытки связать мозг с законом, а также получить опыт моральных ценностей; поэтому основной вопрос в этом разделе нейропсихологии: как это будет использоваться в правовой системе? Ученые предоставляют широкий спектр возможностей на стыке нейропсихологии и права. На практике стремительно растет количество дел, которые требуют участия нейропсихологов. Вследствие этого возникает необходимость развития интеграции обеих дисциплин – права и нейропсихологии.

Ключевые слова: психологические методы, право, нейронаука, нейропсихология, нейроправо.

Постановка проблемы. Результаты развития современных научных исследований стали основой для сотрудничества представителей гуманитарных и естественных наук. В частности, последние два десятилетия стали эрой успехов междисциплинарных подходов к экономическим, управленческим процессам и даже правовым отношениям. Речь идет о внедрении новейших исследований ученых и врачей многих специальностей, от молекулярных биологов до психологов, а также анатомов, физиологов и фармакологов. В результате их совместных усилий появилась новая дисциплина – нейронаука, то есть наука о мозге. Вопросы относительно влияния нейронауки на общество являются проблемой исследования нейроэтики – перекрестка нейронауки, философии и этики. Это касается, прежде всего, вопросов о том, как открытия в области исследования мозга действуют на наше самопонимание как человека (нейрональные основы моральности), развитие социальной политики (образовательный потенциал ребенка), и как проводится сам эксперимент (использование лабораторных животных, человеческие субъекты в исследовании). И как нейроисследователи должны представлять плоды своих изучений для широкой общественности. Это связано с тем, что довольно быстрыми темпами расширяются наши знания о психических, психологических, биологических особенностях восприятия человеком разносторонней научной информации, ее обработки, принятия решений, мотиваций и действий на основе принятия решений. Появились новые системы понятий, законов и теорий. В начале 1970-х получили свое развитие расширенные модели экономического порядка, в которых используются знания из других отраслей наук (в них включены системная «интуиция» «рассуждения», эмоции). На основании результатов таких исследований был сформирован новый междисциплинарный подход, новая теория изучения поведения человека в процессе принятия решений – нейроэкономика. В 2002 году произошло знаменательное событие. Два ученых-психолога Daniel Kahneman и Amos Tversky, объяснив механизмы принятия человеком решений в ситуации неопределенности [4], получили Нобелевскую премию в области экономики за «применение психологической методики в экономической науке, в особенности – при исследовании формирования суждений и

принятия решений в условиях неопределенности». Этим открытием ученые дали старт новой науке – нейроэкономике, производными которой стали такие дисциплины как поведенческая экономика, эмоциональная экономика, нейроэкономика, нейромаркетинг. Теперь они являются отраслями *экономической* теории, учитывающей в явном виде психологические особенности человеческого восприятия.

Сегодня в научной мировой практике происходит взаимодействие нейронауки и юридической теории и практики, вследствие чего сформировалась междисциплинарная область, которую сейчас называют нейроправо (neurolaw). Этот новый термин появился в научной литературе в 1997 году в статье J. Sherrod Taylor: Neurolaw: Brain and Spinal Cord Injury [8]. Пик исследований в этой области приходится на конец 2000-х годов.

Цель статьи – рассмотреть взаимодействие двух сфер нейронауки и права и предложить более точный, всеобъемлющий подход к правовому анализу и установлению правовых норм и стандартов.

Изложение основного материала. Новые методики, такие как подведение специальных электродов к поверхности клеток, оптические методы, аппараты, сканирующие человеческий мозг, силиконовые чипы, содержащие искусственные нейронные сети, значительно изменяют современную нейронауку.

В мировой литературе описано много случаев, в которых для более полного понимания правовых вопросов решающее значение могут иметь результаты исследований нейроспециалистов. Начиная с 1990-х годов, результаты исследований в нейронауках начали рассматриваться как новый аспект правовых явлений. Это стало новой сферой юриспруденции, которая способствует более точному объяснению человеческого поведения, и влечет за собой необходимость пересмотра правовых норм и законов. Именно поэтому на практике все более активно свидетельствуют нейроспециалисты в судах по различным правовым ситуациям. Достижения нейронауки может изменить правовые нормы, наряду с процессуальными законами, и даже изменять кардинально их. Т. Takahashi заявляет, что в будущем исследования в области молекулярной нейроэкономики («molecular neuroeconomics») помогут установиться основам такой дисциплины как *нейроправо*

(*neurolaw*) [7]. Ученые и практики в международной юриспруденции делают попытки понимания, каким образом нейронаука может войти в зал суда. Они сходятся во мнении, что в настоящее время в уголовных процессах наблюдаются ситуации, описание которых еще два десятилетия назад можно было найти только в разделе научной фантастики [6]. В качестве примера описывается случай с Терри Харрингтоном, который в 1978 году был приговорен к пожизненному заключению за убийство ночного сторожа. Харрингтону в то время было 17 лет, и он никогда не признавал себя виновным, утверждая, что во время убийства был на концерте в другом городе. Суд приговорил его к пожизненному заключению на основании свидетельских показаний очевидцев и доказательств в виде следов пороха на одежде. После 23 лет в тюрьме Терри Харрингтон снова предстал перед судом в штате Айова, требуя разрешения в качестве доказательств представить результаты электроэнцефалограммы (ЭЭГ). Исследование ЭЭГ заключается в записи биоэлектрической активности мозга и выполняется с помощью электроэнцефалографа. Процедура исследования происходила таким образом. На поверхности черепной коробки человека размещаются электроды, которые анализируют изменения электрических потенциалов мозга, являющиеся результатом его деятельности. Каким же образом эти исследования могли помочь осужденному на пожизненное заключение? Ученые выяснили, что на 1/3 секунде восприятия мозгом информации, которая известна реципиенту, появляется волна P300.

Был проведен эксперимент, во время которого Харрингтону были предъявлены фотографии с места преступления. Было установлено, что мозг Харрингтона не реагировал так, как должен был бы реагировать мозг убийцы, потому что у него не наблюдалось появление волны P300. В свою очередь фотографии с концерта, на котором, как он утверждает, был, были причиной возникновения волны P300. Стоит принять во внимание, что мозг реагирует автоматически на предложенные фотографии, следовательно, возможности обмануть ЭЭГ исключена. Другими словами, мозг не может лгать. В ходе эксперимента было доказано, что электроэнцефалограмма мозга Харрингтона существенно отличается от электроэнцефалограммы лиц, которые мог-

ли бы быть признаны за убийцу. В результате проведенного эксперимента Терри Харрингтон после 25 лет в тюрьме был оправдан и освобожден из тюрьмы [6].

Этот удивительный пример использования знаний и методов нейронауки в уголовном процессе ставит перед теоретиками и практиками права совершенно новые задачи, решением которых, по мнению специалистов, и должно заняться нейроправо. Спектр проблем и вопросов, связанных с построением мостов между науками естественными и юридическими, означает гораздо больше, чем это можно наблюдать на примере Терри Харрингтона.

Технология, используемая в описанном примере процессе, носит сегодня название *Brain Fingerprinting* и пользуется все большей популярностью в США. Эту технологию еще называют *отпечатками пальцев мозга*. Автором этой технологии является Лоуренс Фарвел (Lawrence A. Farwell). Он запатентовал, проработал технологию снятия отпечатков пальцев мозга и даже доказал её эффективность. Профессор утверждает, что, по результатам более чем 120 испытаний, технология сработала с точностью 100 %. Лоуренс Фарвел утверждает, что технология *Brain Fingerprinting* – это компьютерная технология, предназначенная для определения скрытой информации в мозге человека путем электрического измерения мозга ответов волну в слова, фразы или картинки, представленные на экране компьютера. Профессор Фарвел мечтает, чтобы технология *Brain Fingerprinting* была принята во всём мире настолько быстро, насколько это возможно. Профессор Лоуренс Фарвел объясняет это тем, что он исходит из принципа, что мозг — центр всей деятельности человека. В случае с преступлением в мозге происходит планирование, совершение и регистрация самого акта [6]. Но благонамеренных *скептиков* этой технологии все же смущает несанкционированное вмешательство в мозг человека, что можно расценивать как нарушение прав и свобод человека. Проще говоря, вся информация сохраняется в головном мозге человека, нужно только её оттуда умело извлечь. Фундаментальное различие между преступником и невиновным состоит в том, что у совершившего преступление в мозге сохраняются все детали, возможно, известные только ему одному, а у человека, который не совершал преступления, никаких следов быть не может. Поэтому

процедура исследования *Brain Fingerprinting* состоит в том, что если подозреваемый соглашается пройти тест, его усаживают перед монитором компьютера, а на кожу головы цепляют электроды, чтобы записать биотоки мозга – сделать электроэнцефалограмму. Затем этому человеку показывают фотографии с места преступления, рассказывают истории с ним связанные, одновременно с абсолютно посторонними снимками и фразами, не имеющими к правонарушению ни малейшего отношения. Тем временем электроэнцефалограф-анализатор регистрирует волны, вызванные электрической активностью головного мозга человека. Ответный пик активности приходится на промежуток времени от 300 до 500 миллисекунд, а сам ответ мозга следует максимум через 1200 миллисекунд после того, как ему был дан стимул.

Таким образом, если человек никогда не видел, допустим, место преступления или положения тела, его мозг не отреагирует на изображение никоим образом. Следовательно, человек невиновен. Доказывая необходимость технологии *Brain Fingerprinting* в криминальном праве, профессор отмечает, что обычные отпечатки пальца и образцы ДНК правоохранители имеют только в 1% преступлений, в то время как мозг подозреваемого всегда под рукой. Таким образом, с помощью инновационных технологий визуализации мозга, результаты нейронаучных доказательств могут иметь решающее значение для определения вины и наказания, а нейроправо становится важнейшей основой для оценки нейронаучного доказательств в зале суда.

Таким образом, юристы начинают замечать проблемы, которые могут появиться на этапе использования новых методов в судебных процессах. Достижения современной нейронауки могут изменить правовые нормы, вместе с процессуальным правом, и даже радикально их изменить. Это касается более глубокого понимания психических процессов, которые лежат в основе человеческого поведения, поскольку закон в первую очередь касается регулирования поведения людей. Нейронаука проливает свет на вопросы, каким образом мозг и определенные психические процессы могут влиять на структуры и функции головного мозга. Нейроправо в этом смысле сформировалось как новый путь в области права с целью более точного и справедливого по-

нимания человеческого поведения, для принятия юридических решений.

В отношении скептиков, в первую очередь, стоит присмотреться к философии права, которая, как и любая отрасль знаний, борется со своими извечными проблемами. В этом случае такими вопросами являются, в частности: спор об автономии принятия решений субъектом права, его рациональность, влияние эмоций на юридическое мышление, вопрос свободной воли и ответственности в уголовном праве, явление психопатии и ее место в криминальном праве. Предполагается, что последовательное развитие нейронаук может позволить предложить в ближайшем будущем новые ответы на эти вопросы. Уже сегодня мы знаем все больше и больше о биологических основах решений судей, принимающих важные с точки зрения права решения. Так же мы начинаем понимать по-новому специфику поведения человека в состоянии аффекта или механизм поведения психопатов. Эти знания в скором времени, вероятно, попадут в юридический мейнстрим, а со временем законодатели должны задуматься над правильным использованием новых знаний в законодательном процессе.

В процессе развития нейронаучного анализа в праве заслуживают внимания две тенденции.

Первая заключается на повороте правоведения в область т.н. нейронауки (*neuroscience*) в области исследования когнитивных процессов и процессов, связанных с принятием человеком определенных решений. В этом случае феноменальными становятся нейрофизиологические основания исследований в праве.

Вторая тенденция основана на убеждениях, что правовая система должна отойти от устаревшей концепции, диктующей именно каким образом люди должны поступать; правовая система должна постараться лучше понять, как люди обычно ведут себя и что имеет влияние на их поведение [3].

В русле этих тенденций для неврологов и юристов возникает очень сложный вопрос: в каком виде должна быть реализована возможность взаимоотношений между правом и нейронаукой. Сомнения вызывает тот факт, что нейронаука посвящена изучению нервной системы человека, это естественная наука, которая основана на экспериментах и их результатах. Право же – наука

гуманитарная, основанная на обязательствах коллективной мудрости и абстрактных суждениях. Большинство ученых-правоведов считают, что право – это социальный феномен, который был сформирован в результате социальных контрактов между людьми. Поэтому право основано на совместных договоренностях, в то время как неврология полагается только на абсолютно доказанных экспериментально фактах. Это приводит нас к настоящему научному вызову как же возможно определить новый научный термин нейроправо?

На самом деле право создано для того, чтобы регулировать отношения людей, что приводит нас к безопасному и совершенному обществу, вместо сообщества, в котором нет права, нет государства, люди делают что хотят и их безопасность минимизирована. Главная цель права – это обеспечить уважение человеческого достоинства, помогать реализовать человечность человеку и реальную справедливость в обществе. Эта цель достижима, если мы будем в обществе устанавливать более гуманные, более справедливые законы. В свою очередь, нейроученые считают, что они обязаны открыть обществу глаза на неврологические феномены, с учетом которых юриспруденция сможет создать более справедливые законы. Например, когда законодатели хотят принять конкретный закон, который касается наказания, или когда судьи хотят осудить обвиняемого, достижения неврологии дают возможность для юристов иметь более компетентный взгляд на содеянное преступление, и, следовательно, добиться более справедливого судебного решения. Учитывая эти обстоятельства, нейроправо можно определить как отрасль научного знания на стыке нейронаук, психологии и юриспруденции. Нейроправо, как междисциплинарная область, связывает мозг с правом (законом), облегчает путь к лучшему пониманию человеческого поведения в целях регулирования его посредством включения достижений нейронауки в область правовых исследований.

Результаты нейронаучных исследований помогают понять поведение человека и потенциально формировать будущие аспекты правового процесса. Практически, они рассматривают человеческий мозг и нервную систему посредством применения современных медицинских технологий ЭЭГ, магнитно-

резонансной томографии (МРТ), сканирования головного мозга человека, рентгенологии. С помощью этих новых методов визуализации исследователи, заинтересованные в функции человеческого мозга, представили беспрецедентную возможность для изучения нейробиологических коррелятов поведения человека. По сути, с помощью методов нейровизуализации создают визуальное сканирование мозга и специалист по визуализации интерпретирует полученные результаты [2].

В настоящее время в США, Европе увеличивается спрос на специалистов по нейроправу, людей, сочетающих знания юриста с знанием нейропсихологии, нейронауки. В США отмечен рост числа дел по «нейроправу», когда обвиняемые возлагают ответственность за совершенные преступления на свой мозг, а адвокаты используют результаты нейробиологических исследований и сканирования мозга для защиты подсудимых. Юристам все чаще удается доказать, что головные травмы, структурные и функциональные нарушения, выявленные сканированием мозга, влияют на уровень импульсивности и агрессии подзащитных, а также на их способность спланировать преступление в целом. За последние восемь лет число подобных дел в американских судах выросло со 100 до 250 в год. Прогнозируется, что к 2015 году их будет не меньше пятистот.

Закономерно, что становится актуальной проблема, что, собственно, должен делать подозреваемый – искать хорошего адвоката или хорошего нейробиолога? Эти вопросы начинают задавать себе все участники судебных процессов. Однако это не должно никого удивлять, прежде всего, потому, что знание относительно способа функционирования человеческого мозга может иметь большее значение для содержания судебных решений. Кроме этого, сканирование мозга осужденных может помочь предсказывать, кто из них с большей степенью вероятности будет вновь арестован после освобождения.

Как утверждают американские ученые, не только уголовное законодательство ждут изменения. Весьма интересные перспективы появляются перед законом о труде. В ближайшем будущем можно будет исследовать, не руководствуются ли работодатели в своих решениях расовыми, половыми или религиозными предрассудками, и в случае обнаружения такой ситуации,

пытаться ее изменить. Не только работодатели должны бояться изменений. Уже сегодня в Соединенных Штатах желающие служить в полиции проходят проверку, которая должна показать, является ли их мозг предвзятым на то или иное раздражение (даже если сами они утверждают, что не имеют никаких предубеждений). Специалисты по нейроправу пытаются внедрить результаты нейронауки в правовые нормы и системы, а это в свою очередь приводит к необходимости пересмотреть правовые нормы и законы. Можно вспомнить популярную идею Чезаре Ломброзо – гипотеза о том, что на агрессивность женщин в значительной мере влияют месячные. Согласно результатам его исследования, из 80 арестованных по уголовным обвинениям женщин у 71 в момент совершения преступления были месячные. Эта идея популярна до сих пор. Так, в 1984 году в Англии подобное обстоятельство послужило основанием для смягчения приговора женщине, которая убила ножом своего коллегу [1]. В американской юриспруденции отмечены реальные случаи, когда женщины, совершившие убийства во время месячных, были оправданы присяжными. Были использованы результаты нейроисследований о том, что во время этого периода уровень женской агрессии непропорционально возрастает. Кроме этого, британский ученый Эдриан Рейн в ходе своих исследований показал, что у преступников и людей, обладающих неустойчивой психикой, сильно уменьшены размеры миндалевидных тел и префронтальной зоны коры головного мозга. Речь идет об области головного мозга человека, расположенной внутри височной его доли и которая имеет форму миндалин. В каждом полушарии расположено по одной миндалине. У людей и животных, обладающих развитой нервной системой, миндалевидное тело участвует в формировании как отрицательных (страх), так и положительных эмоций (удовольствие). Размер миндалин положительно коррелирует с агрессивным поведением. Как раз именно эти области головного мозга ответственны за эмоциональное состояние человека. И если в этой области возникает опухоль, в некоторых случаях это приводит к неконтролируемой агрессии человека. И в судах для вынесения справедливого приговора этим не раз успешно пользовались.

Если проанализировать все приведенные примеры, можно сделать выводы о том, что порой нейрофизиологические процессы в организме человека сильно влияют на то, что происходит в головном мозге человека, а следовательно и на его поведение. Вместе с тем, то что происходит в голове человека, влияет и на все процессы его тела. Это подтверждает взаимодействие поведения человека со скрытыми эмоциями, воспоминаниями, и то, каким образом одно может влиять на другое при различных обстоятельствах. И вместе с тем, право должным образом призвано оценить поведение человека. И что еще сложнее – социальное поведение человека. И что еще труднее – оценить антисоциальное, ненормальное поведение человека, входящее в компетенцию уголовного права.

Оппоненты нейроподхода в праве отстаивают традиционную точку зрения, что в течение длительного времени закон имеет дело с вопросами уголовной ответственности, и, как считает S. Morse, что нет ничего в нейронаучном подходе, с чем бы не он не справился бы [5, с. 180]. Причина того, что закону не может что либо угрожать, заключается в том, что он не допускает, что неврология или любая другая наука является сложным препятствием для выбора рационального поведения человека. Закон предполагает, что каждый человек в любом случае имеет одинаковые возможности для выбора рационального поведения. Это означает, что каждый человек имеет определенные убеждения, желания и, следовательно, способен демонстрировать поведение, которое подает его желания в свете его убеждений. Закон признает, что наша способность к рациональному выбору далека от совершенства [4], требуя только того, чтобы люди, которые считаются юридически ответственными, имели общий потенциал для рационального поведения. Таким образом, при решении вопроса о том, кто именно является ответственным в глазах закона или таковым не является, должны подниматься вопросы рациональности. В свете этого S. Morse все попытки внедрить нейронаучные результаты в уголовное право называет суетой. Если закон предполагает наличие общей минимальной рациональности, и неврология не может опровергнуть это предположение, тогда почему никто не задумывается что неврология пред-

ставляет некую угрозу для применения законов уголовной ответственности? Похоже, это просто простая ошибка [5, с. 180].

Выводы. Научные дискуссии по поводу того, стоит ли придавать доминирующее значение результатам нейронаук в сфере криминальных экспериментов и вынесения судебных приговоров продолжаются. Но, без сомнения, необходимость внедрения в правовую систему различных форм нейрофизиологических доказательств, которые могут быть признаны за научно и юридически обоснованные, привести к целому ряду возможных выводов, уже возникла. Поэтому нейроправо как наука включает в себя теорию и юридическую практику, а также результаты использования новых знаний. Но подобные изменения требуют дальнейших исследований и раздумий в отношении того, каждый ли подозреваемый должен пройти обследование ЭЭГ? Можно ли в таком случае полученные результаты использовать для права на защиту? Не представляют ли подобные исследования нарушения основного права человека на неприкосновенность собственных мыслей? Очень важным остается вопрос, как часто и уместно нужно использовать результаты исследований нейроспециалистов, или нужно определить четкие границы применения. Нейроправо, несомненно, представляет собой очень интересную парадигму исследования, актуализация которой в ближайшее время будет усиливаться. Важно, чтобы цена, которую общество должно заплатить за изменение функционирования права, была не слишком высока, а польза перевешивала опасности.

Список использованных источников

1. Глобус Н. В. Особо опасные преступники: Преступления, которые потрясли мир. Издательский дом: Литература. 1997. 436 с.
2. Baskin H., Edersheim G., Price H. (2007). Is a picture worth a thousand words? Neuroimaging in the courtroom. *American Journal of Law & Medicine* 2007. № 33. 249 p.
3. Goodenough, Oliver R. and Micaela Tucker (2010). Law and Cognitive Neuroscience. *Annual Review of Law and Social Science*, Vol. 6, P. 61–92, 2010.
4. Kahneman, D., & Tversky, A. (2000). Choices, values, and frames. Cambridge University Press. (KT).
5. Morse S. J. 2004 New neuroscience, old problems. In *Neuroscience and the law: brain, mind, and the scales of justice* (ed. B. Garland), P. 157–198. New York: Dana Press.

6. Neurolaw – nowa nauka czy science-fiction? <https://www.granicenauki.pl/neurolaw-nowa-nauka-czy-science-fiction-26062>.

7. Takahashi T. Molecular neuroeconomics of crime and punishment: implications for neurolaw. *Neuro Endocrinol Lett.* 2012; 33:66–73

8. Taylor J. Sherrod (1997). *Neurolaw: Brain and spinal cord injuries*. ATLA Press.

Ткач Т. В.

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ ТА НЕЙРОПРАВО: ПЕРСПЕКТИВИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Психологія як наука постійно змінюється, з'являються нові напрямки пошуку, проблеми. Це призводить до виникнення нових галузей психології, таких як, наприклад, нейропсихологія. Мета цієї статті – представити наукові підходи в нейропсихології та можливості їх застосування в праві. У кримінальному праві найчастіше цікавляться психічними станами осіб, а саме відповідачів, засуджених, свідків і потенційних присяжних. Наприклад, адвокатів цікавлять такі питання: чи страждає відповідач на психічні розлади; здатен він постати перед судом, а чи він визнаний неосудним; який ризик рецидиву для кожного конкретного засудженого; чи насправді свідок точно пам'ятає обставини кримінальної ситуації або ж він говорить неправду; чи має присяжний упереджене ставлення до певних осіб? У майбутньому на такі питання можна буде відповісти за допомогою методів нейронауки (нейропсихології). Таким чином, багато питань залишаються без відповіді: якою мірою мозок може впливати на поведінку людини; що саме може створити правову основу з урахуванням результатів досліджень нейропсихології; які з них можуть забезпечити більш об'єктивну і більш справедливу правову систему; яким чином результати нейропсихології повинні впливати на кримінальне та цивільне право?

Така можливість є одним з основних напрямів досліджень нейроправа. Нейронаука повинна привести до перегляду законодавства і юридичної практики. Передбачається, що цей аргумент має спричинити серйозний перегляд кримінального права. Юриспруденція розрізняє психологічні дослідницькі підходи, які пов'язані зі школою правового реалізму. Нейроправо як міждисциплінарна галузь, яка пов'язує мозок із законом, полегшує шлях до кращого розуміння людської поведінки для того, щоб регулювати юриспруденцію за допомогою вклучення досягнень нейропсихології. Нейроправо робить спроби пов'язати мозок із законом, а також отримати досвід моральних цінностей, тому основне питання в цьому розділі нейропсихології: як це буде використовуватися в правовій системі? Учені вбачають широкий спектр можливостей на перетині нейропсихології і права. Нейропсихологія може довести цінності права. На практиці стрімко зростає кількість справ, які вимагають участі нейропсихологів. Унаслідок цього виникає необхідність розвитку інтеграції обох дисциплін – права і нейропсихології.

Ключові слова: психологічні методи, право, нейронаука, нейропсихологія, нейроправо.

Tkach T. V.

NEUROPSYCHOLOGY AND NEUROLAW: PROSPECTS FOR INTERDISCIPLINARY RESEARCH

Psychology as a science is developing rapidly and new approaches are constantly emerging (e.g. neuropsychology). This paper aims to present research approaches in neuropsychology and their possible application to law. Criminal law is often interested in mental states of individuals, such as defendants, prisoners, witnesses and prospective jurors. For instance, lawyers may have to answer questions such as the following. Is the defendant suffering from a mental disorder? Is he legally insane, or incompetent to stand trial? What is the risk of recidivism for this particular prisoner? What does the witness remember exactly - is she lying? Is the prospective juror biased against certain groups of people? In the future, such questions may be answered with the help of neuroscience techniques (neuropsychology) - at least, this possibility is a major area of neurolaw research. Hence, many questions remain unanswered as to what extent can the brain affect human behavior that would bring about legal effect? and to have fairer and more equitable legal system, what legal rules and precedent should cover this aspect of conducts? How neuropsychology should influence criminal and civil law?

Neuropsychology should lead to revisions of the law and legal practices. It has been proposed that this argument should lead to a major revision of criminal law. Jurisprudence distinguishes a psychological research approach linked to the school of legal realism. Neurolaw, as an interdisciplinary field which links the brain to law, facilitates the pathway to better understanding of human behavior in order to regulate it accurately through incorporating neuropsychology achievements in legal studies. Neurolaw attempts to relate the brain to law as well as neuroethics to moral values; so the main question in this branch of neuroscience is how it is and will be used in the legal system? Scientists present a wide variety of possible neuropsychology and law intersections. In practical sense, evidence suggests that the number of cases involving neuropsychology implications is rapidly increasing. Hereupon, this requires a spacious savvy in both spheres of law and neuropsychology.

Key words: *psychological methods, law, neuroscience, neuropsychology, neurolaw.*

УДК 343.321/2-3

Хряпінський П. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права та кримінології,
ДВНЗ «Національний гірничий університет», м. Дніпро

ЗАОХОЧУВАЛЬНІ ПРИПИСИ У РОЗДІЛІ І ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджені заохочувальні приписи у злочинах проти основ національної безпеки України, що мають за мету запобігання заподіяння шкоди найважливішим об'єктам суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці держави; припинення вчинення злочину як на ранішній стадії його розвитку; самовикриття винної особи та викриття всіх інших осіб, що разом у співучасті вчиняли цей злочин.

Ключові слова: відповідальність, заохочення, звільнення, позитивна поведінка.

Постановка проблеми. На сьогодні заохочувальні приписи у Розділі І Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачають три види звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: в ч. 5 ст. 110-2 КК – «Особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину»; в ч. 2 ст. 111 КК – «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання»; в ч. 2 ст. 114 КК – «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади

про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України».

Два останні різновиди звільнення є так би мовити «старожителями» у злочинах проти основ національної безпеки України. Вони в майже незмінному вигляді були передбачені ще у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 р. (в ред. від 18.06.1992 р. проти держави Україна). Звільнення від кримінальної відповідальності у разі «фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України», передбачено у ч. 5 ст. 110-2, доповнено КК згідно із Законом України від 19.06.2014 р.

За даними Генеральної прокуратури України в 2014–2016 рр. зареєстровано 955 правопорушень за злочини, передбачені ст.ст. 109 – 114-1 КК. Зареєстровано за ст. 109 КК у 2014 р. – 62, 2015 р. – 40, 2016 р. – 44; ст. 110 КК у 2014 р. – 258, 2015 р. – 205, 2016 р. – 88; ст. 110-2 КК у 2014 р. – 3, 2015 р. – 5, 2016 р. – 8; ст. 111 КК у 2014 р. – 54, 2015 р. – 19, 2016 р. – 38; ст. 112 КК у 2014 р. – 1, 2015 р. – 5, 2016 р. – 6; ст. 113 КК у 2014 р. – 51, 2015 р. – 36, 2016 р. – 11; ст. 114 КК у 2014 р. – 6, 2015 р. – 0, 2016 р. – 2; ст. 114-1 КК у 2014 р. – 0, 2015 р. – 6, 2016 р. – 7. За вказаний період за реабілітуючих підстав (п.п. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК) звільнено від кримінальної відповідальності 22 особи. Найбільша частина кримінальних проваджень закрито у зв'язку із звільненням від кримінальної відповідальності у разі державної зради за ч. 2 ст. 111 КК – 18 осіб (82 %) [1].

Звільнення від кримінальної відповідальності у злочинах проти основ національної безпеки України має за мету, по-перше, запобігання заподіяння шкоди найважливішим об'єктам кримінально-правової охорони: суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці держави; по-друге, припинення вчинення злочину проти основ національної безпеки України як на ранішній стадії його розвитку; втретє, самовикриття винної особи та викриття всіх інших осіб, що разом у співучасті вчиняли цей злочин, яка до того як про вчинення цього злочину стає відомо державному органу службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру злочини

проти основ національної безпеки України. Особливістю цих видів звільнення від кримінальної відповідальності є виключно висока ступінь суспільної небезпеки злочинів проти основ національної безпеки України. Всі вони відносяться до тяжких або особливо тяжких злочинів згідно ч. 4 та ч. 5 ст. 12 КК. Тільки злочин, передбачений ч. 1 ст. 110-2 КК, є злочином середньої тяжкості (ч. 3 ст. 12 КК).

Заохочувальні приписи про звільнення від кримінальної відповідальності у злочинах проти основ національної безпеки України полягають у визначених комплексах позитивної посткримінальної поведінки, передумовах, підставах та, у деяких випадках, умовах звільнення винної особи від відповідальності [2, с. 459].

Передумови звільнення у разі фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України сформовані таким чином, щоб охопити вчинення основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів досліджуваного злочину: 1) фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1 ст. 110-2 КК); 2) фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2 ст. 110-2 КК); 3) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди (ч. 3 ст. 110-2 КК); 4) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 110-2 КК).

Фінансування дій, що формують об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1-4 ст. 110-2 КК, вочевидь є спеціально узгодженою (врахованою) законодавцем формою співучасті у вчиненні умисного злочину, передбаченого у ч. 3 та ч. 5 ст. 27 КК, а саме: а) у формі організатора злочину, як особи, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організо-

вану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; б) у формі пособника як особи, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Натомість законодавець обмежує коло осіб, що може бути звільнено від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, керівником організованої групи. На наш погляд, запроваджене обмеження не буде сприяти ефективному запобіганню фінансуванню дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. При цьому треба звернути увагу, що жоден із існуючих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності у злочинах проти основ національної безпеки України немає обмежень щодо суб'єкта за видами співучасників. У науці висловлюються різні погляди на можливість звільнення від відповідальності організаторів і керівників злочинних груп і організацій. Так, Вознюк А. робить висновок про доцільність виключення з умов спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій, передбачених ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260 КК, на звільнення організаторів і керівників [3, с. 152]. Навпроти, Луценко Ю. наполягає, що звільнення у разі фінансування дій, передбачених у ст. 110-2 КК, не повинно застосовуватися до керівника організованої групи [4, с. 103]. Раніше нами висловлювалася думка, що звільнення організатора і керівника злочинної групи чи організації має обумовлюватися невчиненням нею тяжких або особливо тяжких злочинів. Позитивна посткримінальна поведінка організатора і керівника у вигляді припинення злочинної діяльності, добровільної заяви про її існування у поєднанні з невчиненням організованою чи керованою ними злочинною групою тяжких або особливо тяжких злочинів, сприяння розкриттю, розслідуванню

кримінального провадження, а саме головне, відвернено заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, може стати достатньою підставою для звільнення їх від кримінальної відповідальності [5, с. 78–79].

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності передбачено дві альтернативні позитивні посткримінальні дії, що включають: 1) добровільну заяву про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність; або 2) інше сприяння припиненню або запобіганню злочину, який особа фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину. Буквальне тлумачення ч. 5 ст. 110-2 КК призводить до висновку, що вказані підстави є самостійними й можуть не залежати одна від одної. На це вказує розподільчий сполучник «або». Тобто «інше сприяння припиненню або запобіганню злочину, який особа фінансувала або вчиненню якого сприяла» формує другу самостійну підставу звільнення від кримінальної відповідальності.

Добровільна заява про те, що сталося, має бути зроблена насамперед органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, а також своєчасно, тобто «до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину». Йдеться про самовикриття у фінансуванні дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Повідомлення про підозру здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 КПК, у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 276 КПК). Аналіз підстав повідомлення особі про підозру, зазначає Капліна О., надає можливість поділити їх залежно від кількості доказів, які обґрунтовують підозру на два види. До першого виду належать випадки, коли слідчому та/або прокурору вже достовірно відомо про факт учинення кримінального правопорушення певною особою: зібрані достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення та/або щодо особи необхідно обрати один з запобі-

жних заходів (п. 2, 3 ч. 1 ст. 276 КПК). До другого виду належать випадки, коли доказів ще замало, знання слідчого чи прокурора на цьому етапі ще є невизначеними, неповними, уривчастими, а висновок про вчинення кримінального правопорушення певною особою можна зробити лише на підставі того, що вона затримана на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК) [6, с. 239–240]. Сприяння припиненню або запобіганню злочину в більшості випадків розглядається як добровільна допомога особи у будь-який спосіб органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, щодо припинення або запобігання злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла. Баулін Ю. визначає сприяння припиненню злочину як надання особою відомостей, на підставі яких правоохоронний орган має реальну можливість нейтралізувати існуючу злочину групу чи організацію, які в цей час не здійснюють злочинної діяльності або припинити їх злочинну діяльність на стадії готування до злочину або замаху на злочин, або навіть припинити таку діяльність після вчинення злочину [7, с. 247–248].

Звільнення у разі фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, можливе лише за умов, що особа не є керівником організованої групи та/або в її діях немає складу іншого злочину.

Передумови звільнення за державну зраду мають певні особливості, зумовлені змістом позитивної посткримінальної поведінки особи. Звільнення, вочевидь, настає не за всі форми державної зради, передбачені у ч. 1 ст. 111 КК, а лише за такі, що пов'язані з отриманням громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників. Серед суспільно небезпечних дій, які формують об'єктивну сторону державної зради, до них належать: а) перехід на сторону ворога; б) шпигунство та в) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [8, с. 129]. Відтак, отримання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників є обов'язковою складовою передумови звільнення за державну зраду. Завдання можливе бути отримане як за власною ініціативою, якщо громадянин України пропонує свої «послуги» іноземній державі,

іноземній організації або їх представникам, так і за пропозицією зазначених організацій та їх представників. Хавронюк М. вважає, що громадянин, який вчинив державну зраду за власною ініціативою, без відповідного завдання, має притягатися до відповідальності за ч. 1 ст. 111 КК і ч. 2 ст. 111 КК на такого громадянина не поширюється, оскільки відсутня необхідна для цього передумова [9, с. 256]. Утім, вважаємо непослідовним звільняти від відповідальності тільки тих, хто отримав злочинне завдання за пропозицією іноземної держави, іноземної організації або їх представників та відмовляти у такому звільненні громадянину України, який за власною ініціативою запропонував і отримав завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, але з тих чи інших причин ніяких злочинних дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

Підставою звільнення у разі отримання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників виступають у сукупності дві суспільно корисні дії винного: 1) невчинення на виконання злочинного завдання ніяких дій; 2) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання. Перша підстава, вочевидь, передбачає припинення державної зради, а також повну бездіяльність щодо виконання отриманого злочинного завдання та має багато спільного із добровільною відмовою від незакінченого злочину (ч. 1 ст. 17 КК). Не виключається можливість конкурування добровільної відмови від незакінченого злочину та звільнення від відповідальності за державну зраду. На думку Бауліна Ю., законодавець спеціально передбачив для особи звільнення від відповідальності лише у випадку, коли вона не просто відмовилася від вчинення таких дій, а й надала відповідну інформацію органам державної влади, що може допомогти їм у розкритті злочинної діяльності інших осіб, тому в даному випадку особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише на підставі ч. 2 ст. 111 КК [10, с. 29]. Хавронюк М., навпаки, вважає, якщо громадянин України, встановивши зв'язок і отримавши злочинне завдання, не вчинив ніяких дій і добровільно відмовився від продовження свого наміру, то незалежно від того, заявив він органам державної влади про вказаний зв'язок або не зробив цього – підстав для притягнення його до кримінальної відповідальності за

ст. 111 КК немає (згідно зі ст. 17 справа має бути закрита за п. 2 ст. 6 КПК 1960 р.) [9, с. 257]. Здається, що перша точка зору є більш обґрунтованою, оскільки давши згоду на співпрацю з такими організаціями, громадянин України вчиняє державну зраду у формі наданні допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Друга підстава полягає у фактичному самовикритті у вчиненні державної зради, що робить подальше виконання злочинного завдання нездійсненним. Особа добровільно заявляє органам державної влади про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або з їх представниками та про отримане завдання. Заява про зв'язок та отримане завдання може бути зроблене у будь-який спосіб (усно, письмово, за допомогою інших засобів). Її адресатами виступає широке коло органів державної влади, місцевого самоврядування, судові, дипломатичні і консульські установи України, та, насамперед, це органи Служби безпеки України, що мають право порушувати відповідну кримінальну справу. Викладене надає підстави не погодитися з думкою, що єдине можливий варіант застосування ч. 2 ст. 111 КК, коли громадянин України, отримавши злочинне завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та отримане завдання і, хоча й не вчинив на його виконання ніяких дій, але не відмовився остаточно від його виконання [9, с. 257]. Позитивна посткримінальна поведінка свідчить про остаточну втрату особою суспільної небезпечності, що відбилася у державній зраді, бажання ж особи продовжувати виконання злочинного завдання унеможлиблює звільнення її від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених ч. 2 ст. 111 КК [11, с. 33].

Передумовою звільнення іноземця або особи без громадянства є вчинення: а) передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; б) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. І хоча, безпосередньо у ч. 1 ст. 114 КК не вказується, але вважається, що, як правило, шпигунство здійснюється за злочинним завданням. Іноземець або особа без гро-

мадянства, попередньо надавши згоду на співпрацю із іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, передають або збирають з метою передачі відомості, що становлять державну таємницю [12, с. 190]. Натомість не можна виключати випадки, коли зазначені особи займаються цим видом злочинної діяльності за власною ініціативою. Закінчення цього злочину пов'язується із вчиненням хоча б однієї із зазначених злочинних дій: передача – у різний спосіб доведення до відома іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю (усно, письмово, з використанням тайників, кур'єрів тощо); збирання з метою передачі – у різний спосіб фіксування і накопичення зазначених відомостей (спостереження, фотографування, копіювання, викрадення тощо).

Підстава звільнення за шпигунство включає сукупно дві обставини: 1) припинення злочинної діяльності із передачі і збирання відомостей, що становлять державну таємницю, та добровільне повідомлення про вчинене; 2) внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України. Перша підстава звільнення за шпигунство полягає у припиненні передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, або збиранні таких відомостей з метою передачі їх зазначеним адресатам. Обґрунтованою є позиція, що припинити таку діяльність можна лише у двох випадках: 1) якщо зазначена діяльність вже мала місце і ще планувалося здійснювати її протягом певного часу і 2) якщо передача чи збирання відомостей вже закінчилися, наприклад, за умови їх одноразового характеру [10, с. 26]. Друга, що в результаті позитивних посткримінальних дій і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України. Згідно з пп. 3) і 4) ст. 24 Закону України від 25 березня 1992 р. «Про Службу безпеки України», вона зобов'язана виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ; проводити дізнання і слідство у цих справах; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених злочинів; здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України [13]. У зв'язку з обов'язковим відверненням заподіяння шкоди інтересам України

неабиякого значення набуває своєчасність і повнота інформації наданої іноземцем або особою без громадянства. Шпигуни для звільнення від кримінальної відповідальності повинні своєчасно і в повному обсязі надати відому їм інформацію щодо вчинених ними дій, а відповідні правоохоронні органи, в свою чергу, вжити достатній комплекс оперативно-розшукових заходів, щоб відвернути заподіяння шкоди інтересам України, яка може бути спричинена шпигунською діяльністю.

Висновки. Проведене дослідження заохочувальних приписів у злочинах проти основ національної безпеки України приводить до висновку про певну внутрішню непослідовність та зовнішню суперечливість їх викладення у кримінально-правовій матерії. Так, серед питань що потребують негайного вирішення, є вимога «вжитих заходів» внаслідок цього було відвернено заподіяння шкоди інтересам України, яка вочевидь лежить у поза площиною позитивної посткримінальної поведінки винної особи (ч. 2 ст. 114 КК). Також алогічною виглядає конструкція, коли лише за дії, пов'язані з отриманням громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, особа звільняється від кримінальної відповідальності, а у разі переходу на сторону ворога та шпигунстві такої можливості немає (ч. 2 ст. 111 КК). Потребує свого нормативного вирішення питання щодо конкретного адресату відповідного повідомлення. Добровільна заява має бути зроблена насамперед органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, а також своєчасно, тобто до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину.

Список використаних джерел

1. Генеральна прокуратура України. Офіційний сайт: статистична інформація за 2014-2016 рр. [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
2. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків: Харків юридичний, 2009. – 840 с.
3. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Націон. акад. внутр. справ. - 2015. - 236 с.

4. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у разі фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України / Ю. В. Луценко // Європейські перспективи. – 2016. - № 1. – С. 100-103.

5. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник / П.В. Хряпінський. – Запоріжжя: ЗНУ - Альянс, 2010. – 270 с.

6. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні : поняття, ознаки, сутність / О. В. Капліна // Юридичний часопис НАВС. – 2013. - № 1. – С. 238-242.

7. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – Київ: Атіка, 2004. – 296 с.

8. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара. – 3-тє вид., перероб. та доп. – Луганськ, ТОВ Віртуальна реальність, 2014. – 240 с.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон, А. С. К., 2003. – 1104 с.

10. Баулін Ю. В. Спеціальний вид звільнення громадянина України від кримінальної відповідальності за державну зраду / Ю. В. Баулін // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічн. бюл. Київск. ін-ту внутр. справ. – К.: КІВС, 2004. - № 9. – С. 21-29.

11. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгінта ін. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-є вид., переробл. і доповн. – Х.: Право, 2015. – 680 с.

12. Томчук І. О. Порівняльно-правова характеристика відповідальності за злочини проти національної безпеки за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством / І. О.Томчук // Право і суспільство. – 2015. – № 4(3). – С. 189-194.

13. Про Службу безпеки України [Електронний ресурс]: закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ // Офіційний сайт Служби безпеки України. Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua>.

Хряпинский П. В.

ПООЩРИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДПИСАНИЯ В РАЗДЕЛЕ I ОСОБЕННОЙ ЧАСТИ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

В статье исследованы поощрительные предписания в преступлениях против основ национальной безопасности Украины, имеющих целью предотвращения причинения вреда важнейшим объектам суверенитета, территориаль-

ной целостности и неприкосновенности, обороноспособности, государственной, экономической или информационной безопасности государства; прекращение совершения преступления как на более ранней стадии его развития; самоизобличение виновного лица и разоблачение всех других лиц, в соучастии совершивших это преступление.

Ключевые слова: ответственность, поощрение, освобождение, положительное поведение.

Khriapinskiy P. V.

INSENTIVE PRESCRIPTION IN SECTION I OF THE SPECIAL PART CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article explored incentive provisions for crimes against national security of Ukraine, with the aim of preventing harm to essential facilities sovereignty, territorial integrity and inviolability, national defense, civil, economic or national security information; termination of crime as the morning stage of development; self exposure of the perpetrator and all other persons with complicity in the crime committed.

Key words: responsibility, promotion, dismissal, positive behavior.

У. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

УДК 343.85

Джужа О. М.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник відділу організації
науково-дослідної роботи,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ;

Ліховіцький Я. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права,

Ужгородський національний університет, м. Ужгород

ПРО ДЕЯКІ ІНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз окремих інституційних принципів кримінально-виконавчого законодавства, які визначають вихідні положення діяльності персоналу органів та установ виконання покарань у сфері виконання покарань, встановлені проблеми їх реалізації на практиці, а також сформульовані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: інститут права; принципи права; персонал органів та установ виконання покарань; виконання покарань; кримінально-виконавча діяльність.

Постановка проблеми. Як встановлено в ході цього дослідження, важливе значення у правовому механізмі кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань відіграють й інституційні принципи кримінально-виконавчого права, що, зокрема, закріплені в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та «Про пробацію». При цьому в ст. 2 першого із них мова ведеться лише про основні принципи ДКВС України, що виступає додатковим аргументом діалектичного взаємозв'язку та взаємодії всіх принципів права, якими керуються зазначені особи під час реалізації своїх повноважень у сфері виконання покарань. До таких

законодавець відніс наступні: 1) законність; 2) повагу та дотримання прав і свобод людини та громадянина; 3) гуманізм; 4) позапартійність; 5) єдиноначальність; 6) колегіальність у розробці важливих рішень; 7) взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями; відкритість для демократичного цивільного контролю.

У свою чергу в ч. 1 ст. 5 Закону України «Про пробацію» закріплені такі принципи: а) справедливості; б) законності; в) невідворотності виконання покарань; г) дотримання прав і свобод людини і громадянина; ґ) рівності перед законом; д) диференційованого та індивідуального підходу; е) конфіденційності; є) неупередженості; ж) взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами.

Якщо співставити принципи, які визначені у цих законах, то звертають на себе увагу такі моменти.

Якщо в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» мова ведеться про такий принцип як повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина, то в Законі України «Про пробацію» – лише про дотримання цих прав і свобод, що не можна вважати правильним підходом законодавця до створення вихідних засад кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань.

Цей висновок витікає з наступних міркувань. По-перше, як у кримінальному праві (зокрема, ч. 1 ст. 1 КК це здійснюється шляхом правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина), кримінальному процесуальному праві (п. 4 ч. 1 ст. 1 КПК) та галузевих принципах кримінально-виконавчого права (ст. 5 КВК) застосовується слово «повага», яке означає прихильне ставлення до особи, що ґрунтується на визнанні чиїх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось [1, с. 483].

У той самий час слово «дотримання» не охоплює по суті зміст слова «повага», оскільки означає діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чим-небудь [1, с. 159].

По-друге, дотримання норм права є такою формою їх реалізації, яка полягає у бездіяльності (пасивній поведінці), тобто

утриманні від здійснення дій, що знаходяться під забороною правових норм [2, с. 265] (у цьому випадку дотримання прав і свобод людини і громадянина, якими володіє засуджений чи особа, яка є об'єктом пробації, означає нездійснення персоналом органів та установ виконання покарань дій, пов'язаних з тортурами або таким, що принижує гідність, поводження із засудженими. При цьому жодного слова про повагу зазначеного права цих осіб у Законі України «Про пробацію» не говориться.

Отже, у цьому випадку у побудові нових нормативно-правових актів, що регулюють однорідні суспільні відносини (зокрема, сферу виконання покарань), порушено принцип системності у нормотворчій діяльності [2, с. 214].

Мета статті – розробити науково обґрунтовані шляхи щодо вдосконалення правового механізму реалізації у кримінально-виконавчій діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України інституційних принципів, що застосовуються у сфері виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми принципів виконання покарань загалом та кримінально-виконавчої діяльності персоналу відповідних органів та установ були предметом наукових розробок таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Автухова К. А., Бандурки О. М., Бадири В. А., Богатирьова І. Г., Богатирьової О. І., Денисової Т. А., Колба О. Г., Копотуна І. М., Конопельського В. Я., Кондратішиної В. В., Меркулової В. О., Михалко І. С., Міхліна О. С., Наташева О. О., Павлова В. Г., Пузирьова М. С., Рудник Т. В., Селіверстова В. І., Сперанського І. А., Спіцнаделя В. Б., Степанюка А. Х., Стручкова М. О., Стулова О. О., Трубникова В. М., Яковець І. С. та ін.

У контексті змісту тих питань і завдань, які склали предмет дослідження цієї роботи, наукові пошуки здійснюються безсистемно та нецілеспрямовано, що й виступило додатковим аргументом під час вибору її тематики та постановки мети.

Виклад основного матеріалу. Аналогічні недоречності та прорахунки допустив законодавець і щодо інших закріплених в ст. 5 Закону України «Про пробацію», а саме: якщо у кримінально-виконавчому праві (ст. 5 КВК, ст. 2 Закону України «Про

Державну кримінально-виконавчу службу України») мова ведеться про принцип «відкритості» у діяльності ДКВС (участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань (ст. 5 КВК) та здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань (ст. 25 КВК)), то у Законі України «Про пробацію» закріплено протилежне – принцип конфіденційності, що не тільки суперечить основоположним та загальним принципам права (ч. 2 ст. 3 ст.ст. 116–119, відповідно до яких діяльність органів державної виконавчої влади є публічною (відкритою) та, більш того, підзвітною перед суспільством), але й міжгалузевим (п. 18 ч. 1 ст. 7, ст. 25 КПК) та галузевим принципам кримінально-виконавчої діяльності в Україні (ст. 5 КВК).

У Законі України «Про пробацію» відсутні такі важливі інституційні принципи, як: позагарантійність, колегіальність, гуманізм, які є визначальними у будь-якій сфері державної діяльності в Україні.

Урізаними (скороченими, вкороченими, відокремленими від цілого тощо [1, с. 698]) є й інші визначені в Законі України «Про пробацію» принципи. Зокрема, принцип невідворотності виконання покарань у кримінально-виконавчому праві звучить як «принцип невідворотності виконання і відбування покарань» (ст. 5 КВК)), а в кримінальному праві – як принцип невідворотності кримінальної відповідальності [3, с. 22–23], який не є тотожним із вжитим у Законі України «Про пробацію» принципом невідворотності виконання покарання, де перший є ширшим як за формою, так і за змістом, позаяк передбачає правове регулювання відносин як із обвинуваченим, так і засудженим, які є, у свою чергу, основними об'єктами для забезпечення діяльності служби пробації (ст. 6 Закону України «Про пробацію»), тобто і в цій ситуації законодавець не дотримав у нормотворчій роботі такий принцип, як принцип технічної досконалості, згідно з яким суб'єкти нормотворчості повинні використовувати нормотворчу технічну з метою створення максимально доступних, стислих, точних, однозначних та несуперечливих нормативно-правових актів [2, с. 214].

Для усунення зазначеної програми та удосконалення правового механізму кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України варто здійснити такі заходи:

1. Статтю 5 Закону України «Про пробацію» виключити та викласти у новій редакції:

«Пробація ґрунтується на загальновизнаних основоположних принципах права, включаючи й ті, що зазначені в міжнародних договорах, згоду на які надала Верховна Рада України, а також принципах кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань та принципах, що визначені у спеціальних законах, які регулюють сферу кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої діяльності».

2. Статтю 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» доповнити частиною третьою такого змісту:

«Пріоритетним у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є принципи, що визначені у міжнародних договорах, згоду на які надала Верховна Рада України, що стосуються сфери виконання покарань».

3. Статтю 5 КВК України доповнити частиною другою такого змісту:

«У кримінально-виконавчому законодавстві України застосовуються й інші загальновизнані основоположні принципи, що стосуються сфери виконання покарань та закріплені у міжнародних договорах, згоду на які надала Верховна Рада України, а також спеціальних законах України з цих питань».

Звичайно, що такий підхід не є безспірним, але очевидним при цьому є наступний факт: без дотримання принципів нормотворчості не тільки порушується встановлений порядок формування нового законодавства, але й знижується рівень та ефективність захисту інтересів особи, суспільства і держави, що є основною метою кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 1 КВК), а також головним завданням Кримінального кодексу (ч. 1 ст. 1) та кримінального провадження (ст. 2 КПК), у чому, власне, виявляється діалектичний зав'язок цих галузей права і їх

міжгалузевих принципів, які, у свою чергу, є основою для формування, у тому числі й принципів інститутів права.

Висновки. Отже, під інституційними принципами права, що застосовуються у кримінально-виконавчій діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, слід розуміти ті вихідні положення, які стосуються та визначають характер і напрями подальшого розвитку роботи (служби) зазначених осіб, що визначені у спеціальних статутних законах або нормах права.

Поряд з цим варто визнати, що правовий статус людини і громадянина, включаючи персонал ДКВС України та принципи його діяльності, є досить актуальною теоретико-прикладною проблемою, враховуючи багатоманітність щодо визначення їх змісту, елементів та видів [4, с. 203].

Важливою у зв'язку з цим є науково обґрунтована позиція Хавранюка М. І. щодо закріплення у КК України принципів кримінального права, шляхом доповнення його новими статтями: ст. 2-1 «Принципи законності»; ст. 2-2 «Принцип рівності громадян перед законом»; ст. 2-3 «Принцип вини»; т. ін. [5, с. 54–56].

Концептуально виваженим є й інший висновок по суті цієї проблематики, якого дійшов Грищук В. К., а саме: в ієрархії «принципів» є своя логічна послідовність.

Найбільш об'ємними є «принципи кримінальної політики», оскільки «арсенал» її засобів достатньо широкий, і це не лише кримінально-правові засади, а й загальноправові, економічні, виховні, організаційні тощо. Тому принципи кримінального права є органічною складовою принципів кримінальної політики. Так само, як і принципи кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, принципи кодифікації норм кримінального права [6, с. 621].

При цьому зазначені принципи, як правильно вважають Борисов В. І. та Фріс П. Л., будучи віддзеркаленням керівних засад політики у сфері боротьби зі злочинністю в законодавстві про кримінальну відповідальність, мають відповідні власні особливості [7, с. 35].

Виходячи з цього Колб О. Г. звернув увагу науковців на той факт, що побудова кримінально-виконавчої політики на підставі системи відповідних їй принципів – це необхідна умова її життє-

діяльності [8, с. 32]. Разом з тим на переконання Фріса П. Л., складність цього процесу полягає в тому, що зазначена політика є елементом сфери боротьби зі злочинністю в цілому, тому принципи першої не можуть бути повністю зведені до принципів другої [9, с. 79].

Зокрема, принципи кримінально-виконавчого законодавства, відображаючи суть виконання покарань, становлять собою орієнтири для суб'єктів виконання покарань, завдяки яким забезпечується одноманітний підхід до діяльності, спрямованої на досягнення мети покарання, позаяк вони містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, а також про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань [10, с. 19].

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.
3. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. – вид. 3-тє, переробл. та доповн. – К.: Алерта, 2014. – 352 с.
4. Актуальні проблеми конституційного права України: підручник / за заг. ред. професора Олійника А. Ю. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – 552 с.
5. Хавронюк М. І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи / М. І. Хавронюк // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством Європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 жовт. 2011 р.). – Х.: Право, 2011. – С. 51-56.
6. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.
7. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики // Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія / за заг. ред., проф. Фріса П. Л. та проф. Харченка В. Б. – Івано-Франківськ-Харків: Юрид. ін.-т Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2016. – С. 24-43.

8. Сучасна кримінально-виконавча політика України : [моногр.]. – [2-ге вид. випр. і переробл.] / [Колб О. Г., Захаров В. П., Кондратішина В. В. та ін.]; за заг. ред. О. Г. Колба. – Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. – 210 с.

9. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2006. – 406 с.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. – К. : Атіка, 2012. – 492 с.

Джу́жа А. Н., Лихови́цкий Я. А.

О НЕКОТОРЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ПРИНЦИПАХ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ УКРАИНЫ

В статье осуществлен анализ отдельных институциональных принципов уголовно-исполнительного законодательства, которые определяют исходные положения деятельности персонала органов и учреждений исполнения наказаний в сфере исполнения наказаний, установлены проблемы их реализации на практике, а также сформулированы научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: институт права; принципы права; персонал органов и учреждений исполнения наказаний; исполнения наказаний; уголовно-исполнительная деятельность.

Dzhuzha O. M., Likhovitsky Y. O.

ABOUT SOME INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF CRIMINAL EXECUTIVE ACTIVITY OF PERSONNEL OF BODIES AND INSTITUTIONS OF IMPLEMENTATION OF PUNISHMENT OF UKRAINE

The article analyzes the separate institutional principles of the criminal-executive legislation, which determine the initial provisions of the activities of the personnel of the bodies and penitentiary institutions in the field of execution of punishments, identify the problems of their implementation in practice, as well as formulate scientifically substantiated ways of their solution in essence.

Key words: law institute; The principles of law; Personnel of penitentiary bodies and institutions; Execution of punishment; Criminal-executive activities.

УДК 343.85

Колб О. Г.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ;

Ремега В. В.,

спеціаліст відділу документального забезпечення Головного
управління Національної поліції в Київській області, м. Київ

ПРО ДЕЯКІ ЗМІСТОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПОНЯТТЯ «КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ»

У статті виведено авторське поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань», а також здійснено аналіз деяких системоутворювальних ознак, що складають його зміст, з урахуванням наявних теоретико-прикладних проблем та доктринальних підходів з означеної тематики дослідження.

Ключові слова: кримінально-виконавча діяльність, персонал органів та установ виконання покарань, сфера виконання покарань, виконання покарань, відбування покарань, суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин, засуджений, учасник кримінально-виконавчих правовідносин.

Постановка проблеми. Саме системних властивостей й бракує сьогодні тим нормам КВК, що стосуються підстав реалізації процесу виконання-відбування покарання, який, у свою чергу, лежить в основі кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України.

Як у зв'язку з цим зауважив Степанюк А. Х., основним напрямом діяльності органів та установ виконання покарань, що надає їй якісно визначених характеристик, слід вважати кримінально-виконавчу діяльність, спрямовану на реалізацію кари, як однієї з цілей покарання, визначених у ст. 50 КК України [1, с. 7].

У науці кримінально-виконавчого права у структурі кримінально-виконавчої діяльності виділяють: об'єкт, суб'єкти, учасників, мету, засоби та результати [2, с. 15].

Об'єктом кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань є двоєдиний процес виконання-відбування покарання. При цьому під виконанням покарань розуміється застосування цими особами до засуджених

державного примусу, тобто ця невід’ємна частина зазначеного процесу полягає в процедурі обмеження прав та свобод останніх, які є змістом тих покарань, що визначені у КК України [1, с. 7].

У свою чергу відбування покарання – це забезпечений державним примусом правовий стан засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями [2, с. 15].

При цьому слід мати на увазі, як правильно вважає Степанюк А. Х., що відбування покарання можливе лише у межах кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають між адміністрацією органів та установ виконання покарань та засудженими [1, с. 8].

Суб’єктом виконання покарань виступає персонал ДКВС України, а не адміністрація органів та установ виконання покарань, на чому наполягають деякі науковці [2, с. 16], а суб’єктом відбування покарання – засуджений.

До засобів кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України відносяться норми кримінально-виконавчого права та матеріально-предметні засоби (будівлі місць позбавлення волі, захисні споруди, система охорони, сигналізації, т.ін.) [2, с. 16].

Крім цього, участь у кримінально-виконавчій діяльності беруть й інші особи (фізичні та юридичні), які в наукових джерелах отримали назву «учасників кримінально-виконавчих правовідносин» [3, с. 22–25], тобто це ті особи, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак не наділені повноваженнями щодо реалізації кари, застосування примусових заходів [2, с. 16].

Так, в цілому, на теоретико-прикладному рівні уявляється зміст кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України. При цьому досі ні на доктринальному, ні на практичних рівнях так і не виведено це поняття у виді дефініції (від лат. *definition* – коротке визначення якогось поняття [4, с. 191]), що важливо з огляду вирішення завдань, пов’язаних з удосконаленням правового механізму діяльності персоналу ДКВС України у сучасних умовах.

Мета статті – здійснити аналіз деяких системоутворювальних ознак, що складають зміст поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань» з урахуванням наявних теоретико-прикладних проблем та доктринальних підходів з означеної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких закладено основи наукової проблеми щодо формулювання поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань». Серед них наукові доробки Автухова К. А., Антоняна Ю. М., Бандурки О. М., Бадири В. А., Богатирьова І. Г., Богатирьової О. І., Галає А. О., Гречанюка С. К., Джужі О. М., Денисової Т. А., Карпеця І. І., Коваленка В. В., Кондратішиної В. В., Копотуна І. М., Конопельського В. Я., Марчук О. А., Меркулової В. О., Павлова В. Г., Пертлі В. А., Радова Г. О., Степанюка А. Х., Трубникова В. М., Яковець І. С. та ін.

Виклад основного матеріалу. Якщо узагальнити деякі наукові підходи з означеної проблематики та нормативно-правові елементи її відображення, то можна вивести наступне визначення поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань», а саме – це робота, що здійснюється у межах своїх повноважень у визначеному кримінально-виконавчому законодавстві України фізичними особами та яка спрямована на реалізацію правообмежень щодо засуджених, які встановлені в законі та закріплені індивідуально для кожного із них у вироку суду, відповідно до змісту двоєдиного процесу виконання-відбування покарань, що забезпечується державою у виді правових підстав, принципів, форм, методів, засобів і гарантій реалізації зазначеної функції.

Отже, до системоутворюючих ознак, що складають зміст даного поняття, варто віднести наступні:

1. Зазначена діяльність – це робота. Саме у такому контексті розглядається це слово у тлумачних словниках [5, с. 150].

2. Вказана діяльність здійснюється чітко визначеними у кримінально-виконавчому законодавстві особами.

3. Кримінально-виконавча діяльність здійснюється персоналом ДКВС України у межах його повноважень.

4. Види персоналу органів та установ виконання покарань та вимоги до нього встановлюються у кримінально-виконавчому законодавстві України.

5. Кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань має бути спрямована на реалізацію правообмежень щодо засуджених, що встановлені в законі та закріплені індивідуально для кожного із них у вироку суду.

6. Кримінально-виконавча діяльність персоналу ДКВС України має здійснюватись відповідно до змісту двоєдиного процесу виконання-відбування покарань.

7. Кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань забезпечується державою у вигляді правових підстав, принципів, форм, методів, засобів і гарантій її реалізації.

8. Кримінально-виконавча діяльність є лише однією із функцій, що покладаються на персонал органів та установ виконання покарань.

Отже, наявність усіх восьми системоутворюючих ознак поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань» є обов'язковою та такою, що визначає у повному обсязі його зміст, а також відображає його соціально-правову природу.

Підбиваючи підсумки з цього питання монографічного дослідження, варто констатувати наступне:

1. Права та обов'язки персоналу ДКВС України, крім тих, що визначені в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (ст. 18), встановлюються, як правило, в межах компетенції тих органів та установ виконання покарань, у яких вони проходять службу або працюють.

2. Кримінально-виконавча діяльність персоналу ДКВС України підпорядкована виконанню завдань кримінально-виконавчого законодавства (ч. 2 ст. 1 КВК), а також завдань, покладених на відповідний орган або установу виконання покарань (ст. 11 КВК, Закон України «Про пробацію»), і носить офіційний характер.

3. Права та обов'язки персоналу органів та установ виконання покарань (ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України») мають єдність (навіть і в Законі відображені в одній статті), своєрідність якої полягає в тому, що їхні права одночасно є обов'язками (права повинні використовуватися в інтересах служби), а обов'язки – правами (інакше обов'язки не можна буде здійснити).

4. Здійснення персоналом ДКВС України своїх прав і обов'язків гарантується державою на законодавчому рівні (Конституцією України та законами України).

5. Законні розпорядження і вимоги персоналу органів та установ виконання покарань повинні виконуватись засудженими та іншими учасниками кримінально-виконавчої діяльності.

6. Персонал ДКВС України має право на просування по службі та кар'єрне зростання.

7. Під час здійснення кримінально-виконавчої діяльності передбачено обмеження загальногромадянських прав і обов'язків персоналу ДКВС України з метою підвищення ефективності та результативності його працездатності (ст. ст. 15-16 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; Закон України «Про державну службу»; Закон України «Про запобігання корупції»; т. ін.).

8. Для персоналу органів та установ виконання покарань передбачені законом пільги (ст. 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу»), а також встановлена підвищена відповідальність за вчинені ними правопорушення [6, с. 175].

Поряд з цим, навіть за наявності зазначених конституційних та інших нормативно-правових підстав кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України, правовий механізм реалізації цими особами даної функції є недосконалим. Зокрема, окремі фахівці у зв'язку з цим звертають увагу на:

а) необхідність конкретизації цілей діяльності персоналу органів та установ виконання покарань;

б) розмежування завдань діяльності зазначених осіб, які виконують різні види покарань;

в) недостатньо врегульовану систему гарантій їх ефективної діяльності [7, с. 83].

Виходячи з цього та з отриманих у ході даного дослідження результатів, слід підтримати науково обґрунтовані пропозиції тих учених, які наполягають на розробленні та затвердженні нового законодавчого акта, який би стосувався організаційних питань діяльності персоналу ДКВС України та відображав у собі такі аспекти:

1) класифікацію персоналу, причому як класифікації за статусом (на співробітників та вільнонайманих працівників), так, і обов'язково, функціональної класифікації (за функціональними підрозділами органів та установ виконання покарань);

2) забезпечення якісного персоналу ДКВС України (підбір та підготовка цих осіб, система розвитку персоналу; система вимог щодо професійної діяльності зазначених осіб);

3) організаційні питання діяльності персоналу органів та установ виконання покарань (завдання і функції окремих категорій цих осіб);

4) система гарантій ефективності діяльності персоналу ДКВС України (правовий, соціальний, фізичний захист персоналу, належне матеріальне становище, пенсійне забезпечення) [7, с. 83–84].

Як з цього приводу правильно зробила висновок Яковець І. С., не тільки засуджені та ув'язненні потребують належного ставлення та умов існування. У відносинах із персоналом УВП обом сторонам має бути надано відповідний рівень правового захисту. При цьому жодна система управління не стане ефективно функціонувати, якщо не буде розроблена ефективна модель мотивації, оскільки мотивація спонукає конкретного індивіда і колектив в цілому до досягнення особистих і колективних цілей [8, с. 5].

Одним із елементів і напрямів реалізації цього стратегічного завдання є удосконалення нормативно-правових засад кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України, деякі шляхи та заходи щодо якісної видозміни яких розроблено та науково обґрунтовано з урахуванням й тих пропозицій і зауважень, що викладені на доктринальному рівні [9] та в проектах законів, які розглядаються у відповідних комітетах Верховної Ради України [10]. При цьому, як слушно зауважують окремі дослідники,

наявна сучасна база України свідчить про те, що в ній, у цілому, враховані не тільки національні, а й європейські вимоги і стандарти, і притому можна спостерігати повну «хворобливість» у сферах правового регулювання, правореалізації, правозастосування, яку пояснити важко, якщо врахувати тільки хиби тих чи інших правозастосувальних механізмів [11, с. 11].

Отже, конституційні та інші правові підстави кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань – це те головне, на чому ґрунтується робота зазначених осіб та складає її зміст, а також принципи, форми, методи, засоби та гарантії її забезпечення і реалізації, які визначені в Основному законі, інших нормативно-правових актах, включаючи підзаконні, що регулюють суспільні відносини, які виникають у ході виконання-відбування кримінальних покарань.

Висновки. У контексті діяльності персоналу ДКВС України, залежно від мети покарання, що визначена в ч. 2 ст. 50 КК та ч. 1 ст. 1 КВК України, можна поряд з кримінально-виконавчою виділити й інші функції: а) виправлення; б) ресоціалізації; в) запобігання вчиненню нових злочинів засудженими; г) запобігання вчиненню злочинів іншими особами; ґ) запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Крім цього, науковці виокремлюють соціально-педагогічну, трудову, оперативно-розшукову та інші види діяльності персоналу ДКВС України [2, с. 7].

Виходячи з існуючих класифікацій персоналу органів та установ виконання покарань, що визначені на доктринальному рівні, можна назвати й такі функції цих осіб, як: господарські; санітарні; просвітницькі; патронату [12, с. 250].

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавче право України: підручник / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін.]; за ред. В. В. Голіної і А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2011. – 328 с.
2. Кримінально-виконавче право України: підручник / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін.]; за ред. В. В. Голіної і А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2015. – 392 с.

3. Правові засади діяльності прокуратури України у сфері виконання покарань: навчальний посібник / Є. В. Дудко, І. О. Колб, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. д.ю.н, проф. О. М. Джужи та д.ю.н., проф. О. Г. Колба. – К.: Кондор, 2016. – 240 с.

4. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.

5. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.

6. Зливко С. В. Правові та організаційні засади діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 – Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2010. – 241 с.

7. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України: адміністративно-правовий аспект: навч. посіб. / ред. колегія: Петков В. П. [голова] та ін. – К.: КНТ, 2011. – 648 с.

8. Правові основи діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: наук.-метод. посіб. / упоряд. І. Яковець. – К.: Паливода А.В., 2011. – 232 с.

9. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – К.: ХНУВС, 2014. – 416 с.

10. Про пенітенціарну систему в Україні: проект Закону України, розроблений Кабінетом Міністрів України у 2016 році. Режим доступу: <http://www.yagunov.in.ua/?p=682>.

11. Оніщенко Н. М. Права людини, яка перебуває в конфлікті із законом (контекст соціальної поведінки) // Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, крізь призму правових реформ: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 грудня 2016 року). – К.: Мін'юст України, 2016. – С. 10-12.

12. Кримінально-виконавче право України: підручник / [Джужа О. М., Богатирьов І. Г., Колб О. Г. та ін.]; за заг. ред. Джужі О. М. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.

Колб А. Г., Ремега В. В.

О НЕКОТОРЫХ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТАХ ПОНЯТИЯ «УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕРСОНАЛА ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ»

В статье выведено авторское понятие «уголовно-исполнительная деятельность персонала органов и учреждений исполнения наказаний», а также проведен анализ некоторых системообразующих признаков, составляющих его

содержание, с учетом существующих теоретико-прикладных проблем и доктринальных подходов по указанной тематике исследования.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная деятельность, персонал органов и учреждений исполнения наказаний, сфера исполнения наказаний, исполнение наказаний, отбывание наказаний, субъекты уголовно-исполнительных правоотношений, осужденным, участник уголовно-исполнительных правоотношений.

Kolb O. G., Remeha V. V.

ABOUT SOME CONTENT ELEMENTS OF THE CONCEPT OF «CRIMINAL EXECUTIVE ACTIVITY OF PERSONNEL OF AUTHORITIES AND PENALTIES OF PENALTIES IMPLEMENTATION»

The author's concept of "criminal-executive activity of the personnel of bodies and institutions of punishment" is deduced from the article, as well as an analysis of some system-forming features that make up its content, taking into account existing theoretical and applied problems and doctrinal approaches in the identified subject of the study.

Key words: criminal-executive activity; Personnel of penitentiary bodies and institutions; Scope of punishment; Execution of punishment; Serving punishment; Subjects of criminal-executive relations; condemned; Participant in criminal-executive legal relations.

УДК 343.85

Копотун І. М.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, проректор з навчальної роботи,
Інститут Служби зовнішньої розвідки України, м. Київ;

Руденко В. І.,

заступник начальника відділу управління нагляду
за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних
провадженнях та інших заходів примусового характеру в місцях
несвободи Генеральної прокуратури України, м. Київ

ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено дослідження змісту діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України як суб'єкта виконання покарань, за результатами якого визначені основні проблемні моменти з цих питань, а також сформульовані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: правовідносини; суб'єкт права; об'єкт права; персонал; засуджений; сфера виконання покарань; кримінально-виконавча діяльність; органи та установи виконання покарань.

Постановка проблеми. 3 травня 2016 року, коли на підставі постанови Кабінету Міністрів України відбулось повне підпорядкування Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України, в нашій державі розпочався новий, черговий період реформування кримінально-виконавчої діяльності.

Звичайно, що необхідною умовою будь-яких перетворень у суспільстві є належний науковий супровід цієї діяльності. Тим більше, що низький рівень і результативність попередніх реформ у сфері виконання покарань України, які здійснювались безперервно з 1991 року, були обумовлені саме неефективним використанням у зазначеному процесі потенційних можливостей науковців, у першу чергу, кримінально-виконавчого профілю. При цьому на доктринальному рівні залишаються не досить дослідженими такі правові категорії, як «виконання покарань», «кримінально-виконавча діяльність», «органи та установи виконання покарань» тощо, що мають безпосереднє відношення до визначення змісту діяльності персоналу ДКВС України у сфері виконання покарань.

Мета статті – розробити науково обґрунтовані шляхи подолання деяких існуючих проблем у кримінально-виконавчій діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно розробка проблеми кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань займаються такі учені, як: Автухов К. А., Бандурка О. М., Бадира В. А., Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І., Галай А. О., Градецький А. В., Джу́жа О. М., Денисова Т. А., Зливко С. В., Коваленко В. В., Колб О. Г., Конопельський В. Я., Меркулова В. О., Павлов В. Г., Степанюк А. Х., Трубников В. М., Царюк С. В., Яковець І. С. та ін.

Виклад основного матеріалу. Якщо узагальнити деякі наукові підходи з означеної проблематики та нормативно-правові елементи її відображення, то можна вивести наступне визначення поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань», а саме – це робота, що здійснюється у межах своїх повноважень у визначеному кримінально-

виконавчому законодавстві України фізичними особами та яка спрямована на реалізацію право обмежень щодо засуджених, які встановлені в законі та закріплені індивідуально для кожного з них у вирокі суду, відповідно до змісту двоєдиного процесу виконання-відбування покарань, що забезпечується державою у вигляді правових підстав, принципів, форм, методів, засобів і гарантій реалізації зазначеної функції.

Отже, до системоутворюючих ознак, що складають зміст цього поняття, варто віднести наступні:

1. Зазначена діяльність – це робота. Саме у такому контексті розглядається це слово у тлумачних словниках [1, с. 150].

Звичайно, що з урахуванням вимог ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» цю роботу не можна назвати такою у повному сенсі, позаяк «робота» в органах та установах виконання покарань є, з одного боку, специфічною, адже здійснюється різними фахівцями (рядовим і начальницьким складом; державними службовцями; особами, які працюють в ДКВС України за трудовими угодами (контрактами тощо), а з іншого боку, має свої особливості, які змістовно відрізняють її від інших робіт, що здійснюються персоналом установ виконання покарань, а також взагалі іншими особами у тій чи іншій галузі суспільної діяльності, тобто у цьому випадку обумовлена змістом адміністративно-правового статусу персоналу ДКВС України.

Як показали результати цього дослідження, до таких науковці [2, с. 50-51] відносять наступні:

а) по-перше, адміністративно-правове регулювання діяльності персоналу органів та установ виконання покарань виявляється в різних формах. Воно знаходиться у межах загального державно-правового регулювання як його складовий елемент (Конституції України, Закону України «Про державну службу», «Кодексу законів України про працю», т.ін.). При цьому юридичною базою у цій ситуації виступає Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», який встановлює єдину структуризовану систему органів та установ ДКВС України, завдання, організацію і забезпечення її діяльності;

б) по-друге, в числі форм адміністративно-правового регулювання діяльності ДКВС України значне місце належить підзаконним актам. Причому, якщо загальні принципові питання розв'язуються в Указах Президента України [3] і рішеннях Кабінету Міністрів України [4], то конкретні проблеми організації кримінально-виконавчої діяльності вирішуються в нормативно-правових актах Міністерства юстиції України [5];

в) по-третє, адміністративно-правовому регулюванню підлягає широке коло суспільних відносин у сфері діяльності персоналу ДКВС України. Як з цього приводу зауважив Зливко С. В., процес виконання кримінального покарання за своєю суттю є специфічною адміністративною діяльністю, в якій, з одного боку, об'єктами адміністративного впливу є засуджені, а з іншого, – особи з числа персоналу органів та установ виконання покарань [2, с. 51], тобто у цьому випадку здійснюється як «зовнішнє управління» (управління засудженими), так і «внутрішнє управління» (управління персоналом) [6, с. 32–33].

2. Вказана діяльність здійснюється чітко визначеними у кримінально-виконавчому законодавстві особами.

Їх виключний перелік визначено в ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Виключність, якщо виходити з етимологічного походження цього слова (поширюється тільки на один об'єкт) [1, с. 63], полягає у тому, що кримінально-виконавчою діяльністю у межах своїх повноважень має займатись лише персонал органів та установ виконання покарань. Більше того, участь у цьому процесі інших осіб у тій чи іншій ролі (зокрема, здійснення прокурорського нагляду під час виконання кримінальних покарань відповідно до ст. 22 КВК та Закону України «Про прокуратуру» [7]; здійснення контролю визначеними в ст. 24 КВК особами (Президентом України, Прем'єр-міністром України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, ін.); здійснення громадського контролю (ст. 25 КВК); т.ін.) не надає права для них, як вірно дійшли висновку науковці, займатись кримінально-виконавчою діяльністю [8, с. 11].

Як у зв'язку з цим зауважив Осауленко О. І., в юридичній літературі були спроби розширити коло суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, включаючи до них прокуратуру, представників органів державної влади та місцевого самовряду-

вання, різні громадські організації, членів сімей і близьких родичів засуджених, адвокатів, самодіяльні організації засуджених, але такий підхід визнати логічним не можна, позаяк суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин можуть бути лише органи та установи виконання покарань [9, с. 140–141].

3. Кримінально-виконавча діяльність здійснюється персоналом ДКВС України у межах його повноважень.

Повноваження – це право, надане кому-небудь для здійснення чогось [1, с. 484].

Повноваження відповідної особи – це закріплені за цією особою права і обов'язки, переважно владного характеру, тобто повноваження щодо прийняття обов'язкових для виконання рішень і забезпечення їх здійснення тими, кому вони адресовані [10, с. 112–113].

Як встановлено в ході цього дослідження, теоретичні засади організації функціонування персоналу ДКВС України свідчать про те, що для нього характерні такі ознаки: а) багатовекторність діяльності, притаманність для неї різних цілей та завдань, які в окремих випадках важко поєднати; б) складність діяльності, що зумовлено необхідністю використовувати значний обсяг прийомів, умов та засобів виконання роботи; в) екстремальність умов праці, що обґрунтовує потребу у формуванні особливой системи соціально-правового захисту персоналу; г) поєднання творчого характеру праці, що вимагає ґрунтовної підготовки та нестереотипного мислення персоналу органів та установ виконання покарань, з її мілітаризованістю, яка спричиняє докладну регламентацію кожного аспекту адміністративної діяльності персоналу; ґ) надзвичайна важливість результатів діяльності, що відображається на рівні злочинності в українському суспільстві; д) ухвалення відповідальних управлінських рішень, які впливають на долі людей; е) наявність проблем матеріального й організаційного змісту, що знижує мотивацію праці [11, с. 110–111].

Виходячи з цього на практиці здійснюється класифікація персоналу органів та установ виконання покарань, відповідно до якої визначаються відповідні посади та функціональні обов'язки цих осіб (управлінський персонал; адміністративний персонал; обслуговуючий персонал тощо) [12, с. 36], а також встановлюється система вимог, що висуваються до кожної посади та особи, яка її обіймає [2,

с. 98–102]. При цьому слід мати на увазі, що відповідно до чинного законодавства України дії посадових осіб, включаючи персонал ДКВС України, які виходять за межі їх повноважень, класифікуються як перевищення службових повноважень і є підставою для притягнення їх до передбачених законом видів юридичної відповідальності [3]. Так, у п. 1.1.1 Керівних принципів застосування стандартів з цього приводу зазначено, що застосування катувань або нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження або покарання є абсолютно забороненим за всіх обставин. Жодні відступи від цієї заборони не допускаються [14, с. 10].

Запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими визначено у ст. 1 КВК та ч. 3 ст. 50 КК України як одна із цілей покарання та в цілому метою кримінально-виконавчої політики нашої держави [15, с. 103–107]. Як з цього приводу слушно зауважила Яковець І. С., персонал, який виконує свої функції в дусі поваги та захисту прав людини, зміцнює не лише свій престиж, а й авторитет влади, що бере цих осіб на роботу, а також нації, інтересам якої він служить [12, с. 31].

Аналогічну позицію у цьому сенсі займає й Степанюк А. Х., який переконаний, що вирок суду слід розглядати як підставу, юридичний факт, у разі настання якого виникає спеціальний статус засудженого. При цьому вирок суду не може бути, власне, джерелом будь-яких обмежень для засуджених, адже вони вичерпно визначені на рівні закону [16, с. 7–8].

4. Види персоналу органів та установ виконання покарань та вимоги до нього встановлюються у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Загальні джерела цього законодавства визначені в ст. 2 КВК.

Безпосередньо види персоналу ДКВС України закріплені в ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що, в свою чергу, дозволило науковцям розділити його функції на такі групи: а) управлінські та організаційні (адміністративні); б) пенітенціарні (виховні та освітні); в) забезпечувальні та обслуговувальні [12, с. 36–37].

Вимоги до персоналу органів та установ виконання покарань також встановлені у зазначеному Законі (ст. 16), що важливо як з огляду дотримання визначених у ньому принципів діяльності ДКВС України (ст. 2), так і запобіганню вчинення з боку цих осіб злочинів та правопорушень [7], а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [14].

5. Кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань має бути спрямована на реалізацію правообмежень щодо засуджених, що встановлені в законі та закріплені індивідуально для кожного із них у вирoku суду.

Такий підхід ґрунтується, по-перше, на соціально-правовій природі та покарання, що визначені в ч. 1 ст. 50 КК України [17, с. 277–278], а, по-друге, на теоретико-методологічних засадах, що викладені у в науковій літературі [18, с. 7–41]. Зокрема, в юридичній літературі вказується, що обмеження правового становища можуть бути встановлені прямо чи не прямо. Пряме правообмеження має місце тоді, коли засуджений обмежується у правах, а також в обов'язках тим же законодавством, яке встановлює відповідні права й обов'язки (наприклад, спрощений порядок розірвання шлюбу із засудженим до позбавлення волі на строк три та більше років; обмеження, що впливають із судимості) [19, с. 37].

Висновки. Такий підхід, що становить основу змісту зазначеної системоутворюючої ознаки поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань», ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 1 КВК України, відповідно якої кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови як виконання, так і відбування кримінальних покарань, тобто розглядає цей процес як нероздільний, хоча й сутнісними особливостями для кожного із суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (персоналу ДКВС України та засуджених).

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України: адміністративно-правовий аспект: навч. посіб. / ред. колегія: В. П. Петков [голова] та ін. – К.: КНТ, 2011. – 648 с.

3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 9 грудня 2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – №94. – Ст. 3334.

4. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 44.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.

6. Колб О. Г., Ліховіцький Я. О. Про деякі проблемні моменти, що виникають у запобіжній діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 березня 2017 року). – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. – С. 230-233.

7. Про міжнародні договори: Закон України від 1 квітня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

9. Кримінально-виконавче право України : підручник / [Джу-жа О. М., Богатирьов І. Г., Колб О. Г. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джу-жі. – К. : Атіка, 2010. – 752 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2005. – 1064 с.

11. Автухов К. А. Організаційно-правові засади діяльності Державної пенітенціарної служби України в установах виконання покарань: навч. посібник / К. А. Автухов, І. С. Яковець; ред. А. Х. Степанюк. – Х.: Право, 2013. – 159 с.

12. Правові основи діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України : наук.-метод. посіб. / упоряд. І. Яковець. – К. : Паливода А. В., 2011. – 232 с.

13. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. В. В. Коваленка. – К.: АТІКА, 2011. – 367 с.

14. Сванідзе Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: керівні принципи застосування європейських стандартів. – К.: «К.І.С.», 2011. – 144 с.

15. Політика у сфері боротьби із злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія / за заг. ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. – Івано-Франківськ-Харків, 2016. – 419 с.

16. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2015. – 246 с.

17. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб.] / Фріс П. Л. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 362 с.

18. Лисодєд О. В., Автухов К. А. Теоретичні положення правового статусу засуджених до позбавлення волі / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2015. – С. 7-41.

19. Кримінально-виконавче право України : підручник / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.]; за ред. Голіни В. В. і Степанюка А. Х. – Х. : Право, 2011. – 328 с.

Копотун І. Н., Руденко В. І.

ПЕРСОНАЛ ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ КАК СУБЪЕКТ УГОЛОВНО- ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье проведено исследование содержания деятельности персонала органов и учреждений исполнения наказаний Украины как субъекта исполнения наказаний, по результатам которого определены основные проблемные моменты по этим вопросам, а также сформулированы научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: правоотношения; субъект права; объект права; персонал; осужденный; сфера исполнения наказаний; уголовно-исполнительная деятельность; органы и учреждения исполнения наказаний.

Kopotun I. M., Rudenko V. I.

PERSONNEL OF BODIES AND INSTITUTIONS FOR PERFORMANCE OF PUNISHMENTS AS A SUBJECT OF CRIMINAL EXECUTIVE ACTIVITIES IN UKRAINE

The article analyzes the content of the activity of the personnel of the organs and penal institutions of Ukraine as a subject of execution of punishments, the results of which determine the main problem points on these issues, as well as formulate scientifically grounded ways of their solution in essence.

Key words: legal relations; Subject of law; Object of law; personnel; condemned; Scope of punishment; Criminal-executive activity; Penal organs and institutions.

*УДК 37(092)(477"1823/1901"(043.5)***Шумейко З. Є.,**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ІДЕЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ МАТВІЯ НОМИСА: ДЖЕРЕЛА І ПРИНЦИПИ

Автор статті аналізує ідеї правового виховання у творчій спадщині Матвія Номиса. З цією метою Шумейко З. Є. досліджує паремійний фонд збірки «Українські прислів'я, приказки і таке інше» Матвія Номиса, а на його основі визначає особливості правового виховання українців. Автор доходить висновку, що джерелами правових поглядів Матвія Номиса були звичаєве право українського народу і традиції вітчизняного судочинства від давньоруського періоду до середини XIX століття. Ідеї правового виховання українського народу Матвій Номис сформулював у контексті народної педагогіки, на основі принципів етнопедагогіки.

Ключові слова: *правове виховання, паремії, збірка, принципи, джерела, Матвій Номис.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі державотворення в різних сферах суспільного життя відбуваються реформаційні процеси, які актуалізують необхідність дослідження досвіду попередніх століть, а також творчої спадщини видатних діячів минулого у відповідній галузі чи дотичних до неї. Однією з таких сфер є юриспруденція, яка на сьогодні перебуває в центрі уваги громадськості і зазнає суттєвих трансформацій під впливом внутрішньо- і зовнішньополітичних факторів. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування правової свідомості населення, яке має здійснюватися на основі кращих традицій попередніх століть. Досвід та ідеї правового виховання українського народу знайшли відображення в публіцистичних, науково-популярних, мемуарних творах вітчизняних діячів минулого. Отже, на часі вивчення творчого доробку видатних персоналій попередніх століть з метою використання їхніх ідей в умовах сьогодення. У вказаному контексті особливого значення набуває дослідження концепції правового виховання у творчій спадщині Матвія Номиса (1823–1901), українського фольклориста, етнографа, педагога, письменника, громадського діяча, мовознавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення джерел і літератури з проблеми дослідження дало підстави для висновку, що до сьогодні ідеї правового виховання у творчості Матвія Номиса не стали предметом наукового дослідження. У центрі уваги дослідників в основному перебувала етнографічна й фольклористична спадщина митця, який є автором низки етнографічних оповідань, а також упорядником збірки «Українські прислів'я, приказки і таке інше» [5]. Її вивчення започаткували в к. XIX – на поч. XX ст. Возняк М., Грушевський М., Єфремов С., Франко І. У другій половині XX ст. окремі аспекти наукової, педагогічної і громадської діяльності Матвія Номиса перебували в центрі уваги Ванцака Б., Лимар А., Одарченка П., Пазяка М., Самойленка Г., Шевельова Ю. Проте вони зосереджували свою увагу в основному на проблемі збирання, упорядкування й видання збірки, не здійснюючи комплексного аналізу ідейного змісту паремій.

Метою статті є дослідження особливостей правового виховання українського народу в педагогічній спадщині Матвія Номиса.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави для висновку, що правове виховання – це виховна діяльність сім'ї, навчальних закладів, інших державних і суспільних інституцій, спрямована на формування в молоді правової свідомості, системи знань із юриспруденції, навичок і звичок законослухняності. Упродовж багатьох століть правове виховання українців базувалося на ідеї, що усвідомлення людиною правил співжиття в соціумі і вимог законодавчих актів, її законослухняність і норми поведінки формуються під впливом спеціальних виховних заходів, у процесі самовиховання, а також різноманітних видів діяльності. Принципи, форми, методи і засоби правового виховання українського народу знайшли своє відображення не лише в законодавчій і нормативно-правовій базі, а і в низці різноманітних за стилем і жанром пам'яток, авторами яких були громадські діячі й митці, особливе місце серед яких посідає Матвій Номис.

Вважаємо, що концепція правового виховання, сформульована у творчій спадщині Матвія Номиса, має два джерела – це звичаєве право і традиції вітчизняного судочинства. Як зазначає Мі-

хеева В. В., звичаєве право є прадавньою формою права, норми якого зафіксовано в звичаях, що усно передаються від покоління до покоління. Звичаєве право історично передуює писаним законам, подібно до того, як юридичний звичай як правова норма передуює закону загалом [3, с. 54].

Звичаєве право було історично найбільш раннім проявом правових відносин, панівною і єдиною формою права на нижчих щаблях розвитку суспільства. Саме на основі звичаєвого права базувалися соціальні відносини й сімейне життя українського народу упродовж століть. Реалізувалися норми звичаєвого права через різноманітні методи й засоби народного виховання – усну народну творчість, особистий приклад представників старшого покоління, заохочення і покарання, ігрову і трудову діяльність. У процесі виховання молодого покоління відбувалося формування життєвих орієнтацій, передавання цінного життєвого досвіду, отриманого у процесі побутового життя народу. Як стверджують дослідники, шанобливе ставлення до старших, відповідальність за доручену справу, гостинність, щедрість, працьовитість, взаємодопомога є одними з найбільш давніх традицій, що склалися в Україні [1, с. 109].

Традиції вітчизняного судочинства формувалися з давньоруського періоду й були зафіксовані в низці документів, першим із яких стала збірка законодавчих актів «Руська правда» (XI ст.), яка регулювала соціальні й економічні відносини в умовах формування приватної власності, визначала права й обов'язки відповідно до суспільної стратифікації. Ці закони діяли упродовж кількох наступних століть. Правила суспільної поведінки й окремі юридичні норми були зафіксовані також у «Повчанні» Володимира Мономаха і «Слові про закон і благодать» Митрополита Іларіона.

У польсько-литовський період принципи і норми давньоруських законів набули подальшого розвитку в литовських статутах (1529, 1566, 1588 рр.), які діяли в Україні до XVIII ст. Зasadничими положеннями статутів були такі: принцип особистої відповідальності й рівності усіх перед законом, особиста недоторканість людини, захист її юридичних прав.

У процесі формування правової свідомості українського народу велику роль відіграли погляди провідних представників вітчиз-

няної мистецької і наукової думки – Вишенського І., Сковороди Г., Котляревського І., Квітки-Основ'яненка Г., Максимовича М., які відстоювали ідеї соціальної й майнової рівності; захисту громадянських прав; відповідальності за свої дії і рівності всіх перед законом незалежно від походження й суспільно-правового стану; необхідність формування правової свідомості народу.

Аналіз статутів вищих навчальних закладів, шкільних програм засвідчив, що на початок XIX ст. у навчальний процес було введено основи правознавства, які викладались у взаємозв'язках із життям.

Отже, як зазначає Стаканков А. [4, с. 191], на другу половину XIX ст. (період формування світоглядної концепції Матвія Номиса – З.Ш.) було нагромаджено ґрунтовну базу ідей правового виховання, проте наукові засади все ще не були розроблені. Активізація досліджень у зазначеному напрямі спостерігається в другій половині XIX ст. – на початку XX ст., у контексті загальних реформаційних процесів 1860-х років у Російській імперії; одним із основних напрямів яких була реформа судової системи. У цей період до форм, методів і засобів правового виховання зверталися провідні діячі науки й освіти (Ушинський К., Пирогов М., Стоюнін В., Духнович О.), важливе місце серед них займає і Матвій Номис. Він відомий насамперед як письменник, художні твори якого були позначені впливом романтизму, а отже, передбачали виразний етнографізм, звернення до фольклору, відтворення ідилічного життя простих українських селян. Серед основних творів митця – «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка», оповідання «Дід Мина і баба Миниха» і «Тітка Настя», етнографічні розвідки.

Вершиною його діяльності в галузі фольклористики вважається збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше» [5], виданню якої передувала ґрунтовна робота цілого колективу етнографів і пареміографів, які займалися збиранням і систематизацією паремій. Підготовка матеріалів до друку завершилась на кінець 1863 р., а наприкінці січня 1864 р. Матвій Номис оголосив у періодичних виданнях про відкриття передплати на збірку, яку він видав у тому ж році.

До збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядкованої і виданої Матвієм Номисом, увійшло близько 15000 паремій і 505 загадок. Усі прислів'я і приказки упорядник розпо-

ділив на двадцять розділів: вірування; природа, пори року; історичне минуле; сила і воля людини; соціальні відносини, доля, лихо; моральні вади; людська вдача; скупість і щедрість; розум, дурощі; правда, брехня; «багато» – «трохи»; здоров'я, хвороби, смерть; кохання, одруження; сусіди, куми; «своє»–«чуже»; господарська діяльність; лінощі; зовнішній вигляд; побажання, спів, танці [5, с. 18]. Аналіз кожного розділу збірки дає можливість сформулювати відповідні висновки щодо того чи іншого явища, виробити концепцію народної моралі, схарактеризувати духовну культуру українського народу.

У процесі дослідження ми спираємося на визначення Лановик М. і З., які зазначають, що паремії є найкоротшим жанром, який в образній формі відтворює найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як усталені формули, образні кліше [2].

Історія розвитку вказаних жанрів засвідчує, що вони виникали під впливом різних суспільних явищ і використовувалися відповідно до правил народного життя і вікових періодів життя людини. На думку Болбаса В., основна функція усної народної творчості полягає у встановленні зв'язку між теперішнім, минулим і майбутнім, переданні своїх здобутків у спадок майбутнім поколінням, узагальненні і презентації накопиченого конкретним етносом педагогічного і соціокультурного досвіду [1, с. 108]. Отже, прислів'я і приказки є узагальненою пам'яттю людей, висновками з життєвого досвіду, які дають змогу сформулювати погляди на етику, мораль, релігію, історичні й політичні події.

На основі аналізу прислів'їв в приказок зі збірки Матвія Номиса можна сформулювати концепцію народного виховання українського народу за окремими напрямками, зокрема: родинним, соціальним, трудовим, фізичним, моральним, естетичним.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що одним із аспектів соціального виховання є правове виховання, яке полягало в ознайомленні дитини з нормами і звичаями громадського життя, було спрямоване на виховання майбутнього члена громади.

Зазначимо, що українське село, його громада було особливим світом зі своїми давніми традиціями, звичаєвим правом. Тут існували традиції, норми поведінки, які поширювалися на всіх членів громади і передавалися наступним поколінням. Одним із найбільш дієвих факторів впливу громади на особистість молодшої людини була боязнь неслави, людського осуду, які виступали основним покаранням за будь-яку провину. Думка, що про негідний вчинок знатимуть усі, була стримувальним фактором для будь-якого члена громади. Отже, формування норм і правил поведінки здійснювалося насамперед через навіювання, настанови, заохочення, осуд, застереження. Описаним шляхом діти набували життєвого досвіду, знань, наслідували стереотипні уявлення і цінності етносу.

Болбас В. зазначає, що провідними методами народного виховання були методи заохочення й нагороди (як духовної, так і матеріальної), а також осуду і покарання [1, с. 111]. Реалізовувалося це різними шляхами: через формування суспільної думки, оцінку, випробування, змагання, фізичні покарання, попередження, погрози, залякування. З цією метою використовуються прикмети і повір'я, забавлянки, потішки, забобони, віншування, вітання, тости, благословення, докір, клятву, прокляття, які впливали на емоційно-чуттєву сферу молодого покоління і таким чином стимулювали активність.

Оскільки упродовж століть усі суперечки вирішувалися на основі звичаєвого права, то блок паремій, присвячений судочинству сформувався пізніше від інших [5, с. 336–340]. Проаналізовані зразки усної народної творчості послідовно відображають погляди народу на закон, правосуддя, служителів права, одвічне прагнення українців до справедливості, високий ступінь моралі, велику відповідальність українця за кожну справу, особливо за злочин.

Дослідник цього питання Юськів Б. зазначав, що правова свідомість українців відзначається розсудливістю, законслухняністю, толерантністю, взаємоповагою [6, с. 520]. Аналіз ідей морального, соціального й релігійного виховання українського народу дає підстави для висновку, що український народ завжди був прихильником компромісів і мирного розв'язання конфлік-

тів, без застосування фізичної сили. Уважалось, що покора і здатність йти на компроміс допоможуть розв'язати всі суперечки: «Огня огнем не потушиш, а шукай води», «Покора стіну проби-ває» [5, с. 181]. Народна мудрість засуджувала ініціаторів бійок, закликала усі суперечки розв'язувати спокійно й мирно, не фізичними методами, а словом: «Язиком що хоч роби, а рукам волі не давай», «Очима їж, а рукам зась» [5, с. 181]. Зазначені паремії підтверджують думку, що в національному характері українців були відсутні такі риси, як імпульсивність та агресивність.

Водночас у зразках усної народної творчості висловлюється заклик не поспішати в розв'язанні спірних питань, щоб не допустити помилки: «Суд сквапливий рідко буває справедливий». Узагальнюючи ідеї, закладені в проаналізованих прислів'ях і приказках, можемо дійти висновку, що народна мудрість виробила такі основні поради в цій сфері: треба уникати судових розглядів («Бодай ніхто добрий не діждав позиватися» [5, с. 337]); особливу роль має зізнання і каяття, адже усвідомлена провина – це шлях до Божого і людського прощення («За признання Бог прощає», «Як признався – розквітався» [5, с. 338]); закон не завжди для всіх рівний, а це суперечить принципу рівності всіх перед законом; для успішного розв'язання судової справи треба дати хабара («Заваривши кашу, не жалуй масла», «Хто мастить, тому віз не скрипить») [5, с. 335]. Тобто ставлення до судової сфери було неоднозначним: з одного боку, наші пращури усвідомлювали необхідність справедливого суду, а з іншого, намагалися взагалі його уникати.

У пареміях виокремлюються деякі аспекти поняття «закон», зокрема наголошується на дії Божого закону, законів моралі, що впливають на закони громади. Оскільки українці – люди релігійні, то у ставленні до права вони більше сподівалися на справедливість Божу, а не на людську («Лучче до попа, як до суда» [5, с. 337]). Такі ідеї можуть пояснюватися ще й високим авторитетом священиків у суспільстві, адже саме до них люди йшли за порадою, допомогою.

Формування правової свідомості відбувалося в контексті релігійного виховання, оскільки релігія вимагала від віруючої лю-

дини постійної відповідальності не лише за вчинки, а й за думки, спонукала до гуманного і толерантного ставлення до інших людей. У зв'язку з цими ідеями в пареміях постають мотиви Божої кари й помсти за неправильну поведінку: «Бог не карає прутом», «Бог хоч не скорен, та влучен». Водночас присутні й ідеї Божого всепрощення у випадку щирого покаяння – «Бог покорить, Бог і простить» [5].

Отже, правове виховання українського народу здійснювалося в контексті морального, виховного, соціального, релігійного виховання. Воно відбувалося на основі традиційних принципів народного виховання: природовідповідності, культуровідповідності, гуманізму, врахування статевих, вікових, індивідуальних особливостей, творчого ставлення до дійсності, систематичності, утвердження оптимізму, залучення до праці, виховання в колективі.

Висновки. У проаналізованій збірці паремійного матеріалу Матвій Номис постає апологетом виховного ідеалу, що ґрунтувався на загальнолюдських і традиційних національних цінностях. Упорядник формулює власну концепцію правового виховання українського народу на основі принципів вітчизняної етнопедagogіки. Основними засобами виховання Матвій Номис вважав усну народну творчість, звичаї, традиції та обряди, працю, природу, побут, громадську думку, суспільний досвід.

Вивчення ідей правового виховання українського народу на основі паремійного матеріалу зі збірки Матвія Номиса дало змогу проаналізувати особливості формування правової свідомості і культури в різні історичні епохи; дало підстави для висновку, що основними джерелами стали звичаєве право українського народу і традиції вітчизняної судової системи з часів Київської Русі до середини XIX ст.

Список використаних джерел

1. Болбас В. С. Традиции и обычаи белорусского народа как фактор воспитания / В. С. Болбас // Педагогика. – 2010. – № 7. – С. 106–113.
2. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2002. – 591 с.
3. Міхєєва В. В. Правове виховання українців у системі звичаєвого права / В.В. Міхєєва // Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 4 (18). – С. 53–57.

4. Стаканков А. В. Українські корені правового виховання / А.В. Стаканков // Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; [упоряд. Г. Яковенко]. – Харків : ХНПУ, 2016. – Вип. 8. – С. 190–195.

5. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники Опанаса Марковича і других / упоряд. Матвій Номис. – К. : Либідь, 1993. – 765 с.

6. Юськів Б. Н. Вербалізація правосвідомості українців в українському паремійному фонді / Б. Н. Юськів // Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. – Ч. 1. – С. 519–523. – (Серія : Філологія. Соціальні комунікації).

Шумейко З. Е.

ИДЕИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ МАТВЕЯ НОМИСА: ИСТОЧНИКИ И ПРИНЦИПЫ

Автор статьи анализирует идеи правового воспитания в творческом наследии Матвея Номиса. С этой целью Шумейко З. Е. исследует паремийный фонд сборника «Украинские пословицы, поговорки и т. д.» Матвея Номиса, а на его основе определяет особенности правового воспитания украинского народа. Автор приходит к выводу, что источниками правовых взглядов Матвея Номиса были обычное право украинского народа и традиции отечественного судопроизводства от древнерусского периода до середины XIX века. Идеи правового воспитания украинского народа Матвей Номис сформулировал в контексте народной педагогики, на основе принципов этнопедагогики.

Ключевые слова: правовое воспитание, паремии, сборник, принципы, источники, Матвей Номис.

Shumeiko Z.

THE IDEAS OF LEGAL EDUCATION OF UKRAINIANS IN MATVIY NOMYS' PEDAGOGICAL HERITAGE: SOURCES AND PRINCIPLES

The author of this article analyzes the proverbs from the collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc." by Matviy Nomys, characterizes the features of legal education based on samples of Ukrainian folklore. Shumeiko Z. concludes that the customary law and traditions of Ukrainian proceedings from the ancient period to the mid-nineteenth century were the sources of Matviy Nomys' legal opinions.

Matviy Nomys (1823 – 1901) is a famous Ukrainian writer, an ethnographer, a folklorist, a linguist, a teacher, and a public figure. Shumeiko Z. determines that the basic directions of Matviy Nomys' creativity are folklore and literature.

Matviy Nomys' collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc." includes about 15,000 proverbs and 505 riddles. Proverb and sayings are divided into twenty

sections: beliefs; nature, seasons; historical past; the strength and will of man; social relationships, fate, misfortune; moral defects; human nature; stinginess and generosity; mind, foolishness; however, lies; "a lot" - "a little"; health, disease, and death; love, marriage; neighbors, godfathers; "my" - "alien"; economic activity; laziness; appearance; wishes, singing, dancing.

The analysis of each section of the collection makes it possible to formulate the appropriate conclusions about a particular phenomenon, to develop the concept of people's morality, describe the spiritual culture of the Ukrainian people.

Shumeyko Z. says that proverbs and sayings are generalized memory of Ukrainian people. The proverbs are the findings of the life experiences that allow you to formulate views on ethics, morality, and religion, historical and political events.

Matviy Nomys believed that the basic means of education is the native language, folklore, a national mythology and symbolism, folk art, traditions, customs, rituals, games, all genres of folklore, work, nature, life, public opinion, social experience, books, art.

The author concludes that Matviy Nomys in his collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc." formulated his conception of legal education on the basis of ethnic pedagogy: compliance with nature, compliance with culture, nationality education, education in labor, unity of training and education, communication to the life of native people, humanity, activity and initiative of education, focus on universal moral values.

Key words: *a legal education, the paremias, the collection, the principles, the sources, Matviy Nomys.*

УДК 343.85

Яковець І. С.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального
та кримінально-виконавчого права,

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Василюк І. М.,

адвокат Волинської колегії адвокатів, м. Луцьк

ПРО ЗМІСТ ДЕЯКИХ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз змісту окремих принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, що визначені в законі та пов'язані з діяльністю персоналу органів та установ виконання покарань, а також вказані проблемні питання та сформульовані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: *принципи права, кримінально-виконавча діяльність, персонал, засуджений, органи та установи виконання покарань, правові засади, сфера виконання покарань.*

Постановка проблеми. У ст. 5 чинного Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України визначений перелік принципів, якими має керуватись у своїй діяльності персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, тобто створено належні засади реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1). Більше того, і в Конституції України, і в інших законах України (зокрема, «Про Державну кримінально-виконавчу службу», «Про пробацію», «Про оперативно-розшукову діяльність», ін.) закріплені також загальнонаукові та міжгалузеві принципи права, які мають враховуватись під час оцінки діяльності персоналу органів та установ виконання покарань. Поряд з цим сучасний стан кримінально-виконавчої діяльності в Україні свідчить про те, що дотримання усіх зазначених видів принципів права залишається на низькому рівні, що, в свою чергу, виступає однією з детермінант, яка обумовлює та підвищує конфліктність персоналу ДКВС України, а також вчинення злочинів як з боку цих суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, так і щодо них.

Як встановлено в ході цього дослідження, неналежний рівень дотримання персоналом органів та установ виконання покарань визначених у законі принципів діяльності обумовлений також недостатнім науковим супроводом означеної проблематики, зокрема й несистемністю її дослідження у галузі кримінально-виконавчого права.

Мета статті полягає у тому, щоб розробити низку науково обґрунтованих на теоретичному рівні заходів, спрямованих на удосконалення змісту окремих принципів кримінально-виконавчої діяльності ДКВС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної наукової літератури засвідчив, що з огляду на реформаційні процеси у кримінально-виконавчій системі України активної розробки набули проблеми кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань загалом і принципів такої діяльності зокрема. Насамперед слід виділити наукові праці таких учених, як Автухова К. А., Бандурки О. М., Бадирі В. А., Богатирьова І. Г., Богатирьової О. І., Джужі О. М., Ко-

валенка В. В., Кондратішиної В. В., Денисової Т. А., Колба О. Г., Копотуна І. М., Конопельського В. Я., Меркулової В. О., Михалко І. С., Павлова В. Г., Степанюка А. Х., Трубникова В. М., Яцишина М. М. та ін.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах слово «принцип» розглядається у різних аспектах, а саме – це: а) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; засада; б) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; в) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1, с. 504].

Виходячи з вищевикладеного та змісту кримінально-виконавчої діяльності, варто констатувати, що принципи кримінально-виконавчої діяльності, персоналу органів та установ виконання покарань – це закріплені у нормах права правила, якими мають керуватись зазначені особи під час реалізації своїх повноважень у сфері виконання покарань. Основні принципи діяльності ДКВС України визначені в ст. 2 Закону України, а принципи пробації – в ст. 5 Закону України «Про пробацію».

Такий дуалізм (від лат. dualis – подвійний) [2, с. 211] у визначенні вихідних положень діяльності персоналу органів та установ виконання покарань не тільки, як свідчить практика, знижує ефективність роботи цих осіб, але й негативно впливає на результативність функціонування у цілому ДКВС України. При цьому, знову ж таки, як у разі здійснення інших заходів реформацийного характеру у сфері виконання покарань, і в цьому випадку законодавець не дотримався під час прийняття нового нормативно-правового акта (у даному випадку – Закону України «Про пробацію») такого принципу нормотворчості, як принцип системності, відповідно до якого під час створення нових законів слід враховувати системні властивості законодавства (у зазначеній ситуації – принципи, що визначені в ст. 5 КВК та ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»). Більше того, і в Законі «Про пробацію», і в Законі «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» проігноровані загальновизнані теоретико-методологічні підходи з цих пи-

тань, а саме – залежно від сфери дії принципів у межах системи принципи поділяються на: а) загальні; б) міжгалузові; в) принципи підгалузей та інститутів права [3, с. 124].

За такого підходу принципи права будуть відповідати своєму змісту, тобто об'єктивно властивим праву відправним началам, незаперечним вимогам (позитивним зобов'язанням), які ставляться до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [4, с. 221]. Саме виходячи з цього формуються норми, інститути та галузі права, а також приймаються нормативні та індивідуальні правові акти (зокрема й ті, мова про які велась вище) та здійснюється весь процес правового регулювання.

Отже, якщо застосувати це теоретико-прикладне правило під час створення нових нормативно-правових актів, то ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та ст. 5 Закону України «Про пробацію» логічно було б доповнити частиною другою такого змісту:

«Діяльність персоналу органів та установ виконання покарань, крім цього, ґрунтується на загальноправових, міжгалузевих принципах, що визначені у кримінально-виконавчому законодавстві України».

Як показали результати цього дослідження, немаловажливе значення у законодавчому закріпленні принципів діяльності персоналу органів та установ виконання покарань мають й ті висновки учених з означеної проблематики, що стосуються й питань співвідношення принципів законодавства та принципів відповідної правової політики у тій чи іншій сфері суспільної діяльності. Зокрема, як встановили деякі науковці, досі на доктринальному рівні немає єдиної думки про співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики, права, законодавства та діяльності органів і установ виконання покарань [5, с. 42]. У зазначеній ситуації, на переконання Степанюка А. Х., об'єднуючим для всіх видів принципів має стати такий критерій, який витікає зі змісту теоретичного положення про те, що роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства зумовлена наявністю у них ідеальних уявлень про реальну мету кримінально-

виконавчої діяльності та про результат зусиль адміністрації органів і установ виконання покарань [6, с. 21]. За такого підходу принципи кримінально-виконавчого законодавства є виразом головного, основного в даному акті, вони відображають, як обґрунтовано доводить цей дослідник стратегічну тенденцію його розвитку, показуючи, на що воно зорієнтовано [6, с. 21].

Зазначені методологічні засади, включаючи й ті аспекти, що носять дискусійний характер, й склали методологічне підґрунтя дослідження змісту принципів кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань. При цьому слід зазначити, що, враховуючи особливу значущість певних принципів [3, с. 124], виокремлені основоположні принципи діяльності персоналу ДКВС України, тобто ті, що склали фундаментальні засади функціонування цих осіб у сфері виконання покарань (Скакун О. Ф. відносить їх до загальних принципів права) [4 с. 224].

До основоположних (загальних) принципів кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань можна віднести наступні.

Принцип справедливості (під справедливістю у доктринальних джерелах розуміють правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь [1, с. 629]).

У теорії права цей принцип розглядається у таких аспектах: а) формальному: до однакового варто ставитись однаково); б) змістовному: втілюється в такому загальному принципі, як пропорційність; в) процедурному: вимагає додержання процедурних правил, спрямованих на забезпечення справедливого результату, незалежно від інших обставин [3, с. 125–126].

Ідея формальної справедливості присутня в самому понятті права, яке за своєю природою є нормативним явищем, а саме: з одного боку, це право об'єктивне, тобто – це сукупність норм права, що виражені (ззовні об'єктивовані) у відповідних юридичних джерелах, нормативно-правових актах (щодо засуджених до позбавлення волі, наприклад, ці норми закріплені в ст. ст. 8, 9, 107 КВК), судових рішеннях (як підстава виконання кримінального покарання (ст. 4 КВК)), правових звичаях тощо [3,

с. 88], а з іншого боку, як право суб'єктивне, яке належить окремим особам (суб'єктам) (наприклад, ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає права та обов'язки персоналу органів та установ виконання покарань) і полягає в наявності у кожного з них певних юридичних можливостей, які в свою чергу пов'язані зі змістом тих правил, з яких складається право об'єктивне [3, с. 88].

Саме в такій якості право здатне виконувати роль незацікавленої особи, яка вирішує конфлікти, що виникають між персоналом ДКВС України та засудженими. Більше того, таким чином право має здатність демонструвати неупередженість і послідовність як у створенні, так і у застосуванні правил. При цьому мінімальною умовою справедливості є заборона свавілля [3, с. 125]. Так, у ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» зазначено, що жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. У правовій сфері, включаючи сферу виконання покарань, формальна справедливість утілюється в принципі формальної рівності, яку Конституційний Суд України тлумачить як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки [7]. Як у зв'язку з цим зазначено в п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбuvання покарання в місцях позбавлення волі», порушення режиму утримання у виправній колонії не містить ознак злісної непокори, якщо представник адміністрації колонії не звертався до засудженого з конкретними вимогами з цього приводу [8, с. 113].

Результати цього дослідження показують, що змістовна справедливість утілюється в такому загальному принципі права, як пропорційність [3, с. 126]. Конституційний Суд України у рішенні від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007 (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) визнав цей принцип ідеєю та ідеологією справедливості [9].

Змістовна справедливість вимагає, як доводить у своїх роботах Погребняк С. П., пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, встановлення і диференціювання публічно-правових обмежень залежно від конкретних обставин, що зумовлюють їх запровадження, встановлення і застосування справедливих та ефективних форм перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян [3, с.126]. Стосовно кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України змістовна справедливість полягає у тому, що застосовує ті чи інші засоби впливу на засудженого, зазначені особи мають дотримуватися встановленого в законі порядку. Так, відповідно до ч. 1 ст. 137 КВК України матеріальні збитки, заподіяні державі засудженими під час відбування покарання, стягуються з їхнього заробітку за постановою начальника колонії. При цьому, як правильно з цього приводу зазначає Яковець І. С., необґрунтоване рішення про стягнення матеріальних збитків може не тільки підірвати авторитет начальника установи, а й знизити ефект усієї виховної роботи, що проводилась із засудженими [10, с. 407], тобто таке рішення змістовно буде несправедливим.

Аналогічні наслідки можуть настати й у разі порушення змісту процедурної справедливості, яка вимагає додержання процедурних правил, спрямованих на забезпечення справедливості результату, незалежно від інших обставин [3, с. 126]. Зокрема, відповідно до вимог ч. 2 ст. 137 КВК, до винесення постанови про стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі, має бути встановлений розмір збитків, обставини, за яких їх було завдано, і ступінь вини засудженого в заподіянні збитків. При цьому в процесі перевірки у нього береться письмове пояснення, а постанова про стягнення збитків оголошується засудженому під розписку (ч. 3 ст. 137 КВК).

Таким чином, тільки у разі дотримання формальної, змістовної та процедурної частини принципу справедливості кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань буде відповідати основоположним принципам права, на яких ґрунтується право як загальнообов'язковий соціальний регулятор, який забезпечує змістовну легітимацію права, визна-

час розуміння «правильного» і «неправильного», є дороговказом у встановленні межі між дозволеним і недозволеним у суспільних відносинах [3, с. 125].

Як з цього приводу зауважили Степанюк А. Х. та Автухов К. А., значення характеристики процесуальної форми діяльності як наукового інструменту пізнання кримінально-виконавчої діяльності полягає у тому, що та чи інша процедура постає як модель, необхідна у вивченні інших напрямів діяльності органів та установ виконання покарань (соціально-педагогічної, трудової, профілактичної, оперативно-розшукової та ін.) [11, с. 798].

У рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) у зв'язку з цим зазначено, що справедливість – одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [7].

Таким самим шляхом йде й судова практика. Так, у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2004 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» звернута увага судів на те, що коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, під час постановлення вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі [12, с. 232].

Висновки. Враховуючи зазначене та сутнісні ознаки принципу справедливості, слід ст. 135 КВК України доповнити частиною восьмою такого змісту:

«Рішення про переведення засудженого в порядку стягнення до приміщення камерного типу дисциплінарною комісією приймається у випадку, коли іншими передбаченими у законі засобами виправлення та ресоціалізації, а також заходами стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі, не можна досягти мети кримінального покарання».

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.

2. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.

3. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / Скакун О. Ф.; перекл. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

5. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України: навчальний посібник / Колб О. Г., Джужа О. М., Конопельський В. Я. та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба та д.ю.н., проф. О. М. Джужи. – К.: Кондор, 2016. – 336 с.

6. Кримінально-виконавче право: підруч.[для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2006. – 256 с.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

8. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1993 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 109-116.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007 // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-07>.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. – К.: Атіка, 2012. – 492 с.

11. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права // Правова доктрина України: у 5 т. – Харків, 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій [та ін.]; за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов. – С. 784-798.

12. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / уряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 231–245.

Яковец І. С., Василюк І. Н.

О СОДЕРЖАНИИ НЕКОТОРЫХ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ УКРАИНЫ

В статье проведен анализ содержания отдельных принципов уголовно-исполнительного законодательства, исполнения и отбывания наказаний, которые определены в законе и связаны с деятельностью персонала органов и учреждений исполнения наказаний, а также указаны проблемные вопросы и сформулированы научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: *принципы права, уголовно-исполнительная деятельность, персонал, осужденный, органы и учреждения исполнения наказаний, правовые основы, сфера исполнения наказаний.*

Yakovets I. S., Vasilyuk I. M.

ABOUT CONTENTS OF SOME PRINCIPLES OF CRIMINAL AND EXECUTIVE ACTIVITY OF PERSONNEL OF BODIES AND INSTITUTIONS OF PERFORMANCE OF PUNISHMENTS OF UKRAINE

The article analyzes the content of the separate principles of the criminal-executive legislation, the execution and serving of sentences, which are defined in the law and related to the activities of the personnel of the organs and penal institutions, as well as identified problem issues and formulated scientifically substantiated ways of resolving them in substance.

Key words: *principles of law; Criminal-executive activity; personnel; condemned; Penal organs and institutions; Legal principles; Scope of punishment.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА: ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (1)

Відповідальні за випуск

Гончаренко О. Г.,

Шумна Л. П.

Коректор

Лях Ю. С.,

Савчук З. О.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації в статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 30.11.2017 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 11,63.
Тираж 100 пр. Зам. № 02/17.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби 14000,
м. Чернігів, вул. Гонча, 34.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.